

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МУШКЕВИЧ ВАЛЕНТИН ОЛЕГОВИЧ

УДК 159.942.5:355.1-057.36

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФРУСТРАЦІЯ ЯК ЧИННИК
ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ–
УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ**

053 Психологія

05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ В. О. Мушкевич

Науковий керівник: **Гошовський Ярослав Олександрович**, доктор психологічних наук, професор

Луцьк – 2023

АНОТАЦІЯ

Мушкевич В. О. Фрустрація як чинник психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій –
Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2023.

Дисертація стосується вивчення та аналізу психологічних особливостей фрустрації як чинника психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій.

Проаналізовано, відповідно до бачення науковців, питання фрустрації й психоемоційного вигорання, що виникають унаслідок впливу на людину екстремальних факторів. Виокремлено численні праці науковців-психологів, які спрямовані на аналіз поняття фрустрації особистості, її здатності до саморегуляції у взаємодії з довкіллям; особливостей адаптивної особистості. Досліджено уявлення про форми, закономірності та механізми адаптації; загальні проблеми соціально-психологічної адаптації особистості, кореляти соціальної адаптованості людини в кризових життєвих ситуаціях.

Зазначено, що, незважаючи на очевидну практичну значущість, проблеми психологічних особливостей фрустрації як чинника психоемоційного вигорання військовослужбовців не є повністю дослідженими. Акцентовано на стресогенності участі в бойових діях та негативному впливі травматичних подій на особистість військового. Зазначено, що реабілітація учасників бойових дій здебільшого не повинна зводитися лише до подолання посттравматичних станів.

Указано, що поза увагою дослідників часто лишається віковий аспект, а саме те, як участь у бойових діях вплинула на особистість військових юнацького віку. Теоретично здійснено аналіз концептуальних підходів до об'єктивних та суб'єктивних фрустраційних і психоемоційних переживань військовослужбовців юнацького віку як наслідку перебування в зоні бойових дій.

Апробовано психодіагностичний комплекс методик, які дали змогу дослідити фрустрацію як чинника психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій. Здійснено порівняльний аналіз вираженості показників фрустрації, агресивності й психоемоційного вигорання юних військовослужбовців різної статі, віку, сімейного стану, місця проживання. Вивчено відмінності вираженості фрустрації як чинника психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій.

За результатами емпіричного дослідження виокремлено показники фрустрованості, агресивності, психоемоційного вигорання учасників бойових дій, як от емоційно-моральна дезорієнтація, неадекватне вибіркоче емоційне реагування, тривога і депресія, загнаність у кут, емоційний дефіцит, особистісна відчуженість, переживання психотравмуючих обставин, незадоволеність собою, розширення сфери економії емоцій.

Уточнено чинники психоемоційного вигорання, виокремлено найбільш прогностичні детермінанти основних симптомів психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій: незадоволеність взаєминами з близькими, незадоволеність відносинами у сфері професійної діяльності, незадоволеність взаєминами з близькими, незадоволеність можливостями проведення дозвілля і відпочинку, незадоволеність соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства.

Указано на чотири структурні інтегральні фактори найбільш актуальних для військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій симптомів психоемоційного вигорання, із поміж яких виділено емпіричну типологію досліджуваних залежно від прояву в них таких симптомів: переживання психотравмувальних обставин, психологічної девальвації професійного вибору, емоційно-моральної дезорієнтації, психосоматичних і психовегетативних порушень.

Виділено перший кластер військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, які характеризується високими показниками

інтегрального фактора емоційно-моральної дезорієнтації, що характеризується високим рівнем вираженості таких симптомів психоемоційного вигорання: *емоційно-моральна дезорієнтація, неадекватне вибіркове емоційне реагування, тривога і депресія.*

Досліджено основу другого кластеру, яку склали військовослужбовці юнацького віку – учасники бойових дій з високими показниками інтегрального фактора психологічної девальвації професійного вибору з високим рівнем вираженості таких симптомів психоемоційного вигорання, як *загнаність у кут, емоційний дефіцит і особистісна відчуженість.*

Вказано на третій, найбільший за чисельністю кластер військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій із середнім рівнем вираженості чотирьох інтегральних факторів – *переживання психотравмувальних обставин, психологічної девальвації професійного вибору, емоційно-моральної дезорієнтації, психосоматичних і психовегетативних порушень.* Зазначено, що фактично, помірний рівень вираженості релевантних їм симптомів емоційного вигорання у випробуваних даного типу виключає їх подальшу участь в апробації спеціальної тренінгової психотехнології.

Акцентовано на четвертий кластер військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з високими показниками інтегрального фактора «переживання психотравмувальних обставин» з високим рівнем вираженості таких симптомів емоційного вигорання: *переживання психотравмувальних обставин, незадоволеність собою, розширення сфери економії емоцій.*

Передбачено, що у відношенні типу військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з вираженим ступенем прояву саме таких конфігурацій симптомів психоемоційного вигорання доцільно застосувати спеціальну систему прийомів і технік тренінгової психотехнології, релевантних характеру і специфіці виявлених дисфункційних проявів.

Розроблено тренінгову програму, орієнтовану на подолання рівня психоемоційного вигорання військовослужбовців. Апробовано та запроваджено тренінговий підхід до оптимізації фрустраційної толерантності

військовослужбовців. Поглиблено наукові уявлення щодо позитивних тенденцій і показників зниження фрустрованості, агресивності, психоемоційного вигорання учасників бойових дій, зокрема завдяки застосуванню ревіталізаційних тренінгових вправ, що охоплює цільовий, методологічний, змістовий, організаційний, результативний блоки.

Обґрунтовано психологічні умови розвитку адаптаційних можливостей учасників бойових дій та приведення в норму психологічного стану: відновлення психічних функцій, які постраждали в результаті війни; налагодження взаємозв'язку із оточенням, в першу чергу із членами сім'ї; пошук нових цінностей та сенсів у житті; самоідентифікація – пошук відповідей на запитання: «Хто Я?», формування внутрішнього світу з урахуванням отриманого досвіду на війні; супровід у посттравматичному зростанні. Програма містить п'ять змістових модулів, що спрямовані на створення комфортного середовища для встановлення позитивного психоемоційного стану військовослужбовців.

Програма психологічного тренінгу військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій засвідчила свою високу ефективність та доцільність, оскільки дала змогу різносторонньо вивчити особливості адаптаційного періоду до звичних умов життя, міжособистісну й міжпартнерську взаємодію, ставлення до зовнішнього світу та самого себе «іншого», уміння справлятися з складними ситуаціями. Важливим аспектом програми стала можливість спілкування з військовими, які теж могли розповісти про особистісні відчуття та переживання.

Ключові слова: військовослужбовці юнацького віку, учасники бойових дій, фрустрація, психоемоційне вигорання, агресивність, посттравматичний синдром, психоемоційний стан.

ABSTRACT

Mushkevych V. O. Frustration as a factor of psycho-emotional burnout of young military personnel - participants of the hostilities - Qualifying research work on the rights of the manuscript. Dissertation for obtaining the scientific degree of

Doctor of Philosophy in specialty 053 Psychology. Volyn National University named after Lesya Ukrainka. Lutsk, 2023.

The dissertation concerns the study and analysis of the psychological features of frustration as a factor of psycho-emotional burnout of young servicemen who participate in hostilities.

According to the vision of scientists, the issues of frustration and psycho-emotional burnout that arise as a result of the influence of extreme factors on a person are analysed. Numerous works of psychologists are singled out, which are aimed at analysing the concept of personal frustration, its ability to self-regulate in interaction with the environment; features of an adaptive personality. Ideas about forms, regularities and mechanisms of adaptation have been studied; general problems of social and psychological adaptation of the individual, correlates of social adaptability of a person in crisis life situations.

It is noted that, despite the obvious practical significance, the problems of the psychological features of frustration as a factor in the psycho-emotional burnout of servicemen are not fully researched. Emphasis is placed on the stressogenicity of participation in hostilities and the negative impact of traumatic events on the personality of a soldier. It is noted that the rehabilitation of combatants should mostly not be limited to overcoming post-traumatic conditions.

It is indicated that the age aspect is often overlooked by researchers, namely how participation in hostilities affected the personality of young military personnel. A theoretical analysis of conceptual approaches to the objective and subjective frustration and psycho-emotional experiences of young servicemen as a consequence of being in a combat zone has been carried out.

A psychodiagnostic complex of methods was tested that made it possible to investigate frustration as a factor in psycho-emotional burnout of young military personnel who participated in hostilities. A comparative analysis of the expression of indicators of frustration, aggressiveness and psycho-emotional burnout of young servicemen of different genders, ages, marital status, and place of residence was carried

out. Differences in the expression of frustration as a factor of psycho-emotional burnout of young servicemen participating in combat operations were studied.

Based on the results of the empirical study, the indicators of frustration, aggressiveness, and psycho-emotional burnout of combatants were identified, such as emotional and moral disorientation, inadequate selective emotional response, anxiety and depression, feeling of being cornered, emotional deficit, personal alienation, experiencing psycho-traumatic circumstances, dissatisfaction with oneself, expansion of the sphere of lack of emotions.

Factors of psycho-emotional burnout were specified, the most prognostic determinants of the main symptoms of psycho-emotional burnout of young servicemen who participated in hostilities were identified: dissatisfaction with relationships with loved ones, dissatisfaction with relationships in the field of professional activity, dissatisfaction with relationships with loved ones, dissatisfaction with opportunities for leisure and recreation, dissatisfaction with social achievements in the field of life activities of the society.

The four structural integral factors of the symptoms of psycho-emotional burnout, which are most relevant for young servicemen who participated in hostilities, are indicated, among which an empirical typology of the researched subjects is distinguished depending on the manifestation of the following symptoms in them: experiencing psycho-traumatic circumstances, psychological devaluation of professional choice, emotional and moral disorientation, psychosomatic and psychovegetative disorders.

The first cluster of military personnel of young age - participants in combat operations, characterized by high indicators of the integral factor of emotional and moral disorientation, characterized by a high level of expression of the following symptoms of psycho-emotional burnout: emotional and moral disorientation, inadequate selective emotional response, anxiety and depression - was identified.

The basis of the second cluster was studied, which consisted of young military personnel - participants in combat operations with high indicators of the integral factor of psychological devaluation of professional choice with a high level of expression of

such symptoms of psycho-emotional burnout as feeling of being cornered, emotional deficit and personal alienation.

The third, largest cluster of military personnel of youth age - participants in hostilities with an average level of severity of four integral factors - experience of psychotraumatic circumstances, psychological devaluation of professional choice, emotional and moral disorientation, psychosomatic and psychovegetative disorders is indicated. It is noted that, in fact, the moderate level of severity of emotional burnout symptoms relevant to them in subjects of this type excludes their further participation in the approbation of special training psychotechnology.

Emphasis is placed on the fourth cluster of young military personnel - participants in combat operations with high indicators of the integral factor "experiencing psycho-traumatic circumstances" with a high level of expression of the following symptoms of emotional burnout: experiencing psycho-traumatic circumstances, dissatisfaction with oneself, expansion of the sphere of emotional economy.

It is assumed that in relation to the type of military personnel of young age - participants in combat operations with a pronounced degree of manifestation of precisely such configurations of symptoms of psycho-emotional burnout, it is advisable to apply a special system of methods and techniques of training psychotechnology, relevant to the nature and specificity of the detected dysfunctional manifestations.

A training program aimed at overcoming the level of psycho-emotional burnout of military personnel has been developed. A training approach to optimizing the frustration tolerance of servicemen has been tested and implemented. Scientific ideas regarding positive trends and indicators of reducing frustration, aggressiveness, and psycho-emotional burnout of combatants have been deepened, in particular thanks to the application of revitalization training exercises, covering target, methodological, substantive, organizational, and effective blocks.

The psychological conditions for the development of the adaptation capabilities of the participants in hostilities and the normalization of the psychological state are substantiated: the restoration of mental functions that have suffered as a result of the

war; establishing relationships with the environment, primarily with family members; search for new values and meanings in life; self-identification - searching for answers to the question: «Who am I?», formation of the inner world taking into account the experience gained in the war; support in post-traumatic growth. The program contains five content modules aimed at creating a comfortable environment for establishing a positive psycho-emotional state of servicemen.

The program of psychological training of young servicemen who participated in hostilities proved its high effectiveness and expediency, as it made it possible to comprehensively study the peculiarities of the adaptation period to the usual living conditions, interpersonal and partner interaction, attitude to the outside world and the «other» self, the ability to cope with complex situations. An important aspect of the program was the opportunity to communicate with military personnel, who could also talk about their personal feelings and experiences.

Key words: youth servicemen, combatants, frustration, psycho-emotional burnout, aggressiveness, post-traumatic syndrome, psycho-emotional state.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, надруковані у виданнях, що затверджені як фахові в галузі психології:

1. Мушкевич В. Психологічні чинники переживання стресу військовослужбовцями. *Психологічні перспективи*: зб. наук. праць Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2019. Вип. 34. С. 119–136. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2019-34-119-136>.

2. Мушкевич В. Психологічні особливості фрустраційної поведінки військовослужбовців. *Психологічні перспективи*: зб. наук. праць Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2020. Вип. 35. С. 101–119. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2020-35-101-118>.

3. Мушкевич В. Психологічний симптомокомплекс фрустраційної поведінки військовослужбовців: гендерний аспект. *Психологічні перспективи*: зб. наук. праць Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2021. Вип. 38. С. 177–198. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2021-38-177-197>.

4. Мушкевич В. Змістовні складові особистісного функціонування військовослужбовців відповідно до рівня освіти. *Психологічні перспективи*: зб. наук. праць Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2022. Вип. 39. С. 270–291. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-39-muv>.

5. Мушкевич В., Пасічник Л. Психологічні особливості копінг-поведінки військовослужбовців та цивільного населення в умовах бойових дій. *Психологічні перспективи*: зб. наук. праць Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2022. Вип. 40. С. 104–120. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-40-mus>.

Наукові публікації, які включені до наукометричних баз Scopus або Web of Science Core Collection:

6. Psychodiagnostic of Individual Perceptions of Marriage and Family Relationships in Modern Youth/ V. Mushkevych, M. Mushkevych, R. Fedorenko, O. Khlivna. *Youth Voice Journal: Young People In Education*. 2020. Vol. 2. P. 66–76. (Scopus). ISBN (ONLINE): 978-1-911634-21-8. URL: <https://www.rj4allpublications.com/product/psychodiagnostic-of-individual-perceptions-of-marriage-and-family-relationships-in-modern-youth>.

Статті, опубліковані в збірниках матеріалів наукових конференцій :

7. Мушкевич В. О., Бульчик Т. І. Психологічні підходи до розгляду фрустраційної поведінки військовослужбовців. *Актуальні проблеми практичної психології у Волинському регіоні: матеріали XII наук.-практ. семінару*. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. С. 3–14.

8. Бульчик Т. І., Кисляк Л. О., Мушкевич В. О. Психологічні особливості поведінки та станів учасників бойових дій. *Актуальні проблеми практичної та клінічної психології: матеріали XIII наук.-практ. семінару*. ВНУ ім. Лесі Українки; каф. практи. та клінічної психології/ за заг. ред. М. І. Мушкевич. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 36–50.

9. Мушкевич В. О. Сутність і особливості внутрішньоособистісних конфліктів військовослужбовців. *Виклики та парадокси соціальної взаємодії в постмодерному світі: лінгвістичний та психологічний аспекти: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. ВНУ ім. Лесі Українки/ за заг. ред. О. В. Лазорко, В. А. Ущиної*. Луцьк: Волиньполіграф, 2019. С. 196–201.

10. Мушкевич В. О. Психологічні особливості психічних станів військовослужбовців. *Практична психологія сучасності: ресурси та перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. ВНУ ім. Лесі Українки; каф. практи. та клінічної психології/ за заг. ред. М. І. Мушкевич*. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 40–49.

11. Бульчик Т. І., Мушкевич В. О. Психологічні особливості фрустраційної толерантності військовослужбовців. *Практична психологія сучасності: ресурси та перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. ВНУ ім. Лесі Українки;*

каф. практи. та клінічної психології/ за заг. ред. М. І. Мушкевич. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 78–82.

12. Мушкевич В. Психологічні особливості емоційних переживань військовослужбовців в зоні бойових дій. *Психологічні основи здоров'я, освіти, науки та самореалізації особистості*: матеріали XIV Міжнар. наук.-практик. конф. ВНУ ім. Лесі Українки; каф. практи. психології та психодіагностики/ за заг. ред. Л. І. Магдисюк. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. С. 113–116.

13. Мушкевич В. Складові психологічної реабілітації учасників бойових дій. *Психологічні основи здоров'я, освіти, науки та самореалізації особистості*: матеріали XV Міжнар. наук.-практик. конф. ВНУ ім. Лесі Українки; каф. практи. психології та психодіагностики/ за заг. ред. Л. І. Магдисюк. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. С. 169–174.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

14. Бульчик Т. І., Мушкевич В. О. Емоційні та поведінкові прояви військовослужбовців, що перебувають в зоні бойових дій. *Психологічні студії*: зб. наук. праць Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк: Вид.-во «Гельветика», 2022. Вип. 1. С. 24–33.

15. Мушкевич В. О. Показники психологічного здоров'я військовослужбовців. *Психологічні студії*: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк: Вид.-во «Гельветика», 2022. Вип. 2, 2022. С. 49–55.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ФРУСТРАЦІЇ ЯК ЧИННИКА ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ	25
1.1. Поняття фрустрації як психологічного феномену	25
1.2. Зміст та структура чинників психоемоційного вигорання	33
1.3. Специфіка поведінкових проявів військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій як наслідок фрустрації та психоемоційного вигорання	41
Висновки до першого розділу	49
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРУСТРАЦІЇ ЯК ЧИННИКА ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ВІЙСЬКВОСЛУЖБОВЦІВ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ	52
2.1. Процедура, методика та характеристика основних етапів дослідження	52
2.2. Особливості фрустрованості, агресивності й психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій	63
2.3. Психологічні детермінанти психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій	161
2.4. Типологічні особливості прояву симптомів психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій	177
Висновки до другого розділу	184
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРЕНІНГОВОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ ВІЙСЬКВОСЛУЖБОВЦІВ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ ІЗ ВИРАЖЕНИМ РІВНЕМ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ	186

3.1. Структурно-функціональна семантика тренінгової програми подолання психоемоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових	186
3.2. Основні мішені психологічного тренінгу з подолання психоемоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій	191
3.3. Апробація й оцінка ефективності тренінгової програми для військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій	202
Висновки до третього розділу	221
ВИСНОВКИ	223
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	227
ДОДАТКИ	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я

КА – кластерний аналіз

МКХ – Міжнародна класифікація хвороб

МРА – множинний регресійний аналіз

ФА – факторний аналіз

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному світі, який характеризується швидкоплинними змінами та інформаційним перевантаженням, для значної кількості людей дуже високим є ризик виникнення ситуацій, що можуть бути причиною фрустрації як чинника психоемоційного вигорання. Трансформаційний і напружений соціокультурний життєвий простір створює передумови для виникнення особистісних станів, пов'язаних із фрустрацією життєвих потреб, так само, як і певна професійна приналежність може стимулювати виникнення фруструючих ситуацій більшою чи меншою мірою. Професія військовослужбовця передбачає наявність численних екстремальних ситуацій, прийняття складних рішень, які, безумовно можуть призводити до фрустрації та психоемоційного вигорання як у чоловіків, так і в жінок різного віку й статусу.

В умовах повномасштабної російсько-української війни на території нашої держави ведуться виснажливі бойові дії, тому чисельність військовослужбовців, котрі побували в зоні бойових дій, де тривалий час на них впливали травмувальні події, постійно збільшується. Проблема психологічного забезпечення, підтримки, супроводу учасників бойових дій набуває нагальної значущості, оскільки все більше військовослужбовців стикаються з негативними наслідками перебування в драматичних і травмогенних умовах війни. Складнощі й специфіка психологічної роботи з учасниками бойових дій визначаються умовами їх перебування на службі, особливостями виконання службових завдань. Зазвичай це умови інтенсивної та затяжної стресової ситуації, яка накладає відбиток на психіку практично всіх військовослужбовців, виснажуючи захисні резерви організму. Безперечно, це може зашкодити стану здоров'я, спричинити виникнення таких змін у психіці, які відчутно проявлятимуться згодом, спричинятимуть різноманітні проблеми внутрішньо- й міжособистісної сфер, блокуватимуть функціонування всіх сфер самоусвідомлення та самореалізації, гальмуватимуть повноцінну психо- й соціогенезу особистості.

У науково-психологічних дослідженнях поведінки в ситуаціях фрустрації як чинника психоемоційного вигорання розглядають здебільшого вплив різних факторів, що детермінують певний тип реакцій (І. Віденєєв, М. Вовк, І. Галецька Я. Гошовський, В. Демидюк, О. Кокун, В. Коширець, Д. Либідь, А. Мельник, М. Мельник, І. Моцонелідзе, С. Прахова, В. Турбан, О. Холодова, А. Шамне та ін.). Аналіз джерелознавчої бази з окресленої проблематики засвідчує, що тривалий час у психологічній науці основну увагу зосереджували на патологічних змінах особистості учасників бойових дій (Н. Агаєв, В. Алещенко, Ю. Бриндіков, П. Козира, О. Кокун, В. Осьодло, І. Приходько, В. Шаповал, Л. Шестопалова й ін.), проявах їхнього посттравматичного стресового розладу (П. Волошин, В. Підкоритов Л. Шестопалова, N. Agayev O. Kokun, I. Pischko, V. Stasiuk та ін.). Водночас у низці інших досліджень простежується наявність досвіду позитивних або адаптаційних змін особистості внаслідок травмувальних подій (Д. Зубовський, В. Климчук, І. Субашкевич, А. Шпагіна та ін.).

Треба зазначити, що, незважаючи на особливу актуальність такого тематичного кола через воєнні реалії та надзвичайно складну соціально-політичну ситуацію в нашій країні, подібних вітчизняних досліджень серед військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій маємо вкрай недостатньо. Вважаємо, що доцільно цілісно й різнобічно розкрити об'єктивні та суб'єктивні фрустраційні переживання військовослужбовців як наслідок їх перебування в зоні бойових дій. Окремого наукового статусу набуває проблема впливу фрустрації на психоемоційне вигорання й психофізичне виснаження молодих людей юнацького віку, які мають досвід участі у воєнних діях. Недостатнє вивчення такого важливого проблемогенного спектра якраз і зумовило вибір теми нашого дисертаційного дослідження «Фрустрація як чинник психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри педагогічної та вікової психології Волинського національного

університету імені Лесі Українки, здійснено в межах науково-дослідної теми «Вікові та педагогічні виміри психогенези особистості: норма і девіація» та є складовою частиною комплексної державної теми «Психогенеза ревіталізації депривованої особистості» (номер державної реєстрації 0113U002218). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 17 від 24 листопада 2016 р.) та уточнено на засіданні вченої ради Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 3 від 23 лютого 2023 р.).

Об'єкт дисертаційного дослідження – психоемоційне вигорання особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості прояву фрустрації як чинника психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій.

Мета дослідження – теоретико-емпіричне вивчення психологічних особливостей фрустраційної поведінки як детермінанти психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій.

Відповідно до мети дисертаційної роботи поставлено такі **завдання**:

1. Здійснити аналітичний огляд наукових досліджень феномену фрустрації, особливостей прояву фрустраційної поведінки військовослужбовців.
2. З'ясувати психологічні особливості структурно-функціональної сутності психоемоційного вигорання.
3. Встановити психологічну специфіку й детермінанти особистісного функціонування військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій.
4. Розробити процедурно-методичну базу дослідження фрустрації як чинника психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку, які брали участь у бойових діях.
5. Здійснити емпіричне вивчення та виконати порівняльний аналіз вираженості показників фрустрованості, агресивності й психоемоційного

вигорання юних військовослужбовців різної статі, віку, сімейного стану, місця проживання.

6. Емпірично встановити психологічні детермінанти та типологічні особливості прояву симптомів психоемоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій.

7. Розробити, апробувати й запровадити тренінгову програму психологічної реабілітації військовослужбовців, які зазнали негативного впливу фрустрації на власне психоемоційне вигорання.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають наукові праці про ключові положення функціонально-описової моделі посттравматичного зростання особистості (Д. Зубовський, В. Климчук, В. Осьодло, С. Agayev, O. Kokun, I. Pischko, V. Stasiuk), аналізу особистісних параметрів, які виходять за рамки звичайного досвіду та призводять до дестабілізації психіки, зокрема фрустрації (М. Вовк, R. Barker, L. Berkowitz, J. Brown, I. Farber, T. Dembo, K. Lewin та ін.), концептуальної теорії психоемоційного вигорання (Г. Пріб, Л. П'янківська, Н. Рижкова, Хайрулін, J. Dollard, L. Doob, H. Freudemberger, C. Maslach, N. Miller та ін.), теорії стресостійкості та емоційної стійкості військовослужбовців (С. Василенко, Л. Журавльова, К. Кротюк, А. Руденко, В. Шевченко, та ін.), комплексний підхід до вивчення адаптації та адаптивності особистості (О. Кравченко, О. Мельник, Б. Олексієнко, О. Сафін, та ін.), ресурсна концепція професійного стресу (O. Lazorko, Z. Virna, H. Brytova, H. Tolchieva, I. Shastko, V. Saienko, W. Schaufeli та ін.).

Методи дослідження - для виконання дослідницьких завдань і забезпечення достовірності основних положень та висновків застосовано комплекс взаємопов'язаних наукових методів:

– теоретичних: науковий аналіз, узагальнення й систематизація основних теоретико-методологічних підходів до вивчення досліджуваної проблематики та отриманих у їх межах емпіричних даних;

– емпіричних: наукове спостереження, бесіда, метод психодіагностичного обстеження. Для діагностики основних особливостей фрустраційної поведінки

як чинника психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій ми застосовували такі методики, як «Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості» (Л. Вассермана), «Тест фрустраційних реакцій» (С. Розенцвейга), «Опитувальник дослідження рівня агресивності» (Баса-Дарки), «Метдика діагностики рівня соціальної фрустрованості» Л. Вассермана (модифікація В. Бойка), проєктивна методика на вивчення агресії «Тест руки» (Е. Вагнера);

– математичних: для реалізації визначеного комплексу математико-статистичних процедур було використано комп'ютерний пакет статистичних програм SPSS for Windows (версія 19). *Статистичні методи*: метод порівняння середніх значень (Compare Means), непараметричний метод відмінностей для незалежних вибірок Манна-Вітні (Mann-Whitney Test), непараметричний метод відмінностей для залежних вибірок Вілкоксона (Wilcoxon Signed Ranks Test), непараметричний метод відмінностей для ненаправлених альтернатив Крускала-Волліса (Kruskal-Wallis Test), непараметричний метод рангової кореляції τ_b -Кендала (Kendall's tau-b), метод факторного аналізу (Factor Analysis), метод множинного регресійного аналізу (Regression Analysis), метод кластерного аналізу (Cluster Analysis).

Експериментальна база дослідження. Дослідження відбувалося на базі Волинського обласного госпіталю для інвалідів війни впродовж 2018 – 2022 рр. і на базі військових частин Волинської та Рівненської областей протягом 2019 – 2022 рр. Вибіркову сукупність становили 338 військовослужбовців юнацького віку, серед яких 33,1 % (112 осіб) – представниці жіночої статі, 66,9 % (226 осіб) – представники чоловічої статі

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що визначено чинники психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій;

– *уперше* на основі системного теоретико-емпіричного аналізу виокремлено показники фрустрованості, агресивності, психоемоційного вигорання учасників бойових дій, як-от: емоційно-моральна дезорієнтація,

неадекватне вибіркове емоційне реагування, тривога і депресія, загнаність у кут, емоційний дефіцит, особистісна відчуженість, переживання психотравмуючих обставин, незадоволеність собою, розширення сфери економії емоцій; апробовано та запроваджено тренінговий підхід до оптимізації фрустраційної толерантності військовослужбовців, зокрема розроблено тренінгову програму, орієнтовану на подолання рівня фрустрованості й психоемоційного вигорання учасників бойових дій;

– *уточнено* чинники психоемоційного вигорання, виокремлено найбільш прогностичні детермінанти основних симптомів психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій: незадоволеність взаєминами з близькими, незадоволеність взаємовідносинами у сфері професійної діяльності, незадоволеність взаєминами з близькими, незадоволеність можливостями проведення дозвілля і відпочинку, незадоволеність соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства;

– *визначено* чотири структурні інтегральні фактори найактуальніших для військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій симптомів психоемоційного вигорання: переживання психотравмувальних обставин, психологічної девальвації професійного вибору, емоційно-моральної дезорієнтації, психосоматичних і психовегетативних порушень;

– *поглиблено наукові уявлення* щодо позитивних тенденцій і показників зниження фрустрованості, агресивності, психоемоційного вигорання учасників бойових дій, зокрема завдяки застосуванню ревіталізаційних тренінгових вправ, спрямованих на подолання фрустрованості та психоемоційного вигорання.

Практична значущість одержаних результатів полягає в можливості використання методичного комплексу для здійснення системних емпіричних досліджень фрустрації та психоемоційного вигорання особистості військовослужбовця; у врахуванні виокремлених у дослідженні особливостей фрустраційної й вигоральної поведінки військовослужбовців і її компонентів під час психореабілітаційної роботи з учасниками бойових дій; у застосуванні отриманих емпіричних результатів і сформульованих на їх основі психологічних

висновків у роботі з фрустрованими й емоційно вигорілими військовослужбовцями в різних сферах їх функціонування відповідно до диференціації за віком, статтю, місцем проживання, сімейним статусом. Результати дослідження можуть бути використані в роботі практичного психолога та в таких галузях, як сімейна психологія, загальна психологія, соціальна психологія, військова психологія, психологія праці, вікова психологія, у процесі організації й проведенні тренінгів, а також застосовані в освітньому процесі підготовки здобувачів вищої освіти в галузі психології.

Основні результати дослідження впроваджено в практику підготовки студентів у Волинському національному університеті імені Лесі Українки (Акт впровадження від 22.05.2023), Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (довідка № 362/33-03 від 24.04.2023), Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Акт впровадження від 17.01.2023). Основні результати дослідження також впроваджено в практику надання психологічної допомоги Комунального підприємства «Волинський обласний госпіталь ветеранів війни» Волинської обласної ради (довідка № 1474/2-9.20 від 15.12.2020 р.), Волинської обласної психіатричної лікарні (довідка № 4838/2-45.22 від 12.10.2022 р.).

Апробація результатів дослідження: Основні теоретичні й практичні положення дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданнях наукової ради університету, вченої ради факультету психології й наукових семінарах кафедри педагогічної та вікової психології й лабораторії «Психогенеза особистості» Волинського національного університету імені Лесі Українки (2017–2023 рр.). Основні положення та результати дисертаційної роботи апробовано на *міжнародних науково-практичних конференціях*: «Психологічні основи здоров'я, освіти, науки та самореалізації особистості» (Луцьк, 2018), «Психологічні виміри розвитку сучасної освіти України в умовах Євроінтеграції» (Тернопіль, 2018), «Міждисциплінарні контексти сучасної педагогіки і психології» (Люблін, Республіка Польща, 2018), «АРТ-МАК»

(Східноукраїнська асоціація арт-терапії, Інститут психології розвитку «МАКсимум») (Луцьк, 2018), «Особистість у просторі молодіжної субкультури» (Рівне, 2019), «Виклики та парадокси соціальної взаємодії в постмодерному світі: лінгвістичний та психологічний аспекти» (Луцьк, 2019), «Практична психологія сучасності: ресурси та перспективи» (Луцьк, 2019), «Психологічні основи здоров'я, освіти, науки та самореалізації особистості» (Луцьк, 2022), «Психологічні основи здоров'я, освіти, науки та самореалізації особистості» (Луцьк, 2023); *науково-практичних конференціях з міжнародною участю*: «Міждисциплінарний супровід дітей групи ризику: міжнародний досвід» (Луцьк, 2018); *науково-практичних конференціях*: «Медико-біологічні проблеми фізичного виховання різних груп населення, ерготерапії, інклюзивної та спеціальної освіти» (Луцьк, 2019); *науково-практичних семінарах з міжнародною участю*: «Феноменологія депривації: психолого-педагогічний і теоретико-прикладний дискурс. Ремедіум 8» (Луцьк, 2018), «Феноменологія депривації: психолого-педагогічний і теоретико-прикладний дискурс. Ремедіум 10. Ювілейний» (Луцьк, 2020); *науково-практичних семінарах*: «Актуальні проблеми практичної психології у Волинському регіоні» (Луцьк, 2017), «Психологічний супровід учасників бойових дій та членів їх сімей» (Луцьк, 2018), «Безпека особистості: психологічний аспект» (Луцьк, 2018), «Актуальні проблеми практичної та клінічної психології» (Луцьк, 2018), «Комунікативна компетентність як ключ до самореалізації особистості» (Луцьк, 2019), «Актуальні проблеми практичної психології у Волинському регіоні» (Луцьк, 2021); «Актуальні проблеми практичної психології у Волинському регіоні» (Луцьк, 2022); *психологічних фестивалях*: «Психологічний фестиваль на Світязі» (Луцьк, 2018), «Психологічний фестиваль на Світязі» (Луцьк, 2019), «Онлайн-фестиваль практичної психології на Світязі» (Луцьк, 2020),

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковані в 15 статтях у наукових фахових виданнях, серед них сім – у наукових фахових виданнях із психології, уключених до переліку, затверджених МОН України, одна стаття – в іноземному періодичному виданні, що входить до міжнародних

наукометричних баз даних Scopus, сім статей —в інших наукових виданнях та тезах конференцій апробаційного характеру.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (221 найменувань, 72 серед яких – іноземною мовою), 59 додатків на 121 сторінці. Загальний обсяг дисертації – 373 сторінки, основний зміст викладено на 252. Робота містить 40 таблиць, 1 рисунок

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ФРУСТРАЦІЇ ЯК ЧИННИКА ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

1.1. Поняття фрустрації як психологічного феномену

Звертаючись до визначення поняття фрустрації як психологічного феномену, зазначимо, що як термін у науковій психологічній літературі це поняття передбачає негативний психічний стан, джерелом якого виступають ситуації реальної або передбачуваної неможливості задоволення тих чи інших потреб. Саме тоді, коли з'являються ситуації невідповідності бажань наявним можливостям, проявляється низка емоційних процесів, серед яких первинне місце посідають розчарування, тривога, роздратування й навіть розпач. С. Занюк описує причини такого стану - об'єктивно нездолані перешкоди або труднощі на шляху досягнення бажаної мети. До поведінкових проявів дослідник відносить крик, сварки, прояви агресії; до емоційних – розчарування, роздратовання, гнів, тривога, відчай, апатію (Занюк, 1997).

Надалі, описуючи особливості поведінкових проявів особистості, котра переживає фрустрацію, Л. Зливков, С. Лукомська, О. Федан зазначають, що в стані фрустрації люди все ще продовжують боротьбу за отримання бажаного, навіть якщо точно не знають, що потрібно зробити для досягнення успіху (Зливков, Лукомська, Федан, 2016). Аналіз наукових розвідок Я. Гошовського виокремив існування специфіки відмінностей між поняттями фрустрації й депривації, які досить часто сплутують. У логіці представлення автором зазначено, що особливості причин виникнення та механізми емоційних і поведінкових проявів докорінно різні. Так, фрустрація пов'язана з наслідками незадоволених бажань або невдачами в досягненні поставленої мети. Депривація означає не лише неможливість чи труднощі досягнення мети, але й відсутність такої можливості (Гошовський, 2018). Проте в подальшому вчений трактує, що як фрустраційна, так і деприваційна теорії неврозу сходяться у визначенні

загального механізму, коли депривація веде до фрустрації. Першочерговими акціями, що виникають в стані фрустрації, є агресивність, ворожість, погроза, залякування тощо (Гошовський, Гошовська, 2016; 2019; 2022).

Якщо звернутися до першоджерел вивчення фрустрації, то відзначимо, що в психології ґрунтувалися на визначенні поняття відповідно до його латинського походження від *frustratio* — обман, утрата чогось, крах планів, розчарування. Подальший вагомий внесок до визначення та самого теоретичного обґрунтування фрустрації зробив S. Rosenzweig, який характеризував цей феномен, як зустріч організму з більшими або меншими непереборними перешкодами. Учений виокремив три типи фруструючих ситуацій: нестача (*privation*), тобто відсутність необхідних засобів для досягнення цілі або задоволення потреби; утрата (*deprivation*), що визначається як утрата предметів чи об'єктів, які раніше задовольняли потреби; конфлікт (*conflict*), який трактується як одночасне існування двох несумісних одне з одним спонукань, амбівалентних почуттів чи відносин (Rosenzweig, 1941, 1948).

У зарубіжній науковій літературі виділено фрустраційні теорії емоцій. Ця група теорій пояснює виникнення негативних емоцій як наслідок невдачі в задоволенні потреб і потягів. У такому випадку відбувається оцінка ступеня успішності (а точніше – неуспішності) досягнення мети, задоволення потреби з подальшим проявом емоції злості, гніву, люти, страху. У своїй науковій праці J. Garrison зазначає, що емоція виникає лише тоді, коли відбувається виконання інстинктивних дій або довільних форм поведінки, що натрапляють на перешкоду. Така психологічна емоція є адаптивною, призводить до органічних змін, які і є проявом боротьби за адаптацію (J. Garrison, 2003).

У подальшому, як описано в науковій праці І. Капія, Л. Яковицької, була ґрунтовно розроблена дієва теорія когнітивного дисонансу Л. Фестінгера. Відповідно до неї між очікуваними й реальними досягненнями є розбіжність (когнітивний дисонанс). Аналіз когнітивного дисонансу засвідчив виникнення негативних емоцій (Яковицька, Капій, 2020). Вивчаючи явище, відзначимо, що збіг очікуваного й результату (когнітивний консонанс) зумовлює появу

позитивних емоцій. Емоції, які виникають за дисонансу та консонансу, автор теорії розглядає як основні мотиви відповідної поведінки людини.

У науково-дослідницькому зверненні до теорії феномену фрустрації сучасної зарубіжної психології В. Зливков, С. Лукомська, О. Федан акцентували такі теорії фрустрації (Зливков, Лукомська, Федан, 2016):

1. Теорія фрустраційної фіксації (N. Maier). Базове її твердження полягає не в тому, що фрустрована людина не має мети, тобто вона втрачає цільову орієнтацію (Maier, 1956).

2. Теорія фрустраційної регресії (R. Barker, T. Dembo, K. Lewin). Фрустраційна регресія - повернення до попередніх форм розвитку, відносин, структури поведінки, мислення. Для людини, що опинилася в осередку надзвичайної ситуації, типовою є автоматична регресія психіки на вік підліткової кризи (13–16 років). Зовні регресія проявляється в безпорадності людей, їх підкресленій слухняності, відсутності ініціативи, які несподівано можуть змінитися бурхливими спалахами руйнівного або хаотичного «підліткового» збудження. На тлі регресії можливі: а) персоніфікація джерела загрози з переживанням образу ворога або навпаки – пошук усемогутнього магічного помічника; б) за внутрішньої заборони на прояв агресії й ворожості – аутоагресивні та суїцидальні дії або подальше поглиблення регресивної поведінки (до віку трьох років). Т. Dembo виокремив внутрішні бар'єри (перешкоджають досягненню цілі) й зовнішні (які не дають змоги індивіду самотійно вийти із ситуації, що склалася) (Lewin, Barker, Dembo, 1941, 1943).

3. Теорія фрустраційної агресії (L. Berkowitz, J. Dollard, N. Miller) – теорія агресії, згідно з якою агресія є наслідком блокування (або фрустрації) спроб індивіда досягнути поставленої мети. Схема «фрустрація–агресія» ґрунтується на таких чотирьох основних поняттях, як агресія, фрустрація, гальмування й заміщення. Згідно із цією теорією, агресія є наслідком фрустрації, а фрустрація призводить до агресії (Berkowitz, 1989, 1990; Dollard, Miller, 1939).

4. Евристична теорія фрустрації (S. Rosenzweig). Згідно із цією теорією фрустрація–це спосіб поведінки, здатність людини пристосовуватися до ситуації

стресу. За спрямованістю реакції фрустрації поділяються на екстрапунітивні (звинувачення зовнішньої причини фрустрації, живого чи неживого оточення), інтропунітивні (звинувачення самого себе, прийняття провини й відповідальності за ситуацію, що виникла), імпунітивні (відсутність звинувачення інших або самого себе) (Rosenzweig, 1941, 1948). Згідно з фрустраційною теорією агресії, виконано численні емпіричні дослідження. Результати їх проведення дали підставу підтвердити положення про те, що фрустрація не завжди зумовлює агресію. Отримані результати аналізувалися відповідно до даних, отриманих за допомогою створеної S. Rosenzweigom відомої психодіагностичної методики, спрямованої на діагностику агресивної поведінки в ситуації фрустрації.

N. Miller переглянув фрустраційно-агресивну теорію фрустрації. На його переконання, фрустрація запускає різні моделі поведінки й агресія є лише однією з них (Miller, 1943). Зі свого боку, інший дослідник фрустрації J. Dollard стверджує, що агресія завжди є результатом фрустрації, а фрустрація призводить до агресії. Згодом учений і його колеги L. Doob, N. Miller, O. Mowrer, R. Sears показали, що наслідки фрустрації можуть поєднуватися один з одним, що уможливорює більш агресивні реакції, ніж фрустрація сама по собі. Учені зазначали, що будь-яка агресія діє як катарсис, знижуючи рівень стимулів для агресії (Dollard, Miller, Doob, Mowrer, R. Sears, 1939).

Аналізуючи психологічні підходи, С. Прахова зазначає, що для інтерпретації дослідження фрустрації на нинішньому етапі запропоновано кілька основних думок, серед яких домінують такі ракурси, як феноменологічний (як окреме психологічне явище), персоніфікація (як певний психічний стан), етіологічний (як відповіді), детермінтний (як предиктори та результати особистісних змін), міжособистісний (як конфліктні емоційні стани), структурно-динамічний (у рамках адаптації, психологічної напруги, емпіричного дослідження) тощо. (Прахова, 2015). Ураховуючи складність, багаторівневість, багатоконпонентність і високорівневість структури психологічного поля життєдіяльності людини, учена зазначає, що під час

виникнення стану фрустрації різні компоненти цієї структури, рівні їх розвитку й діяльності, такі як мотивація, поведінка, когнітивні та емоційні, відіграють важливу роль, так само, як і вольовий компонент психології, що становить частину цілісного та загального підходу до розуміння феномену фрустрації.

Під час зіткнення з складною ситуацією індивід переживає певний психологічний стан, який за своєю природою є досить складною й нестійкою величиною, що визначається низкою специфічних умов та опосередковуючих чинників. Тобто фруструюча ситуація як система певним чином детермінує поведінку людини. Однак подальші прояви фрустрації зумовлюються не лише об'єктивними обставинами, але й напряду залежать від низки суб'єктивних характеристик. Так, із моменту виникнення фрустраційної ситуації починається активізація всіх елементів фрустрації, виникає пряма вимога пошуку нових рішень, орієнтирів та специфічних форм адаптації, загалом – нових ідей, рішень і форм поведінки. Фрустраційні ситуації інтеріоризуються особистістю й породжують внутрішні конфлікти між мотивами та реальністю, провокуючи відповідну реакцію, яка залежить від успішності (із погляду конструктивності) подолання фрустраційного порога. За С. Праховою, А. Шамен, саме в цей момент уключаються дві важливі складові: умови (зовнішні й внутрішні), за яких відбувається конкретна фрустраційна ситуація та особистісні соціально-психологічні характеристики, притаманні кожній окремій людині (Прахова, Шамне, 2018).

На сучасному етапі війни в Україні, вивчаючи особливості динаміки емоційних станів учасників бойових дій, М. Галич дослідила, що фрустрація осіб, котрі побули в травмувальній ситуації, проявляється в напрузі, тривожності, відчаї тощо. Життєві ситуації сприймаються як невідворотна загроза досягненню значущої мети, реалізації та задоволення тієї або іншої її потреби. Виявляючи такі характеристики, учена описує, що сила фрустрації залежить як від значущості дії, що блокується, так і від наближення до поставленої мети. Причому авторка зазначає, що реакцією на стан фрустрації можуть бути такі поведінкові прояви, як «відхід» від реальної ситуації у сферу

фантазій, марень, мріянь; виникнення внутрішньої тенденції до агресивності, яка або затримується, проступаючи у вигляді дратівливості, або відкрито проривається у вигляді гніву; загальний «регрес» поведінки, тобто перехід до легших і більш примітивних способів дії, часта зміна занять тощо. Наслідком фрустрації надалі може бути залишкова невпевненість у собі, стереотипність поведінки (Галич, 2020).

Зарубіжний дослідник W. Knaus описує нетривалу фрустрацію, яка проявляється як тимчасова подія, що складається з тимчасових перешкод у зорв'язанні проблем і ситуацій, та тривалу фрустрацію, що є стійкою ознакою у всіх сферах життя (Knaus, 1983). Великого значення щодо подальшого перебігу поведінкових змін у людині внаслідок переживання фруструючих ситуацій надавали С. Прахова, А. Шамне. Такий перебіг, на переконання авторів, пов'язаний із відповідним поєднанням різних підсистем організму, які накопичуються у вигляді специфічних психічних станів. Психологічні стани впливають на діяльність, поведінку, спілкування, переживання людини й у випадках неконструктивного реагування на дію фрустратора, в подальшому можуть призвести до низки негативних наслідків, які стосуються як поведінкової, так і емоційно-вольової сфери особистості (Прахова, Шамне, 2018).

Представляючи осмислення власного, J. Brown, I. Farber описують фрустрацію як результат таких умов, за яких очікувана реакція попереджається або гальмується (Brown, Farber, 1951). Науковці вказують на те, що досить часто психологічний дискомфорт виникає в результаті фрустрацій таких потреб людини, як потреба в безпеці, любові, спілкуванні, пізнанні навколишнього світу. Незадоволення цих потреб досить серйозно відображається на психологічному й фізичному здоров'ї. У доповнення цього бачення Н. Павлик описує, що постійні очікування військовослужбовців небезпеки з боку навколишніх, безперервні стресові перевантаження викликають виснаження нервової системи, що спричиняє різноманітні соматичні і функціональні захворювання (Павлик, 2020).

Однак існує також інша думка таких науковців, як R. Crutchfield, D. Krech, N. Livson. Учені описують, що фруструюча ситуація може мати й позитивний вплив на індивіда, що фрустрація може стимулювати мобілізацію ресурсів організму для досягнення мети, фокусуючи увагу суб'єкта на мотив діяльності щодо бажаної цілі (Krech, Crutchfield, Livson, 1974). В. Зливков С. Лукомська, О. Федан зазначають, що введено концепцію поняття фрустраційної толерантності, або стійкості до фруструючих ситуацій. Фрустраційна толерантність означає здатність індивіда переносити фрустрацію без утрати своєї психобіологічної адаптації. Узагальнюючи поняття фрустраційної толерантності, виділили такі її форми: 1) найбільш «здоровим» і бажаним потрібно вважати психічний стан, що характеризується, незважаючи на наявність фрустраторів, спокоєм, розсудливістю, готовністю використовувати те, що трапилося, як життєвий урок, але без будь-яких нарікань на себе; 2) толерантність може бути виражена в напрузі, стримуванні небажаних імпульсивних реакцій; 3) толерантність з підкресленою байдужістю, якою часто маскується ретельно приховане озлоблення або зневіра (Зливков, Лукомська, Федан, 2016).

Інше важливе визначення фрустраційної толерантності описали у своїй науковій праці E. Díaz, A. Jiménez-Soto, J. Lorente-Loza, E. Díaz, J. López, J. Vargas. В основу їх авторського трактування покладено спроможність людини адекватно оцінювати реальну ситуацію й можливість передбачати вихід з неї. Цей феномен характеризується особливими поведінковими та емоційними проявами, зокрема спокоєм і розсудливістю; готовністю враховувати життєвий досвід; стримуванням небажаних імпульсивних реакцій; конструктивним сприйняттям ситуації (Jiménez-Soto, Lorente-Loza, Vargas, Díaz, López, 2022).

Виокремлено рівні фрустраційної толерантності – низький або високий. Вони визначаються конструктивністю реакції на фрустраційну ситуацію. Якщо рівень фрустраційної толерантності занадто низький, то людина реагує на дію фрустратора (навіть незначної сили) неадекватною й неконструктивною поведінкою. Цієї проблеми стосується низка досліджень таких учених, як

Н. Божок, М. Вовк та ін. Вони розглядають феномен фрустраційної толерантності з різних позицій. Тобто, фрустраційна толерантність вивчається як властивість, досліджується як компетенція, аналізується як установка. Відповідно до психологічного аналізу дослідження фрустраційної толерантності і його опису специфіки психологічних наслідків переживань фрустраційних ситуацій дослідники вказують на те, що фрустрація (і відповідна поведінка) виникає лише в тому випадку, коли почуття невдоволення досягає такого ступеня прояву, який впливає на рівень толерантності (Божок, 2009; Вовк, 2011).

Отже, виконання аналізу наукової літератури дало змогу зробити узагальнення щодо феномену фрустрації. Він є складною структурно-системною формацією, яка має циклічний характер і включає багаторівневий та складний процес переходу від фрустрованості до стану фрустрації. Внутрішньособистісні, когнітивно-інформаційні, емоційно-вольові й мотивоційно-поведінкові процеси відіграють провідну роль у процесі фрустрації та є основними детермінантами соціально-нормативного контексту конкретної фрустраційної ситуації.

Основними причинами виникнення стану фрустрації чи фрустраторами є постійні стреси, невдачі, розчарування, особистісні фактори й ін. Фрустрація виникає як порушення стереотипу задоволення потреби та свідчить про негативне ставлення особистості до причин, які спричинили фрустраційну ситуацію й спровокували фрустраційну реакцію. Зайва психічна напруга в стані фрустрації обумовлюється різними факторами, такими як вагомість ситуації, наявність досвіду виходу з подібних переживань, ригідність або мобільність психічних функціональних структур, які забезпечують ефективне включення в діяльність та її розвиток.

Фрустрація відображає боротьбу мотивів, депривацію значущих життєвих потреб, психоемоційне вигорання й супроводжується типовими поведінковими реакціями, такими як незібраність, апатія, агресія, стереотипізація, регрес, тривожність, напруженість, негативізм, надмірна емоційність. У ситуації фрустрації поведінка стає менш різноманітною й менш гнучкою.

Протилежною до переживання стану фрустрації є фрустраційна толерантність, що проявляється в здатності ефективно реагувати на фруструючі ситуації, шукаючи способи подолання труднощів і збереження психологічного благополуччя. Фрустраційна толерантність уключає в себе стратегії копінгу, здатність до керування емоціями та адаптацію до непередбачуваних обставин. Це означає усвідомлення своїх емоцій, спрямування їх джерела енергії в конструктивний спосіб, розвиток гнучкості мислення й адаптивності, щоб швидко пристосовуватися до змінних обставин.

Особливо важлива фрустраційна толерантність для учасників бойових дій, оскільки їхня діяльність пов'язана з екстремальними умовами та постійним ризиком як для їхнього життя й здоров'я, так і для життя та здоров'я товаришів і цивільного населення.

1.2. Зміст та структура чинників психоемоційного вигорання

Складність і неоднозначність сучасної соціокультурної ситуації, швидкозмінливі вимоги ринку праці, підвищення активності призводять до підвищення емоційної напруги та, як наслідок – розвитку синдрому емоційного вигорання. Проблема психоемоційного вигорання сьогодні набула глобальних масштабів, що зумовлено як зовнішніми чинниками, так і внутрішніми. Стан емоційного, фізичного й психічного виснаження, викликаний надмірним і тривалим стресом, знижує продуктивність та якість життя, робить людину все більше беспорядною, безнадійною, цинічною, ображеною. Згодом можна відчувати, що більше нічого дати. Негативні наслідки вигорання поширюються на всі сфери життя, уключаючи дім, роботу й соціальне життя.

Аналіз теоретичних джерел засвідчив відсутність єдиного комплексного наукового підходу щодо факторів психоемоційного вигорання. Проте, в низці конкретних праць розглядається взаємозв'язок чинників, що сприяють виникненню вигорання. Окрім того, виконано достатньо міжкультурних

досліджень задля вивчення проблеми емоційного вигорання на міждисциплінарному рівні з подальшим розробленням програм його подолання.

Уведення терміна «вигорання» 1974 р. в дослідницьку лексику приписують психологу Г. Фройденбергеру (Freudenberger, 1974). Учений визначав його як втрату мотивації, зростаюче відчуття емоційного виснаження, втоми, безпричинне обурення – саме це він спостерігав серед волонтерів, які працювали в безкоштовній клініці Нью-Йорка. Подальшу увагу проблематиці синдрому емоційного вигорання приділяли в другій половині ХХ ст. (Maslach, Marek, Schaufely, 1993) У більшості наукових джерел стосовно вивченню синдрому вигорання він постає як феномен особистісної деструкції людини, являє собою багатовимірний конструкт та набір негативних психологічних переживань, пов'язаних із непомітною, тривалою, інтенсивною міжособистісною взаємодією, яка характеризується високою емоційною насиченістю (Brodsky, Edelwich, 1980; Frith, Mims, 1985; Farber, 1998, 2000).

Науковцями проведено ґрунтовні дослідження змісту й структури феномену вигорання (Maslach, Marek, Schaufely, 1993; Карамушка, 2018); факторних моделей результативного та процесуального підходів досліджуваного конструкту (Iwanicki, Schwab, 1981, 1983;); симптоматики емоційного вигорання (Kodlubovska, Kokun, Piankivska, Krasnov, Sirakovska, 2022); форми психологічного захисту (Cherniss, 1992; Dierendonck, Schaufeli, Sixma, 1994; Dierendonck, Buunk, Schaufeli, 2001; Burisch, 2006); психологічної профілактики синдрому (Карамушка, 2018). Аналізуючи психологічні праці, можемо виокремити такі важливі напрями до визначення поняття емоційного вигорання та його ознак, як результативний і процесуальний. Представники першого підходу вважають вигорання певним станом, який являє низку конкретних і стабільних елементів (симптомів), а другого – вигорання описується як процес, що складається з певних послідовних рівнів (Маляр-Газда, 2015).

Термін «синдром вигорання» походить від грец. *syndrome* – «поєднання» та англ. *burnout* – «припинення горіння». Спостерігаючи за поступовим емоційним виснаженням, втратою інтересу до діяльності й зниження

прихильності серед працівників. Згідно з МКХ, у класифікаційній рубриці «Проблеми, пов'язані з труднощами управління власним життям» під номером Z.73.0 зазначено вигорання як стан повного виснаження, дійсний клінічний синдром з невротичними особливостями, а не тільки посиленням нормальної втоми від роботи. У людей із синдромом вигорання виражаються психопатологічні, психосоматичні, соматичні симптоми з ознакою соціальної дисфункції. Поряд із цим наявні хронічна втома, порушення пам'яті, уваги, сну з труднощами засинання та ранніми пробудженнями, особисті зміни. Також характерний розвиток тривожних, депресивних розладів, залежності від психоактивних речовин і суїцид. Загальними соматичними симптомами є головний біль, тахікардія, аритмія, гіпертонія (Міжнародний класифікатор хвороб МКХ-11 (11 - й перегляд)).

Відповідно до бачення основної схеми розвитку синдрому емоційного вигорання В. Демидюк представляє її таким чином: спочатку спостерігаються суттєві енергетичні витрати як наслідок занадто високої позитивної установки на виконання службової діяльності, згодом з'являється почуття втоми й, нарешті, розчарування, утрата інтересу до результатів своєї роботи. Перебуваючи під тиском складних життєвих ситуацій, внутрішні людські ресурси вичерпуються, виснажуються, залишаючи велику порожнечу всередині, хоча зовнішня оболонка може залишатися більш-менш незмінною. Зазвичай, вигорання розвивається в осіб, діяльність яких передбачає взаємодію з іншими людьми, від якості якої залежить моральний чи матеріальний її результат. Також часто можна простежити твердженням, що творчі професії найбільш близькі до емоційного вигорання (Демидюк, 2022).

Щодо результативного підходу до емоційного вигорання, то виокремлено кілька його моделей:

1. Відповідно до однофакторної моделі, представниками якої є Е. Aronson, А. Pines (Aronson, Pines. 1988, 1993, 1996), С. Cooper, D. Ganster, P. Perrewe I. Robertson A. Shirom (Cooper, Robertson, Shirom, 1989; 2005; Ganster, Perrewe,

2004), вигорання – це стан фізичного, емоційного та когнітивного вигорання, що зумовлений тривалим перебуванням у ситуації стресу.

2. За двофакторною моделлю таких учених як, D. Dierendonck, C. Maslach, T. Marek. H. Sixma, W. Schaufeli (Dierendonck, Schaufeli, B. Buunk, 2001; Dierendonck, Sixma, 1994; Maslach, Marek, 1993), синдром вигорання описується як конструкція, що складається з виснаження й деперсоналізації.

3. Вигорання, за визначенням авторів трифакторної моделі, таких як B. Farber, H. Freudenberger, S. Jackson, E. Hartman, C. Maslach, B. Perlman, W. Schaufeli, – це реакція-відповідь на тривалі стреси міжособистісних стосунків, яка в структурі має три компоненти, як от: емоційне виснаження, деперсоналізація та редукція особистих досягнень (Farber, Freudenberger, 1974; Jackson, Maslach, 1986, 1981; Schaufeli, 1993; Perlman, Hartman, 1982).

4. Відповідно до чотирифакторної моделі, котру описали G. Frith, E. Iwanicki, A. Mims R. Schwab (Frith, Mims, 1985; Iwanicki, Schwab, 1981), зазначається, що один з елементів (емоційне виснаження, деперсоналізація або редукції особистих досягнень) поділяється на два фактори й розуміння психоемоційного вигорання полягає в тому, щоб зосередження відбувається на етапах його розгортання.

Аналіз наукових праць засвідчив, що на сьогодні поширеною залишається процесуально-фазова модель вигорання. У ній поєднано процесуальний та фазовий підходи, а також ознаки декількох факторів на кожній фазі синдрому. Водночас автори концепції виокремлюють три рівні психоемоційного вигорання (низький, середній, високий). Водночас В. Криволапчук, І. Моцонелідзе, І. Слюсар (Криволапчук, Моцонелідзе, Слюсар, 2010), A. Brodsky, J. Edelwich (Brodsky, Edelwich, 1980) описали чотирьохступеневу рівневу модель синдрому вигорання: ідеалістичний ентузіазм, застій, фрустрація й апатія. Усі представлені моделі описують емоційне вигорання як дисфункціональний стан здорової особистості, що з'являється в результаті тривалої дії середовища на особистість.

За даними В. Бойко, розвиток синдрому емоційного вигорання здійснюється трьома фазами: напруження – відзначається зниженням настрою,

дратівливістю й депресивними реакціями; опір – характерна захисна поведінка, бажання уникати впливу емоційних факторів та обмеження власного емоційного реагування у відповідь на певні травматичні обставини, проявляється економія емоцій; виснаження – знижується енергетичний тонус і з'являється почуття безперспективності, психовегетативні розлади та соматичні порушення У подальшому, описуючи причини виникнення синдрому емоційного вигорання, О. Якимчук виокремлює сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників (Якимчук, 2021).

До зовнішніх чинників емоційного вигорання входять: 1) постійна напружена емоційна діяльність (пов'язана з інтенсивною комунікацією); 2) дестабілізувальна організація діяльності (постійне присвячення себе роботі, коли вона замінює повноцінне соціальне життя особистості); 3) підвищена відповідальність під час виконання професійних завдань та ілюзія надважливості виконуваної роботи, що є опорою самооцінки (якщо результат роботи не відповідає очікуванням, поступово втрачаються її значущість і цінність, що призводить до вигорання); 4) проблемна психологічного клімату в колективі (наявність конфліктів у робочому середовищі).

Внутрішні чинники емоційного вигорання включають: 1) схильність до емоційної ригідності – синдром частіше виникає в осіб, що контролюють власні емоції, у яких підвищені вразливість і чутливість блокують механізм психологічного захисту, а в більш імпульсивних людей розвиток описаного синдрому відбувається повільніше; 2) інтенсивне сприйняття та осмислення ситуацій професійної діяльності; 3) слабку мотивацію емоційної віддачі в професійній діяльності; 4) моральні фактори дезорієнтації особистості. При цьому фахівець не здатний включати у взаємодію з колегами такі моральні категорії, як совість, чесність, порядність, повагу до прав і чеснот іншої особистості (Якимчук, 2021).

На думку М. Burisch (Burisch, 2006), вигорання проходить у розвитку шість етапів: попереджальну фазу, фазу зниження рівня власної участі, фазу емоційних реакцій, фазу деструктивної поведінки, фазу психосоматичних реакцій і фазу

розчарування. Основним спонукальним фактором вигорання є суперечності між ступенем включеності людини в роботу й отримуваною від неї віддачею.

Аналізуючи особливості емоційного вигорання осіб з різним рівнем самоактуалізації, І. Галецька, М. Мельник описують емоційне вигорання як процесуальну модель. Дослідники зазначають, що емоційне вигорання є динамічним процесом, який розвивається в часі та проходить три основні стадії: 1) спочатку зростання емоційного виснаження; 2) унаслідок виснаження з'являються негативні установки до суб'єктів професійної діяльності; 3) як результат, створюється емоційна дистанція в професійних стосунках для подолання виснаження (Галецька, Мельник, 2007). Водночас паралельно розвивається негативне ставлення до власних професійних досягнень.

Деякі вчені, такі як D. Bourgault, D. Miller (Bourgault, 1982; Miller, 1996), зазначають, що емоційне вигорання проходить у своєму розвитку чотири стадії – ентузіазм, стагнацію, фрустрацію та апатію. С. Cherniss розглядає три стадії розгортання емоційного вигорання: перша описується присутністю дисбалансу між вимогами середовища й можливостями, що призводять до виникнення стану стресу; для другої стадії властиві короткотермінове емоційне напруження, втома та виснаження; для третьої – зміна мотиваційної сфери особистості і її поведінки (Cherniss, 1992).

Аналізуючи визначення спеціалістів ВООЗ, І. Бабюк, В. Вербенко, В. Козідубова, В. Кузнєцов, О. Фільц, Л. Юр'єва зазначають, що синдром емоційного вигорання представлено проблемою, яка потребує фахової допомоги та у зв'язку з цим унесена в лексикони психіатрії. Згідно з баченням ВООЗ, емоційне вигорання – це фізичне, емоційне виснаження, що описується як порушення ефективності в роботі, утратою сну, схильністю до захворювань на соматичному рівні, а також уживанням алкогольних напоїв із метою отримання певного полегшення, що має схильність до розвитку фізіологічної залежності та іноді – суїцидальної поведінки (Козідубова, Кузнєцов, Вербенко, Юр'єва, Фільц, Бабюк, 2013). Далі науковці вказують, що синдром емоційного вигорання є комбінацією фізичного, емоційного й когнітивного виснаження або стомлення,

при цьому головний фактор – емоційне виснаження. Додаткові компоненти зазначеного синдрому є наслідком поведінки, котра призводить до когнітивно-емоційного вигорання, що виражається в редуванні особистих досягнень.

Вважаємо вартим уваги підхід до визначення симптомів психоемоційного вигорання, запропонований В. Криволапчуком, І. Моцонелідзе, І. Слюсар (Криволапчук, Моцонелідзе, Слюсар, 2010):

1. Фізичні симптоми: утома, утомлюваність та виснаженість протягом дня, фізичне виснаження, коливання ваги, порушення сну, запаморочення; серцевий біль; нудота, тремор; підвищення артеріального тиску; труднощі з диханням, зниження імунітету, чутливість до погодних змін, скарги на погане самопочуття загалом.

2. Емоційні симптоми: зниження емоційності, песимістичність і цинізм, зниження концентрації уваги, виражається розчаруванням, безпорадністю, почуття невдачі, самозвинуваченням, депресією, байдужістю, холодністю в особистому житті; утратою ідеалів, надій чи професійних перспектив; усамітненість; тривожність, депресивність й істеричність, неконтрольоване поведінкове вираження агресії, роздратованості, гніву та образливості, збільшення деперсоналізації своєї чи інших.

3. Поведінкові симптоми: труднощі у виконанні професійних завдань; порушення режиму праці й тривалості робочого дня, зниження продуктивності професійної діяльності, відсутність мотивації до праці, відтермінування запланованих завдань, уникання самостійного прийняття рішень, розлади харчування, байдужість до їжі, прагнення зробити перерву, відпочити, прагнення до соціальної ізоляції; часте виникнення думок про зловживання речовинами, що змінюють настрій (кава, алкоголь, ліки); підвищена чутливість.

4. Інтелектуальні симптоми: зниження інтересу до життя, нових ідей, альтернативних підходів до роботи; зниження концентрації уваги, апатія, підозрілість і недовірливість; переважання шаблонності в діяльності (формальне виконання роботи); відмова від участі в розвивальних заходах, експериментах; негативне ставлення до нововведень.

5. Соціальні симптоми: зниження соціальної активності, відсутність інтересу до проведення власного особистого часу, розчарування та песимістичні погляди на майбутнє, формальне виконання функціональних обов'язків, обмеження соціальних контактів лише вимушеними; відчуття самотності, недостатньої підтримки в колі близького оточення; конфліктність.

Аналіз наукових досліджень засвідчив, що синдром емоційного вигорання виражається поєднанням симптомів порушень в психологічній, соматичній і соціальній сферах життя. Зі свого боку, фактори вигорання поділяються на об'єктивні й суб'єктивні. До них відносять індивідуальні й організаційні, й умовно вони розподіляються на три групи: соціально-економічні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні (Віденєєв, Перевозна, Радько, 2020).

Отже, зміст поняття психоемоційного вигорання насамперед визначає його як психічний синдром, який виникає на різних етапах діяльності особистості, характеризується поступовою втратою емоційної, когнітивної й фізичної енергії, та виражається в симптомах емоційного виснаження, хронічної втоми, цинізму й зниження задоволення від роботи. Структура синдрому психоемоційного вигорання являє собою послідовність трьох стадій (напруги, резистенції та виснаження). Можемо стверджувати, що більшість дослідників синдрому вигорання описують більш негативне значення, акцентуючи увагу на наслідках процесу. Водночас ряд науковців стверджують, що це явище з позитивними якостями. Зокрема синдром вигорання можна обґрунтовано описувати як ресурс особистісно-професійного розвитку, як механізм психологічного захисту у формі виключення емоцій у відповідь на певні травматичні обставини. У професії військовослужбовця спостерігаємо ще один вагомий чинник, котрий пов'язаний з особистісними особливостями військовослужбовця, його індивідуальними факторами, які визначають специфічні особливості подальших поведінкових проявів.

1.3. Специфіка поведінкових проявів військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій як наслідок фрустрації та психоемоційного вигорання

У зв'язку із широкомасштабним вторгненням ворога в Україну підвищується увага до особливостей переживання фрустрації та виокремлення чинників психоемоційного вигорання серед військовослужбовців. Психологічне виснаження та психологічні труднощі, які можуть виникати в учасників бойових дій, зумовлені особливостями виконуваної діяльності в поєднанні з індивідуальними характеристиками, соціальними, політичними обставинами, що впливають на ефективність виконання діяльності. Актуальність розгляду специфічних особливостей поведінки учасників бойових дій за фрустрації та наслідків психоемоційного вигорання зумовлена набуттям великого значення процесу повноцінного функціонування й відновлення психологічного здоров'я особистості за довготривалої травматизації, що є наслідком дії такого надскладного, багатоаспектного, деструктивного стресора, як сучасна війна.

Психологічний аспект впливу перебування в зоні бойових дій розкрито у працях У. Березницька (2020), Т. Мацевко (2020), Н. Солошенко (2020), В. Мушкевич (2019; 2020; 2021; 2022). Тему емоційного вигорання серед військовослужбовців вивчали такі науковці як Г. Пріб (Пріб, 2019), Н. Рижкова (Рижкова, 2020), О. Хайрулін (2015) та ін. Ураховуючи, що емоційного вигорання зазнає понад чверть військовослужбовців (в Україні, передусім, це військовослужбовці, які повернулись із зони бойових дій на Сході), потрібне привертання уваги науково-дослідницького кола до вдосконалення методів роботи задля успішної адаптації військовослужбовців після повернення до умов цивільного життя. На думку таких учених, як С. Богданов, О. Бойко Н. Гусак, А. Максименко, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, в умовах бойових дій важливою є здатність людини або соціальної групи (спільноти) амортизувати вплив надзвичайних ситуацій, тобто «пом'якшувати» дію їхніх соціальних і психологічних наслідків через актуалізацію ресурсів окремих людей, груп,

організацій та громад, спроможних запобігти загостренню психологічних проблем і розладів серед учасників важких подій (Гусак, Чернобровкіна, Чернобровкін, Максименко, Богданов, Бойко, 2017).

У процесі розробки теоретично-методичних засад функціонування системи фізичної підготовки військовослужбовців Збройних сил України на передній план, як указують М. Кондратюк, А. Поух, виходять питання, пов'язані з удосконаленням програмно-нормативних основ системи фізичної підготовки військовослужбовців. Тому корегування вікових діапазонів військовослужбовців є актуальним науковим завданням. Важливі знання про особливості особового складу обумовлені віком: юнакам 18–25 років притаманні ентузіазм, самостійність, бажання розібратися в складних питаннях світогляду та моралі, підвищення потреби в спілкуванні й дружбі (Кондратюк, Поух, 2014).

У своєму дослідженні ми акцентуємо увагу на військовослужбовцях, котрі знаходяться у віковому діапазоні 18–25 років. Згідно із сучасною періодизацією психічного розвитку людини, опираючись на праці І. Тітова, хронологічні рамки юнацького віку позначені між 15–18 (рання юність) та 20–25 роками (пізня юність і перехід до дорослості) (Тітов, 2018). У психологічних теоріях вікової періодизації натрапляємо на різні погляди у визначенні біологічного юнацького віку. Наявні вікові межі досить умовні: від 15–16 до 21–25 років – це період юності як перехідного етапу розвитку людини між дитинством (отроцтвом) і дорослістю. У юності виокремлено ранню юність (15–18 років) і пізню (18–25 років) (Токарева, 2013).

Період 18–25 років – це дорослішання й проходження шляху від невпевненого, непослідовного отрока, котрий претендує на дорослість, до дійсного подорослішання. Визначаючи новоутворення юнацького віку, учені зазначають, що вони охоплюють такі сфери психіки, як пізнавальна, емоційна, мотиваційна, вольова. У структурі особистості вони представлені в інтересах, потребах, нахилах, характері, цінностях. Це завершальний етап первинної соціалізації молодшої людини, період її свідомого самовизначення, набуття психічної (емоційної, інтелектуальної) зрілості, формування моральної

свідомості та самосвідомості. Особистісний і психічний успіх у розвитку, значною мірою залежать від здатності особи юнацького віку виконувати основні завдання, пов'язані з орієнтуванням та визначенням свого місця в дорослому світі, прийняттям і реалізацією нових соціальних та гендерних ролей, пошуком сенсу в професійної діяльності, формуванням готовності до шлюбно-сімейних відносин, подальшим удосконаленням внутрішньої системи ціннісних регуляторів поведінки тощо.

Аналізуючи праці таких дослідників як С. Кравчук, С. Кузікова, М. Наконечна, О. Шевченко, щодо психологічних особливостей інтерсуб'єктної взаємодії, розвитку довіри до себе, психологічної основи становлення суб'єкта саморозвитку, життєстійкості як фактора психологічної пружності особистості в юнацькому віці, зазначимо, що автори психологічними особливостями віку називають підвищену сприйнятливість і схильність до ризику, інтенсивність спілкування, складність знаходження своєї самобутності й формування індивідуальності, спрямованість до нових ідей та перетворень, суперечливість внутрішнього світу. Психічний розвиток у цей період відрізняється надзвичайною складністю, підйомами й спадами (Кравчук, 2018; Шевченко, 2018; Кузікова, 2020; Наконечна, 2022).

Аналізуючи юнацький вік, С. Марчук зазначає, що тут остаточно відбувається формування уявлень особистості про себе. Це пов'язано з кризою ідентичності, яка складається з вибору соціальних й індивідуально-особистісних, а також з ідентифікацій і самовизначення. Особистісно зріла людина має гармонійні уявлення щодо самої себе, розуміє відносність власних успіхів та не концентрується на невдачах, не ставить за мету дотримуватися виконання жорстких умов і правил, щоб бути щасливою (Марчук 2021).

Знання психології соціальних груп та категорій особового складу дає змогу командирі підрозділу більш цілеспрямовано вивчати індивідуально-психологічні якості своїх підлеглих, їхні бойові й моральні риси. Ефективність цієї роботи багато в чому залежить від наявності відповідної теоретичної бази, умілого володіння основами воєнної психології, необхідними для розроблення

програм вивчення особистості воїна. У публікації «Особливості психологічної реабілітації особового складу військ (сил) Збройних сил України (з урахуванням досвіду антитерористичної операції та операції об'єднаних сил)» С. Василенко наголошує, що якість професійної діяльності військовослужбовця залежить від рівня його активності, спрямованої на протидію негативному впливу стрес-факторів бойової обстановки; характеру застосовуваних ним способів подолання дестабілізуючого впливу бойових стресорів на психіку, поведінку й життєдіяльність загалом; наявності у військовослужбовця досвіду копінг-поведінки в бойовій ситуації і його змісту (Василенко, 2019). Значимість впливу на психіку військовослужбовця тих чи інших бойових стресорів, на думку дослідника, визначається його індивідуально-психологічними особливостями та особистісними властивостями, психологічною й професійною готовністю до ведення бойових дій, характером і рівнем бойової мотивації, особливостями сприйняття військовослужбовцем місця й ролі бойових дій в історії та перспективі, його системі життєдіяльності (Василенко, 2019).

На думку М. Гребенюка, на сучасному етапі, як ніколи, постає питання якісного відбору та підготовки фахівців із військової справи. У праці «Становлення професійної Я-концепції як запорука успішної адаптації до умов військової служби» науковець розглядає професійну Я-концепцію як систему уявлень людини про себе у власній професійній діяльності. Це певною мірою усвідомлене, емоційно насичене відчуття приналежності до професійної групи. Формування професійної Я-концепції ґрунтується на загальній Я-концепції та відбувається в процесі професійного самовизначення особистості, засвоєнні функціонально визначених професійних ролей, уходженні особистості до професійного середовища й динаміці оцінки себе як фахівця (Гребенюк, 2019).

Успішність реалізації професійних дій військовослужбовцем в умовах, пов'язаних із виконанням бойових завдань, переважно залежить від випробуваної ним психічної напруженості – зазначають В. Овод та Б. Опальчук у науковій розвідці «Особливості психоемоційного стану військовослужбовців під час виконання бойових завдань». Психічна напруженість – це сукупність

особистісних труднощів, що потребують негайного подолання, формують єдине психологічне навантаження, котре виявляється цілісним особистісним психологічним станом. Доки психічна напруженість не перевищує межу корисності, вона сприяє діям військовослужбовця, який стає більш енергійним, активним, швидким; поліпшується увага; посилюється мотивація; проявляються рішучість і сміливість; відчуються внутрішній підйом, почуття сили, інтерес (Опальчук, Овод, 2019).

У випадку, коли інтенсивність психічної напруженості в конкретній ситуації перевищує межу корисності, виникає перенапруженість, котра негативно відбивається на діях військовослужбовця. Утрачаються гнучкість і спроможність діяти з урахуванням виниклої ситуації; порушується координація рухів; загальмовуються рухові реакції; виникають почуття безсилля, слабкості у ногах; з'являються безглузді помилки в професійних діях, навичках і вміннях. Сприяти досягненню певного рівня психологічної готовності військовослужбовця до професійно грамотних дій в екстремальних умовах покликана саме екстремально-психологічна підготовка (Опальчук, Овод, 2019).

Аналізуючи досвід участі військовослужбовців США, Британії та Канади в бойових діях, Н. Костюкова в праці «Організація психологічної підготовки до бойових дій в арміях країн НАТО» стверджує, що умови сучасної війни й військової служби висувають високі вимоги щодо психологічних якостей військовослужбовців, мають потужний психологічний вплив на учасників бойових дій, тому проблема організації психологічної підготовки до участі в бойових діях, формування психологічної стійкості, пружності, еластичності – резильєнсу учасників бойових дій та членів їхніх сімей, набуває значної актуальності (Костюкова, 2019).

Основними напрямками психологічної підготовки військовослужбовців в Україні, як зазначає Д. Копаниця в праці «Психологічна підготовка військовослужбовця щодо успішного виконання завдань в умовах бою», є формування у воїнів науково обґрунтованих знань про бойові дії, уявлень про майбутню війну, переконань, готовності до подвигу, здійснення самовідданих

вчинків в ім'я перемоги над ворогом; підвищення рівня психологічної стійкості й витривалості військовослужбовців, вироблення невибагливості, помірності в бажаннях і потребах; прищеплення довіри до командирів та начальників, установки на беззаперечні покору й послух, благонадійності та лояльності до політики держави; зниження психічних травм, підвищення рівня професійних і бойових навичок та вмінь, фізіологічної й психологічної витривалості військовослужбовців (Копаниця, 2019).

Описуючи посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій, Л. Будагьянц, С. Глинюк, Д. Зубовський, В. Осьодло, Л. Тютюнник стверджують, що з'являється все більше досліджень, у яких не лише констатується деструктивна сторона психологічної травми учасників бойових дій, але й емпірично підтверджуються позитивні або адаптаційні зміни особистості внаслідок переживання психотравмувальної події: підвищення вмінь копінг-поведінки, збільшення самодисципліни, розширення поглядів на життя (Осьодло, Зубовський, 2019; Будагьянц, 202; Грилюк, Тютюнник, 2021).

Водночас проблемним визначено факт, що потребу в психологічній допомозі значна частина учасників бойових дій розглядають, як ознаку слабкості, унаслідок чого спогади про пережите на війні тримають у собі. Це пов'язано зі страхом бути засудженим у суспільстві. Суттєвою вважається руйнація усталеного у свідомості багатьох бійців стереотипу про те, що «сильним допомога не потрібна». Не менш суттєвою проблемою є самоізоляція учасника бойових дій у мирному житті, яка викликана набутим досвідом, або фрустрація, яка спричинена різними очікуваннями від повернення й реальним результатом (Гриб, 2021; Іщенко, 2018).

Аналізуючи особливості динаміки емоційних станів поліцейських-учасників Операції об'єднаних сил у реабілітаційний період, М. Галич зазначає, що якщо очікування визнання навколишніми не стверджується, то виникає фрустрація та проявляється у вигляді завищених амбіцій, образ, дратівливості. Відсутність соціально-психологічної підтримки тим, хто пережив стресову подію в цей період, є одним із факторів розвитку ПТСР. Оскільки колишнє

«Я ідеальне» реалізовано, а новий образ, на який людина орієнтуватиметься, ще не сформувався, особистість переживає кризу переоцінки цінностей (Галич, 2020).

1. У зв'язку з дезактуалізацією «Я-ідеального», тимчасово губляться моральні орієнтири особистості. Це означає, що в цей кризовий період, котрі часто супроводжується ПТСР, стає високоймовірним девіантний розвиток самосвідомості та поведінки особистості (Павлик, 2020). Вивчаючи психологічну стійкість військовослужбовців в умовах бойових дій, Н. Агаєв, О. Кокун, О. Копаниця, Л. Корня, Н. Лозінська, О. Малхазов, В. Мороз, В. Остапчук, І. Пішко визначають їх як складний емоційно-мотиваційний стан, що виражається в дезорганізації свідомості, діяльності та спілкуванні й виникає внаслідок тривалого блокування цілеспрямованої поведінки об'єктивно чи суб'єктивно непереборними перешкодами (Агаєв, Кокун, Лозінська, Копаниця, Корня, Малхазов, Остапчук, Ткаченко, 2011, 2016, 2017, 2019 2021, 2022).

У багатьох військовослужбовців, які брали участь у військових діях, особистість набуває агресивного або деструктивного забарвлення. Підвищення агресивності можна пояснити з погляду як фрустраційної теорії агресії, так і з погляду теорії соціального научіння (Попелюшко, 2015). Фрустраційні теорії агресії вводять фактор для пояснення поведінки, котрий називається ситуаційним. Тобто агресія виступає як реакція на фрустрацію. Соціальне научіння передбачає, що в людини закріплюються ті форми поведінки, що отримують позитивне підкріплення. В умовах бойових дій агресія, спрямована на супротивника, отримує позитивне підкріплення. Ситуативний розвиток агресивних дій стає залежним від особистісних структур. В умовах мирного часу суспільство не сприймає та засуджує застосування агресії, унаслідок цього створюється вимога соціального перенавчання учасників бойових дій (Волошин, Підкоритов, Шестопалова, 2002).

Аналізуючи особливості психологічних станів учасників бойових дій, науковці Ю. Горбачук, Г. Пирог, О. Шмиглюк узагальнили, що за шкалою фрустрації високий рівень прояву фрустрації виявлено у 24 % досліджуваних

військовослужбовців, вони часто відчують гнітючу напругу, безвихідь і відчай. У 43 % учасників бойових дій простежено середній рівень фрустрації, що виникає в ситуації розчарування, нездійснення якої-небудь значущої для них мети, потреби. У 33 % – низький рівень прояву фрустрації. У таких людей висока самооцінка, вони стійкі до невдач, не бояться труднощів (Пирог, Шмиглюк, Горбачук, 2019).

У науковій праці «Фрустраційні реакції в учасників бойових дій з травмою очей та частковою втратою зору» Р. Абдряхімов зробив висновки, що в учасників бойових дій із бойовою травмою очей і частковою втратою зору на тлі психологічної дезадаптації серед фрустраційних реакцій переважають екстрапунітивний напрям та потребово-наполегливий тип реагування. Способи фрустраційного реагування в учасників бойових дій під час психологічної адаптації без травми очей зберігають свої особливості за поєднання з бойовою травмою очей. Суб'єктивні чинники фрустрації й стресу за кількістю, змістом і актуальністю залежать від обставин та життєвого оточення особистості (Абдряхімов, 2018).

Проведений теоретичний аналіз специфіки поведінки військовослужбовців в умовах бойових дій дає підстави для висновку, що специфічні особливості фрустраційної поведінки та синдроми психоемоційного вигорання учасників бойових дій перебувають у тісному зв'язку з адаптаційними процесами особистості й акумулюють досвід виходу з критичної, екстремальної ситуації. А це, своєю чергою, також залежить від віку та життєвого досвіду учасника бойових дій.

Висновки до першого розділу

1. Узагальнення результатів теоретико-методологічного аналізу феномену фрустрації дало змогу встановити, що це розгалужене системне утворення з багатограними структурно-функціональними параметрами. Традиційно вважається, що фрустрації як складному психологічному стану особистості, котрий спричинений неспроможністю й/або невдачею досягнення мети й задоволення фундаментальних потреб, притаманний циклічний характер. Фрустрацію маркують як наслідок краху планів, сподівань, надій, мрій, а її детермінантами і визначальними фрустраторами постають перманентні стреси, часті невдачі, глибокі розчарування та інші дискомфортні й деструктивні явища та ситуації. Конгломерат внутрішньособистісних інтелектуально-інформаційних, афективно-вольових і спонукально-мотиваційних поведінкових процесів має істотне значення в тому, що фрустрованість переходить у стан фрустрації. Важливу роль відіграють як фрустратори, так і інші чинники, що потрапляють у розбіжності з усталеними соціально нормативними статусно-рольовими правилами, а також суттєве місце належить контекстові конкретної фрустраційної ситуації. Типовими маркерами й поведінковими реакціями людини в стані фрустрації постають різновидова тривожність, загальна депресивність, посилена апатійність, вербальна та/або інструментальна агресивність, надмірна емоційність, різновекторна стереотипізація, особистісно-функціональний регрес, міжособистісна напруженість тощо. Антоніміїним утворенням і своєрідною «протиотрутою» до цього дискомфортного психостану є фрустраційна толерантність як здатність протистояти амортизаційному й негативному тискові власне фрустрації.

2. Поміж негативних психологічних станів особистості одне з чільних місць належить синдрому психоемоційного вигорання, який зумовлює низку несприятливих для повномірного життєіснування людини симптомів. Процесуально й результативно сутнісні ознаки психоемоційного вигорання перебігають у трьох фазах: *напруження* як помітне зниження настрою,

посилена дратівливість і загострені депресивні реакції; *опір* як прояв загальної захисної поведінки, прагнення уникнути негативного й дражливого впливу емоційних чинників та істотне зниження й обмеження власного афективного реагування на різні неприємні та травмогенні факти, ситуації й обставини, тобто виражена «економія емоцій»; *виснаження* як помітне зниження загального психофізичного та енергетичного тону й потенціалу та переживання відчуттів песимізму й безперспективності, а також прояви психовегетативних і соматичних порушень та розладів. Підставою для виникнення синдрому емоційного вигорання є багатоманіття внутрішніх і зовнішніх чинників, які через їх монотонну постійність та перманентну невирішеність дуже ускладнюють соціально-психологічну, міжособистісну й внутрішньоособистісну опірність та психзахист особистості. Унаслідок його гнітючого й виснажливого впливу в людини виникають численні проблеми у взаєминах на роботі та в сім'ї, спадає особистісна й професійна ефективність, спроможність успішно розв'язувати професійні та екзистенційні проблеми й виклики.

3. Фрустрація та психоемоційне вигорання особливо складно й негативно впливають на військовослужбовців, що зумовлено як індивідуально-особистісними особливостями людини військового фаху, так і специфікою надзвичайно відповідальної та ризиконебезпечної діяльності. Особливого науково-психологічного теоретико-прикладного значення набуває проблема поведінкових проявів військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, які зазнають негативних впливів на своє психофізичне здоров'я через вплив фрустрації й психоемоційного вигорання.

4. Різнобічне психологічне виснаження та численні психологічні труднощі, які можуть з'являтися в учасників бойових дій, зумовлені насамперед особливостями виконуваної діяльності в умовах небезпеки втрати життя й обов'язковості виконання військових наказів командирів і виконання бойових завдань. Безперечно, поєднання екстремально складних професійних обов'язків та індивідуально-психологічних, вікових, соціальних, політичних й інших умов, станів та обставин істотно впливає на ефективність виконання ними

безпосередньої військової діяльності. Ураховуючи, що симптоми психоемоційного вигорання спостерігаються в дуже значній кількості військовослужбовців, які повернулися із зони бойових дій, у край необхідною є розробка науково-психологічних технологій як діагностичного, так і корекційного планів, передусім у ракурсі надання термінової психологічної допомоги та психореабілітаційного супроводу. Звичайно ключовим вектором є культивування фрустраційної толерантності й зниження/нейтралізація симптомів психоемоційного вигорання, що дасть змогу сприяти як успішній адаптації військовослужбовців після повернення до умов цивільного життя, так і якісного й результативного виконання службових обов'язків.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРУСТРАЦІЇ ЯК ЧИННИКА ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ВІЙСЬКВОСЛУЖБОВЦІВ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

2.1. Процедура, методика та характеристика основних етапів дослідження

Логіка розробки концепції емпіричного дослідження актуальної проблеми, основні параметри його організації й планування визначалися відповідно до завдань дисертаційної роботи з урахуванням базових науково-дослідницьких нормативів і стандартів. Зокрема, у ході розробки наукової концепції реалізовано принцип поетапного вивчення феномену психоемоційного вигорання, а відтак – поступового ускладнення рівня виконуваних завдань, коли кожний етап емпіричного дослідження планувався з урахуванням результатів, отриманих на попередніх його етапах. Ураховуючи характер завдань і специфіку наукових інструментів, котрі відповідно виконувались і використовувались у рамках реалізації того чи іншого дослідницького етапу, у структурі емпіричного аналізу виокремлено два взаємопов'язані блоки – констатувальний та формувальний. Зважаючи на це, структуру емпіричного дослідження репрезентовано у вигляді двох концептуально узгоджених дослідницьких блоків, у рамках яких поетапно вирішувались актуальні, але різні за характером завдання.

У рамках першого етапу констатувального блоку емпіричного дослідження вивчали особливості вираженості показників фрустрованості, агресивності й психоемоційного вигорання в учасників бойових дій різних статевої і вікової приналежності, освітнього рівня, місця проживання й сімейного стану. Задля цього виконано порівняльний аналіз вираженості кожного з означених вище показників у юнаків – учасників бойових дій, диференційованих у різні категорії на підставі вираженості тих чи інших його параметрів: категорії досліджуваних за критерієм *стать* – «чоловіки» (n=226), «жінки» (n=112); категорії досліджуваних за критерієм *вікова приналежність* –

«18–19 років» (n=49), «20–21 років» (n=67), «22–23 років» (n=108), «24–25 років» (n=114); категорії досліджуваних за критерієм *освітня приналежність* – «неповна середня освіта» (n=38), «середня освіта» (n=54), «середня спеціальна освіта» (n=112), «неповна вища освіта» (n=54), «вища освіта» (n=80); категорії досліджуваних за критерієм *місце проживання* – «село» (n=159), «селище міського типу» (n=86), «місто» (n=93); категорії досліджуваних за критерієм *сімейний стан* – «неодружений» (n=137), «розлучений» (n=62), «одружений» (n=139).

Дослідження проводили на базі Волинського обласного госпіталю для інвалідів війни протягом 2018–2022 років та на базі військових частин Волинської та Рівненської області протягом 2019–2022 років.

У якості характеристик досліджуваних, релевантних змістовим показникам їх фрустрованості, агресивності та психоемоційного вигорання визначено шereg таких психологічних змінних:

– за «Методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості» Л. Васермана (модифікація В. Бойка) – ступінь незадоволеності соціальними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності: «своєю освітою», «взаєминами з колегами», «взаєминами з керівництвом», «взаєминами із суб'єктами своєї професійної діяльності», «змістом своєї роботи в цілому», «умовами професійної діяльності», «своїм положенням у суспільстві», «матеріальним станом», «житлово-побутовими умовами», «взаєминами з подружжям», «взаєминами з дітьми», «взаєминами з батьками», «обстановкою у державі (суспільстві)», «взаєминами з близькими, друзями, знайомими», «сферою послуг і побутового обслуговування», «сферою медичного обслуговування», «способом проведення дозвілля», «можливістю проводити відпустку», «можливістю вибору місця роботи», «своїм способом життя в цілому»; «загальний рівень соціальної фрустрованості»;

– за методикою діагностики «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка – самооцінка психічних станів: «тривожності», «фрустрації», «агресивності», «ригідності»;

– за «Методикою вивчення показників і форм агресії» А. Басса-А. Даркі – показники і форми агресії: «фізична агресія», «непряма агресія», «негативізм», «дратівливість», «образа», «підозрлість», «вербальна агресія», «почуття провини», «індекс агресивності», «індекс ворожості»;

– за «Методикою вивчення агресії «Тест руки» Е. Вагнера» – показники агресії: «агресія», «директивність», «емоційність», «комунікація», «залежність», «страх», «демонстративність», «каліцтво», «активна байдужість», «пасивна байдужість», «опис»;

– за методикою вивчення фрустраційних реакцій «Методика малюнкової фрустрації» С. Розенцвейга – направленість і тип фрустраційної реакції: «екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді», «екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті», «екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби», «інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді», «інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті», «інтропунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби», «імпунітивна реакція з фіксацією на перешкоді», «імпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті», «імпунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби»;

– за «Методикою діагностики рівня емоційного вигорання» В. Бойко – симптоми емоційного вигорання: «переживання психотравмуючих обставин», «незадоволеність собою», «загнаність у кут», «тривога і депресія», «неадекватне вибіркове емоційне реагування», «емоційно-моральна дезорієнтація», «розширення сфери економії емоцій», «редукція професійних обов'язків», «емоційний дефіцит», «емоційна відчуженість», «особистісна відчуженість», «психосоматичні і психовегетативні порушення», «загальний рівень емоційного вигорання».

Предметом статистичного аналізу на даному етапі дослідження стала перевірка гіпотези про значимі відмінності у рівні вираженості показників фрустрованості, агресивності і психоемоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різної статевої і вікової приналежності, освітнього рівня, місця проживання, сімейного стану. З

формальної точки зору вирішувалось завдання визначення характеру відмінностей у середніх значеннях вираженості психологічних характеристик випробуваних, диференційованих у різні категорії на підставі означених вище критеріїв.

З цією метою було використано комплекс математико-статистичних процедур. Зокрема, у нашому дослідженні було використано такі методи:

а) для порівняння середніх значень вираженості показників фрустрованості, агресивності і психоемоційного вигорання у досліджуваних різних груп – метод порівняння середніх значень (Compare Means);

б) для визначення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників фрустрованості, агресивності і психоемоційного вигорання у досліджуваних, диференційованих за критерієм «статі» – непараметричний критерій відмінностей для незалежних вибірок Манна-Вітні (Mann-Whitney Test);

в) для визначення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників фрустрованості, агресивності і психоемоційного вигорання у випробуваних, диференційованих за критеріями «віку», «освітнього рівня», «місця проживання», «сімейного стану» – непараметричний критерій відмінностей для ненаправлених (невпорядкованих) альтернатив Крускала-Волліса (Kruskal-Wallis Test).

Другий етап констатувального блоку емпіричного дослідження забезпечив визначення чинників (предикторів) психоемоційного вигорання в учасників бойових дій юнацького віку. У змістовному аспекті ми розглядаємо феномен психоемоційного вигорання як механізм психологічного захисту особистості, який зумовлений її відповіддю, зазвичай у формі часткового чи повного виключення емоцій, на вплив певних психотравмуючих подій або обставин. Природа таких подій або обставин розглядається нами в аспекті неможливості реалізації своїх базових потенцій або можливостей в основних сферах власної життєдіяльності. Іншими словами, такого роду психотравмуюча подія або обставина, яка пов'язана з неможливістю реалізації базової потреби в певній

сфері життєдіяльності, виступає чинником психоемоційного вигорання особистості. Таким чином, в основу реалізації завдання визначення чинників (предикторів) психоемоційного вигорання у досліджуваних було покладено гіпотезу про детермінованість даного явища характером фрустрації у них певних аспектів (сфер) життєдіяльності.

Вирішення означеного завдання забезпечувалось комплексом спеціальних методів і мало покроковий характер. Зокрема, перший крок другого етапу емпіричного дослідження передбачав факторизацію усього масиву емпіричних даних, отриманих за методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Васермана, за допомогою методу факторного аналізу (ФА) (Factor Analysis).

Зазначимо, що ФА – це метод зменшення розмірності вихідного простору корелюючих між собою ознак, що забезпечує більш економну їх репрезентацію за умови мінімальних втрат вихідної інформації. Результатом ФА є перехід від множини вихідних змінних до суттєво меншої кількості нових змінних – інтегральних факторів. Фактор при цьому інтерпретується як причина спільної мінливості кількох вихідних змінних. Слід зауважити, що цей метод виконує узагальнення на кількісному, формальному рівні. Переклад цього узагальнення на змістовий рівень є складним завданням, яке вимагає глибокого розуміння використаних математичних абстракцій.

Формально конкретизація суті даного етапу аналізу емпіричних даних може бути зведена до вирішення завдання верифікації факторної моделі змістовно-структурних компонентів незадоволеності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій соціальними досягненнями в основних аспектах власної життєдіяльності. Фактично, верифікація даної моделі здійснювалась шляхом зменшення розмірності вимірюваних показників до меншої кількості незалежних інтегральних факторів або змістовно-структурних компонентів.

В подальшому, на основі факторної моделі було обчислено факторні оцінки випробуваних для кожного з виділених аналізом незалежних інтегральних факторів як основи для вивчення їх детермінуючого впливу на

прояв як окремих симптомів їх психоемоційного вигорання, так і синдрому загалом.

В рамках реалізації другого кроку другого етапу емпіричного дослідження визначались найбільш прогностичні детермінанти (чинники) прояву основних симптомів психоемоційного вигорання в учасників бойових дій юнацького віку. В ході реалізації даного етапу весь масив факторних оцінок, попередньо виділених в процесі факторизації вихідних психологічних параметрів (змінних) досліджуваних, було піддано множинному регресійному аналізу (МРА) (Regression Analysis) за допомогою зворотного покрокового методу (Backward).

Формально МРА призначений для вивчення взаємозв'язку однієї змінної (залежної) і кількох інших змінних (незалежних). Зазвичай МРА використовується для вивчення можливості передбачення деякого результату за кількома попередньо вимірними характеристиками. При цьому передбачається, що зв'язок між однією залежною змінною (Y) і кількома незалежними змінними (X) можливо виразити лінійним рівнянням:

$$Y = b + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_px_p + e,$$

де Y – залежна змінна; x_1, \dots, x_p – незалежні змінні; b, b_1, \dots, b_p – параметри моделі; e – помилка передбачення.

Крім передбачення і визначення його точності, МРА дозволяє визначити і те, які показники (незалежні змінні) найбільш істотні, важливі для передбачення, а якими змінними можна знехтувати, виключивши їх з аналізу. В нашому дослідженні в якості залежної змінної було визначено ступінь прояву симптомів психоемоційного вигорання досліджуваних, а незалежними змінними – виділені в ході факторизації вихідного емпіричного масиву даних їх інтегральні фактори, або змістовно-структурні компоненти незадоволеності соціальними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності.

Фактаж емпіричних даних, змістовно релевантний основним симптомам психоемоційного вигорання у випробуваних, було зібрано за допомогою «Діагностики рівня соціальної фрустрованості» Л. Васермана (модифікація В. Бойка)

Крім того, важливим завданням даного етапу було отримання рівняння регресії, яке дозволить в подальшому за відомими значеннями найбільш інформативних незалежних змінних, тобто інтегральних факторів учасників бойових дій (змістовно-структурних компонентів їх незадоволеності соціальними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності) прогнозувати рівень прояву основних симптомів їх психоемоційного вигорання.

В рамках реалізації третього етапу констатувального блоку дослідження було визначено емпіричну типологію учасників бойових дій юнацького віку залежно від ступеня прояву у них симптомів психоемоційного вигорання. Це дозволить емпірично ідентифікувати випробуваних в якості репрезентантів певного емоційного симптомокомплексу як специфічної конфігурації (вираженості) характеристик їх психоемоційного вигорання і на цій основі розробити систему спеціальних заходів активного соціально-психологічного впливу, спрямованих на подолання його негативних наслідків. Таким чином, передбачається, що у відношенні тих типів учасників бойових дій, у яких за результатами дослідження буде виявлено високий ступінь вираженості симптомів психоемоційного вигорання, в подальшому актуальною буде розробка та впровадження спеціальної психотренінгової технології його подолання.

Вирішення означеного завдання забезпечувалось комплексом спеціальних методів і мало покроковий характер. Так, реалізація першого кроку третього етапу емпіричного дослідження забезпечила мінімізацію розмірності показників досліджуваних, виміряних за допомогою «Методики діагностики рівня соціальної фрустрованості» Л. Васермана (модифікація В. Бойка). Це дозволило зменшити розмірність вимірюваних показників до меншої кількості незалежних інтегральних факторів, у структурі яких було об'єднано найбільш актуальні для досліджуваних симптоми психоемоційного вигорання. В подальшому на основі отриманої факторної структури симптомів психоемоційного вигорання досліджуваних було обчислено факторні оцінки для кожного з виділених

аналізом незалежних інтегральних факторів як основи для їх типологізації. З цією метою було використано метод факторного аналізу (ФА) (Factor Analysis).

Другий крок третього етапу емпіричного дослідження передбачав шляхом групування індивідуальних факторних оцінок, обчислених в процесі факторизації вихідного масиву вимірних показників, визначення емпіричної типології учасників бойових дій юнацького віку залежно від специфіки і характеру вираженості їх інтегральних факторів. З цією метою було використано метод кластерного аналізу (КА) (Cluster Analysis).

Формально метою КА є групування об'єктів (змінних або досліджуваних) у відносно однорідні класи на основі їх попарного порівняння за допомогою попередньо визначених і вимірних критеріїв.

Як було зазначено вище, метою застосування КА у нашому дослідженні було визначення типології випробуваних залежно від характеру і специфіки прояву у них симптомів психоемоційного вигорання. У подальшому це дозволить у відношенні кожного типу військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з вираженим ступенем прояву певного симптомокомплексу психоемоційного вигорання розробити і апробувати на основі індивідуального підходу систему спеціальних заходів активного соціально-психологічного впливу, спрямованих на подолання його негативних наслідків.

Перейдемо до опису змісту завдань та методів їх вирішення в рамках реалізації заходів формувального впливу. Зауважимо, що аналіз та обґрунтування психологічних засад, структури та змісту психотренінгової технології подолання психоемоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій будуть представлені у третьому розділі дисертації, тому дамо загальну характеристику тим задачам та дослідницьким методам, які відповідно вирішувались і використовувались в рамках формувального блоку дослідження.

Загалом формувальний блок дослідження був спрямований на розробку та експериментальну апробацію психотренінгової технології подолання

емоційного вигорання в учасників бойових дій. Важливо розуміти, що його реалізація потребувала ретельної підготовчої роботи у напрямку визначення тих базових психологічних та поведінкових параметрів випробуваних, які сформували особистісну основу для прояву різних симптомів їх психоемоційного вигорання. Власне, в якості такої особистісної основи випробуваних було визначено конкретні характеристики, змістовно диференційовані за трьома основними напрямками їх психологічних проявів – емоційним, конативним та особистісним компонентами психоемоційного вигорання. В даному випадку, ми виходили з припущення, що зміст, характер, процесуальні і результативні параметри переживання тих чи інших симптомів психоемоційного вигорання в учасників бойових дій матимуть свої характерні для даного вікового періоду особливості, а також визначатимуться специфічною конфігурацією вираженості їх емоційних, конативних та особистісних детермінант.

Ще однією принциповою умовою успішної реалізації завдань формувального блоку дослідження було врахування специфіки вираженості і поєднання означених компонентів у досліджуваних з різним симптомокомплексом прояву психоемоційного вигорання. Врахування специфіки вираженості емоційних, конативних і особистісних компонентів у досліджуваних у взаємозв'язку з характером поєднання симптомів в межах різних симптомокомплексів прояву їх психоемоційного вигорання дозволить вже на етапі розробки, планування і реалізації заходів формувального впливу більш диференційовано і цілеспрямовано підійти до вирішення важливого завдання нашого дослідження – психологічного обґрунтування системи валідних засобів ефективного подолання емоційного вигорання в учасників бойових дій.

Загалом увесь шерег завдань, які вирішувались в межах формувального блоку дослідження, можна умовно представити у вигляді двох дослідницьких етапів.

В рамках реалізації першого етапу формувального блоку дослідження вирішувалось завдання визначення та вимірювання у досліджуваних емпіричних корелятив емоційного, конативного та особистісного компонентів, змістовно релевантних прояву основних симптомів їх психоемоційного вигорання.

В якості емпіричних корелятив емоційного компоненту прояву психоемоційного вигорання були визначені такі характеристики досліджуваних:

- за методикою діагностики рівня вираженості диференціальних емоцій К. Ізарда – ступінь переживання поточних базових емоцій: «інтерес», «радість», «подив», «горе», «гнів», «відраза», «презирство», «страх», «сором», «провина»;

- за методикою діагностики ступеня нервово-психічної стійкості індивіда В. Бодальова – рівень нервово-психічної стійкості: «нервово-психічна стійкість», «неврівноваженість»;

- за методикою самооцінки емоційних станів А. Уессмана і Д. Рікса – ступінь зміни емоційного стану протягом певного періоду часу: «спокій-тривожність», «енергійність-втома», «піднесеність-пригніченість», «почуття впевненості в собі-почуття безпорадності», сумарна оцінка емоційного стану або «емоційний підйом-емоційне виснаження».

В якості емпіричних корелятив конативного компоненту прояву емоційного вигорання були визначені такі характеристики досліджуваних:

- за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда – рівень адаптованості у системі міжособистісних стосунків: «адаптивність», «прийняття себе», «прийняття інших», «емоційна комфортність», «інтернальність», «прагнення до домінування», «ескапізм»;

- за методикою діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі – характер взаємовідносин в малих групах: «авторитарний тип ставлення до інших», «егоїстичний тип ставлення до інших», «агресивний тип ставлення до інших», «підозрілий тип ставлення до інших», «керований тип ставлення до інших», «залежний тип ставлення до інших», «доброзичливий тип ставлення до інших», «альтруїстичний тип ставлення до інших».

В якості емпіричних корелятив особистісного компоненту прояву емоційного вигорання були визначені такі характеристики досліджуваних:

- за методикою «Фрайбургський багатофакторний особистісний опитувальник» (FPI) – стани і властивості особистості: «невротичність», «спонтанна агресивність», «депресивність», «дратівливість», «врівноваженість»,

«реактивна агресивність», «сором'язливість», «відкритість», «екстраверсія-інтроверсія», «емоційна лабільність», «маскулінність-фемінність»;

– за методикою «Багатофакторний особистісний опитувальник» (16 PF) Р. Кеттелла – інтегральні характеристики (риси) особистості: «товариськість-замкнутість», «інтелект», «емоційна стійкість-нестійкість», «домінантність-підпорядкованість», «експресивність-стриманість», «нормативність поведінки», «сміливість-боязкість», «чутливість-жорсткість», «підозрливість-довірливість», «мрійливість-практичність», «дипломатичність-прямолінійність», «радикалізм-консерватизм», «нонконформізм-конформізм», «самоконтроль», «напруженість-розслабленість», «тривожність-спокій».

Одним із важливих завдань, яке вирішувалось в рамках першого етапу формувального блоку дослідження було визначення кореляційного зв'язку між означеними характеристиками емоційного, конативного і особистісного компонентів випробуваних і показниками прояву їх найбільш типових емоційних форм реагування (симптомокомплексів) внаслідок психоемоційного вигорання. Це зумовлюється необхідністю у визначенні шерегу найбільш прогностичних емоційних, конативних і особистісних характеристик військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, які мають виражену кореляцію із симптомами психоемоційного вигорання і можуть виступати в якості їх прогностичних предикторів. Передбачається, що характеристики досліджуваних, які демонструватимуть достовірний і виражений характер кореляційного взаємозв'язку із проявами симптомів їх психоемоційного вигорання, у подальшому сформують базис значимих психологічних критеріальних змінних на етапі експериментального обґрунтування ефективності тренінгової психотехнології подолання емоційного вигорання.

З цією метою було використано непараметричний метод рангової кореляції τ_b -Кендала (Kendall's tau-b), оскільки при великій чисельності досліджуваних зростатиме ймовірність появи однакових значень у вибірці, а відтак виникатиме висока ймовірність появи однакових (зв'язаних) рангів. Важливою перевагою кореляції Кендала є її чітка ймовірнісна інтерпретація.

В рамках реалізації другого етапу формувального блоку дослідження вирішувалось завдання експериментальної перевірки ефективності психотренінгової технології подолання емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій. З цією метою було використано метод порівняння середніх значень (Compare Means) та непараметричний метод відмінностей для залежних вибірок Вілкоксона (Wilcoxon Signed Ranks Test).

Метод порівняння середніх значень і непараметричний метод відмінностей для залежних вибірок Вілкоксона були використані для порівняльного аналізу кількісних показників (середніх значень) вираженості характеристик випробуваних за результатами ввідного та контрольного етапів діагностичного контролю окремо у контрольних та експериментальних вибірках. Формально з їх допомогою визначались статистично достовірні відмінності у рівні вираженості психологічних критеріальних змінних (емпіричних корелятивів емоційного, конативного та особистісного компонентів емоційного вигорання) в експериментальних та контрольних групах випробуваних до та після реалізації заходів формувального впливу.

2.2. Особливості фрустрованості, агресивності й психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій

Перейдемо до аналізу результатів в рамках реалізації першого етапу констатувального блоку емпіричного дослідження. Як було зазначено вище, на даному етапі дослідження вивчались особливості вираженості показників фрустрованості, агресивності і психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різної статевої і вікової приналежності, різного освітнього рівня, місця проживання та сімейного стану. Формально, предметом порівняльного за своїм характером аналізу виступали кількісні характеристики вираженості означених психологічних характеристик

військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, диференційованих у різні категорії на підставі вираженості у них параметрів статевої і вікової приналежності, освітнього рівня, місця проживання та сімейного стану.

Зауважимо, що з міркувань коректності подальшої інтерпретації виявлених закономірностей залишимо поза увагою детальний аналіз ті відмінності у середніх значеннях вираженості психологічних характеристик досліджуваних, які не мають статистично достовірного характеру. Також, враховуючи характер отриманих результатів, узагальнення табличних даних коректно буде провести з урахуванням рівня статистичної значимості виявлених закономірностей, тобто в напрямку від найбільш до найменш достовірно значимих результатів.

Враховуючи це, перейдемо до змістової інтерпретації результатів. Порівняння середніх значень вираженості ступеня незадоволеності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій своїми соціальними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності, виміряних за допомогою методики діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Васермана, дозволило виявити ряд важливих закономірностей. Так, залежно від статі середні значення вираженості ступеня незадоволеності досліджуваних своїми соціальними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності розподілилися таким чином (див. табл. 2.1 та додаток А.1).

З огляду на табличні дані можна стверджувати, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості ступеня незадоволеності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій своїми соціальними досягненнями виявлено у відношенні таких аспектів ($p \leq 0,001$), «загальний рівень фрустрованості» ($p \leq 0,001$), «обстановка у державі

Таблиця 2.1

Відмінності середніх значень вираженості ступеня незадоволеності соціальними досягненнями у досліджуваних різної статі (за методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Васермана)

n=338

Аспекти життєдіяльності	Стать	Значення
-------------------------	-------	----------

	Жінки n=112	Чоловіки n=226	ймовірності (p)
власна освіта	1,41	0,89	0,000
взаємини з колегами	1,13	0,92	0,143
взаємини з керівництвом	1,20	0,90	0,060
взаємини із суб'єктами праці	1,14	1,20	0,840
зміст своєї роботи в цілому	1,24	1,40	0,302
умови професійної діяльності	1,57	1,71	0,293
власне положення у суспільстві	1,30	1,10	0,696
матеріальний стан	1,78	1,44	0,029
житлово-побутові умови	1,80	1,27	0,001
взаємини з подружжям	1,66	1,27	0,015
взаємини з дітьми	1,32	1,57	0,030
взаємини з батьками	1,32	1,66	0,021
обстановка у державі (суспільстві)	2,32	1,80	0,004
взаємини з близькими, друзями	1,92	1,87	0,872
сфера побутового обслуговування	1,87	1,53	0,028
сфера медичного обслуговування	2,20	1,80	0,017
спосіб проведення дозвілля	1,82	1,64	0,335
можливість проводити відпустку	1,64	1,45	0,191
можливість вибору місця роботи	1,18	1,09	0,507
власний спосіб життя в цілому	1,16	1,51	0,005
загальний рівень фрустрованості	1,59	1,34	0,001

(суспільстві)» ($p \leq 0,01$), «власний спосіб життя в цілому» ($p \leq 0,01$), «взаємини з подружжям» ($p \leq 0,05$), «сфера медичного обслуговування» ($p \leq 0,05$), «взаємини з батьками» ($p \leq 0,05$), «сфера послуг і побутового обслуговування» ($p \leq 0,05$), «матеріальний стан» ($p \leq 0,05$), «взаємини з дітьми» ($p \leq 0,05$).

Також зазначимо, що близькою до найнижчого порогу достовірності ($p=0,05$) виявилась величина рівня статистичної значимості такого показника (аспекту життєдіяльності) досліджуваних, як «взаємини з керівництвом» ($p=0,060$). Тому вважаємо доцільним здійснити опис та інтерпретацію означеного показника на рівні тенденцій.

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву характеристик фрустрованості військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різної статі дозволяє констатувати, що у порівнянні з чоловіками у жіночій частині випробуваних спостерігається достовірно вищий ступінь незадоволеності соціальними досягненнями в таких аспектах життєдіяльності, як «*власна освіта*», «*житлово-побутові умови*», «*загальний рівень фрустрованості*», «*обстановка у державі (суспільстві)*», «*взаємини з подружжям*», «*сфера медичного обслуговування*», «*сфера послуг і побутового обслуговування*», «*матеріальний стан*». Натомість, у порівнянні з жінками у чоловічій частині учасників бойових дій спостерігається достовірно вищий ступінь незадоволеності соціальними досягненнями в таких аспектах життєдіяльності, як «*власний спосіб життя в цілому*», «*взаємини з батьками*», «*взаємини з дітьми*».

Якщо завершити цей дослідницький блок загальним аналізом виявлених тенденцій у відношенні показника «*взаємини з керівництвом*», для якого рівень достовірності майже досягнув зони статистичної значимості ($p=0,060$), то відмітимо, що його середні значення виявилися достовірно вищими у досліджуваних жіночій статі. В плані змістової інтерпретації відмітимо, що для досліджуваних жінок у порівнянні з чоловіками в більшій мірі притаманне відчуття незадоволеності взаєминами з керівництвом. З урахуванням вище зазначеного проведемо змістову інтерпретацію виявлених закономірностей.

Отримані результати дозволили виявити статево типізовані особливості прояву соціальної фрустрованості військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій внаслідок неможливості реалізувати власні потреби та інтереси в тій чи іншій сфері життєдіяльності. Для нас є цілком очевидним, що достовірний характер відмінностей у незадоволеності певними аспектами життєдіяльності у військовослужбовців юнацького віку чоловічій і жіночій статі необхідно інтерпретувати не лише виключно в межах дискретної пари «*стать—джерело фрустрованості*», а у більш ширшому контексті і просторі життєвої реальності. Наприклад, виявлені у випробуваних статево специфічні особливості

незадоволеності соціальними досягненнями в тих чи інших аспектах життєдіяльності очевидно слід інтерпретувати через призму їх професійної приналежності або актуальної діяльності, тобто пов'язувати зі специфікою того виду професійної діяльності або професії, яку обрали молоді люди. В даному випадку, можна припустити, що такі результати є прямим чи опосередкованим відображенням того факту, що молоді люди юнацького віку є чинними або ще зовсім в недалекому минулому колишніми активними учасниками бойових дій. А це, у свою чергу, накладатиме певний відбиток на характер переживання ними почуття соціальної фрустрованості.

Цікавим спостереженням, на нашу думку, є той факт, що для учасників бойових дій жіночої статі характерною є незадоволеність тими аспектами життєдіяльності, які є типовими для більшості людей незалежно від статі та специфіки діяльності, якою вони займаються професійно в умовах мирного часу. Натомість, більш інформативним є фактаж, отриманий у відношенні учасників бойових дій чоловічої статі. У молодих чоловіків – учасників бойових дій більш фрустрованими виявилися ті сфери життєдіяльності, які пов'язані із незадоволеністю власним способом життя в цілому як виявом їх світоглядної позиції, з приводу якої вони ймовірно рефлексували упродовж тривалого часу. Також, як джерело соціальної фрустрованості у військовослужбовців юнацького віку -чоловіків більш вираженою є проблема незадоволеності взаєминами з батьками або дітьми – вочевидь, суто індивідуальна і ситуативна за своїм характером.

На нашу думку, у молодих чоловіків – учасників бойових дій, на відміну від жінок або дівчат юнацького віку, як джерело фрустрації незадоволеність власним способом життя у цілому виступає своєрідним тригером, який може їх спонукати до радикальних рішень, пов'язаних з переоцінкою та переосмисленням основних життєвих цінностей та цілей. Така переоцінка часто своїм наслідком може мати пошук молодими людьми нового життєвого сенсу і змісту, надання власному життю нового імпульсу або поштовху, здатних до кардинальної зміни їх звичної життєвої траєкторії. Але в цьому випадку ми

маємо справу з виваженим і можливо досить непростим рішенням, на відміну від фрустрованості, яка проявляється на рівні незадоволеності взаєминами з батьками або дітьми, яка теж за певних умов може конвертуватися у досить імпульсивне, спонтанне і ситуативне рішення кардинально трансформувати траєкторію власного життя.

Тому ці фрустровані світоглядні і ситуативні проблеми ймовірно могли стати для молодих чоловіків вагомими або навіть визначальними аргументами або підставами у прийнятті рішення пов'язати своє життя з військовою справою. Іншими словами, можна припустити, що на відміну від жінок і дівчат юнацького віку, у молодих чоловіків – учасників бойових дій незадоволеність власним способом життя в цілому і взаєминами з батьками або дітьми як джерела фрустрованості могли стати визначальними причинами у радикальній переоцінці і зміні звичного укладу життя, що конвертувалось у рішення стати військовими, більше того – активними учасниками бойових дій. Виходячи з цього, також можна припустити, що активне джерело фрустрованості у вигляді невирішених проблем може рано чи пізно призвести до появи у молодих чоловіків – учасників бойових дій психоемоційних розладів, що у комплексі із супутніми проблемами військового часу можуть призводити до прояву симптомів психоемоційного вигорання. Але більш ґрунтовна перевірка таких припущень вочевидь потребуватиме додаткових фактологічних даних.

Розглянемо блок результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, вимірених за допомогою «Методики діагностики рівня соціальної фрустрованості» Л. Васермана (модифікація В. Бойка). Отож, залежно від вікових особливостей середні значення вираженості ступеня незадоволеності досліджуваних своїми соціальними досягненнями в різних аспектах життєдіяльності розподілилися таким чином (див. табл. 2.2 та додаток А.2).

Таблиця 2.2

Відмінності середніх значень вираженості ступеня незадоволеності соціальними досягненнями у досліджуваних різного віку

(за «Методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості» Л. Васермана (модифікація В. Бойка)) n=338, «18-19 років» (n=49), «20-21 років» (n=67), «22-23 років» (n=108), «24-25 років» (n=114)

Аспекти життєдіяльності	Вік				Значення ймовірності (p)
	18–19 років	20–21 років	22–23 років	24–25 років	
власна освіта	1,15	0,97	0,78	1,15	0,020
взаємини з колегами	1,09	0,96	0,83	0,90	0,342
взаємини з керівництвом	0,95	0,97	0,78	1,40	0,003
взаємини із суб'єктами праці	1,22	1,17	1,20	1,13	0,948
зміст своєї роботи в цілому	1,32	1,31	1,40	1,53	0,863
умови професійної діяльності	1,60	1,62	1,79	1,85	0,522
власне положення у суспільстві	1,08	1,09	1,31	1,15	0,168
матеріальний стан	1,29	1,68	1,59	1,63	0,009
житлово-побутові умови	1,47	1,52	1,33	0,90	0,020
взаємини з подружжям	1,32	1,40	1,47	1,15	0,617
взаємини з дітьми	1,61	1,50	1,33	1,65	0,393
взаємини з батьками	1,44	1,68	1,64	1,63	0,585
обстановка у державі (суспільстві)	1,64	1,90	1,87	1,90	0,645
взаємини з близькими, друзями	1,86	1,90	2,01	1,60	0,364
сфера побутового обслуговування	1,28	1,67	1,79	2,05	0,000
сфера медичного обслуговування	1,82	1,66	2,23	1,98	0,013
спосіб проведення дозвілля	1,73	1,72	1,68	1,43	0,402
можливість проводити відпустку	1,25	1,52	1,63	1,85	0,027
можливість вибору місця роботи	1,15	1,12	1,02	1,15	0,935
власний спосіб життя в цілому	1,28	1,41	1,40	2,00	0,034
загальний рівень фрустрованості	1,36	1,37	1,36	1,63	0,015

Дані таблиці 2.2 показують, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості ступеня незадоволеності молодих людей – учасників бойових дій різного віку своїми соціальними досягненнями виявлено у відношенні таких аспектів життєдіяльності: «сфера послуг і побутового обслуговування» ($p \leq 0,001$), «взаємини з керівництвом» ($p \leq 0,01$), «матеріальний

стан» ($p \leq 0,01$), «сфера медичного обслуговування» ($p \leq 0,05$), «загальний рівень фрустрованості» ($p \leq 0,05$), «власна освіта» ($p \leq 0,05$), «житлово-побутові умови» ($p \leq 0,05$), «можливість проводити відпустку» ($p \leq 0,05$), «власний спосіб життя в цілому» ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву характеристик фрустрованості в учасників бойових дій різного віку дозволяє констатувати, що достовірно вищий ступінь незадоволеності сферою послуг і побутового обслуговування демонструють досліджувані найстаршої вікової категорії військовослужбовців юнацького віку (24-25 років), а найнижчий – випробувані наймолодшої вікової категорії військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій (18-19 років). Якщо звернути увагу на характер вираженості середніх значень показника «сфера послуг і побутового обслуговування» у досліджуваних усіх вікових категорій військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, а саме – лінійне зростання його кількісних значень починаючи з наймолодшої (18-19 років) і завершуючи найстаршою (24-25 років) віковою категорією військовослужбовців юнацького віку, то стає очевидним, що фактор віку може виступати чинником впливу, або ймовірною причиною розвитку у них незадоволеності сферою послуг і побутового обслуговування. Іншими словами, можна припустити наявність причинно-наслідкової залежності між віком досліджуваних та ступенем їх незадоволеності сферою побутового обслуговування та послуг.

На нашу думку, тут може бути кілька пояснень щодо виявленої залежності. По-перше, старша категорія військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій в силу своїх вікових особливостей та отриманого життєвого досвіду є більш свідомими в оцінці актуальних життєвих реалій, у тому числі пов'язаних з оцінкою якості облаштованості військових і можливостей отримання необхідних послуг та забезпечення основних побутових потреб в умовах активних бойових дій. По-друге, випробувані старшої вікової категорії ймовірно більше тривалий час перебували на передовій лінії бойового зіткнення, що дозволило їм більше критично осмислити та усвідомити всі

актуальні проблеми і вади централізованої системи забезпечення військових в умовах реальних бойових дій. Натомість, у наймолодшій категорії військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій в оцінці реального стану організації системи побуту і надання послуг для військових, особливо в умовах реальних бойових дій превалюватимуть елементи романтизації.

Достовірно вищий ступінь незадоволеності взаєминами з керівництвом продемонстрували військовослужбовці юнацького віку – учасники бойових дій найстаршої вікової категорії (24-25 років), що може бути логічним наслідком у тому числі описаної вище проблеми незадоволеності сферою надання послуг та побутового обслуговування. Важливо розуміти, що незалежно від характеру та гостроти проблем, з якими стикаються військові, особливо в умовах реальних бойових дій, основні претензії з боку неофіцерського особового складу в більшості випадків адресуватимуться вищому командному керівництву. Тому такі результати є очевидними і характерними не лише для означеної вікової категорії військових, але для більшості з тих, хто незалежно від віку перебуває чи перебував в зоні активних бойових дій.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей виділено такий показник фрустрованості військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, як *«матеріальний стан»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних різних вікових категорій, відмітимо, що достовірно найнижчий ступінь незадоволеності (або найвищий ступінь задоволеності) своїм матеріальним станом демонструють досліджувані наймолодшої вікової категорії військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій (18-19 років). В силу того, що природньо військовослужбовці юнацького віку не володіють високим рівнем матеріальної забезпеченості, ймовірною причиною виявленої закономірності може бути те, що цінність матеріальних благ не є превалюючою в ієрархії цінностей наймолодших випробуваних. Загалом логічно було б сподіватися підтвердження виявленої закономірності але вже в масштабах ширшої генеральної сукупності військових. На нашу думку, у цілому категорія військовослужбовців юнацького віку –

учасників бойових дій у порівняльні з військовими старших вікових страт характеризується більш вираженою індиферентністю до цінностей і благ матеріального характеру.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей виокремлено такий показник фрустрованості досліджуваних, як *«сфера медичного обслуговування»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних різної вікової приналежності, відмітимо, що достовірно вищий ступінь незадоволеності сферою медичного обслуговування мають досліджувані віком 22-23 роки, а найнижчий – досліджувані віком 20-21 років. В силу високої вікової щільності порівнюваних категорій військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій і за відсутності додаткових фактологічних даних, змістовно проінтерпретувати виявлену закономірність не представляється можливим.

Достовірно вищий ступінь вираженості загального рівня фрустрації спостерігаємо у досліджуваних найстаршої вікової категорії (24-25 років). На нашу думку, ймовірною причиною вищої загальної фрустрованості найстаршої категорії військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій може бути те, що на відміну від представників молодших вікових категорій, старші випробувані можуть більш об'єктивно і критично оцінити масштаби проблем і загроз, пов'язаних як з війною загалом, так і з рівнем військового управління і забезпечення зокрема.

Також заслуговує на увагу факт, виявлений у відношенні такого показника фрустрованості досліджуваних, як *«власна освіта»*. Якщо звернути увагу на характер вираженості середніх значень даного показника у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій усіх вікових категорій, то стає очевидним, що найвищий ступінь незадоволеності власною освітою демонструють представники наймолодшої (18-19 років) і найстаршої (24-25 років) вікових категорій. Ймовірним поясненням виявленого факту може бути те, що саме серед представників означених вікових категорій військовослужбовців юнацького віку може бути велика кількість тих, хто

планував в мирний час здобути спеціальну або вищу освіту, але з початком російської військової агресії змушений був від цих планів відмовитися.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей виокремлено такий показник фрустрованості досліджуваних, як *«житлово-побутові умови»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних різних вікових категорій, відмітимо, що достовірно найнижчий ступінь незадоволеності (або найвищий ступінь задоволеності) житлово-побутовими умовами демонструють досліджувані найстаршої вікової категорії (24-25 років). Натомість, найвищий ступінь незадоволеності своїми житлово-побутовими умовами виявили представники двох молодших вікових категорій (20-21 і 18-19 років). На нашу думку, ймовірною причиною виявленої закономірності може бути те, що для наймолодших військовослужбовців юнацького віку – військових перебування в зоні бойових дій стало багато в чому стресовою подією, у тому числі пов'язаною з рівнем та якістю забезпечення умов житлово-побутового характеру. Натомість, юнаки-військові старшої вікової категорії в силу особливостей віку і набутого досвіду краще адаптувалися і пристосувалися до житлово-побутових умов на передовій лінії бойових зіткнень.

Заслуговує на увагу факт, виявлений у відношенні такого показника фрустрованості досліджуваних, як *«можливість проводити відпустку»*. В даному випадку, достовірно вищий ступінь незадоволеності можливостями проводити відпустку демонструють досліджувані найстаршої вікової категорії учасників бойових дій (24-25 років), а найнижчий – випробувані наймолодшої вікової категорії (18-19 років). Якщо звернути увагу на характер вираженості середніх значень показника *«можливість проводити відпустку»* у досліджуваних усіх вікових категорій, а саме – лінійне зростання його кількісних значень починаючи з наймолодшої (18-19 років) і завершуючи найстаршою (24-25 років) віковою стратою, то стає очевидним, що фактор віку може виступати чинником впливу, або ймовірною причиною розвитку у них почуття незадоволеності даним аспектом життєдіяльності. В даному випадку, можна припустити наявність причинно-наслідкової залежності між віком молодих

людей – учасників бойових дій та ступенем прояву незадоволеності можливостями проведення власної відпустки.

Нам представляється можливим розглядати даний факт у взаємозв'язку з терміном перебування учасників бойових дій без належної ротації, тобто відпустки. Ймовірно, фізична і психологічна втома від перебування на передовій упродовж тривалого часу дається взнаки і негативним чином позначається на самопочутті найстаршої категорії молодих людей – учасників бойових дій, трансформуючись у стійке і виражене почуття незадоволеності можливостями проводити відпустку, а по суті – її відсутністю. Натомість, юнаки-військові наймолодшої вікової категорії в силу обмеженого терміну перебування в зоні активних бойових дій або внаслідок систематичної ротації особового складу не акумулювали негативні ефекти і наслідки фізичної і психологічної втоми, а тому не демонструють стійкого і вираженого почуття незадоволеності можливостями проводити відпустку.

Подібний до попереднього характер прояву у представників різних вікових категорій маємо у відношенні такого показника фрустрованості, як *«власний спосіб життя в цілому»*. Фактично спостерігаємо лінійний тренд до зростання середніх значень вираженості даного показника у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, починаючи з наймолодшої вікової категорії і завершуючи найстаршою. Тобто, найвищий ступінь незадоволеності своїм способом життя в цілому демонструють випробувані віком 24-25 років, а найнижчий ступінь незадоволеності – випробувані віком 18-19 років. Тому ймовірно фактор віку може виступати основною причиною достовірного зростання у досліджуваних ступеня незадоволеності даним аспектом життєдіяльності. Проінтерпретуємо виявлену закономірність.

На нашу думку, у найстарших учасників бойових дій із числа випробуваних незадоволеність своїм способом життя в цілому може бути пов'язана з процесами глибокого і кардинального переосмислення основних життєвих цінностей та цілей, розуміння ступеня загрози, яка йде від агресора і неминучою необхідністю у кардинальних змінах і глибокій трансформації усіх

механізмів функціонування системи державного управління. Лише на війні і в умовах перманентної загрози бути вбитим або пораненим починаєш розуміти, що більшість тих речей, якими ти займався до війни – це несуттєве і минуше, не варте того, щоб і надалі витратити на нього час. Більше того, таке розуміння викристалізовується пропорційно терміну перебування в умовах реальних і активних бойових дій, що в більшому ступені є характерним для старших військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, аніж для молодших.

Враховуючи те, що не кожний може віднайти стійку світоглядну та ціннісну основу для структурування власного життя, вибудувати нову систему смисложиттєвих орієнтацій, визначити пріоритетність реалізації життєвих цілей, можна припустити, що активне джерело фрустрованості у вигляді невирішених проблем може рано чи пізно призвести до прояву у молодих людей – учасників бойових дій розладів емоційного характеру, що у комплексі із супутніми проблемами військового часу може провокувати появу симптомів психоемоційного вигорання. Але більш ґрунтовна перевірка такого роду припущень вочевидь потребуватиме додаткових фактологічних даних.

Перейдемо до розгляду блоку результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Васермана. Залежно від освітнього рівня середні значення вираженості ступеня незадоволеності досліджуваних своїми соціальними досягненнями в різних аспектах життєдіяльності розподілилися таким чином (див. табл. 2.3 та додаток А.3).

Таблиця 2.3

Відмінності середніх значень вираженості ступеня незадоволеності соціальними досягненнями у досліджуваних з різним освітнім рівнем (за «Методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості» Л. Васермана (модифікація В. Бойка)) n=338; «неповна середня освіта» (n=38), «середня освіта» (n=54), «середня спеціальна освіта» (n=112), «неповна вища освіта» (n=54), «вища освіта» (n=80)

Аспекти життєдіяльності	Освіта					Значення ймовірності (p)
	неповна середня	середня	середня спеціальна	неповна вища	вища	
власна освіта	0,89	0,94	1,14	1,45	0,81	0,018
взаємини з колегами	1,44	0,84	1,05	0,80	1,06	0,402
взаємини з керівництвом	0,67	0,92	0,96	0,90	1,13	0,427
взаємини із суб'єктами праці	1,11	1,22	1,14	1,20	1,22	0,948
зміст своєї роботи в цілому	1,33	1,31	1,42	1,15	1,43	0,886
умови професійної діяльності	0,89	1,76	1,66	1,95	1,59	0,223
власне положення у суспільстві	0,33	1,30	1,17	0,75	1,03	0,016
матеріальний стан	1,00	1,55	1,52	1,35	1,58	0,552
житлово-побутові умови	0,67	1,46	1,15	1,40	1,72	0,016
взаємини з подружжям	1,33	1,16	1,30	1,95	1,67	0,026
взаємини з дітьми	2,00	1,52	1,52	1,75	1,38	0,480
взаємини з батьками	1,56	1,64	1,43	1,70	1,68	0,615
обстановка у державі (суспільстві)	2,11	1,73	2,03	2,15	2,00	0,315
взаємини з близькими, друзями	1,56	1,92	1,74	1,65	2,13	0,217
сфера побутового обслуговування	1,00	1,53	1,66	1,60	1,74	0,389
сфера медичного обслуговування	1,33	1,65	2,00	1,65	2,30	0,002
спосіб проведення дозвілля	2,44	1,49	1,79	1,40	1,84	0,018
можливість проводити відпустку	0,56	1,44	1,46	1,15	1,87	0,007
можливість вибору місця роботи	0,44	1,11	1,08	1,15	1,23	0,386
власний спосіб життя в цілому	1,44	1,63	1,35	0,90	1,33	0,038
загальний рівень фрустрованості	1,15	1,31	1,48	1,33	1,47	0,139

Табличні дані дозволяють стверджувати, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості ступеня незадоволеності у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним освітнім рівнем своїми соціальними досягненнями виявлено у відношенні таких аспектів життєдіяльності: «сфера медичного обслуговування» ($p \leq 0,01$), «можливість

проводити відпустку» ($p \leq 0,01$), *«власне положення у суспільстві»* ($p \leq 0,05$), *«житлово-побутові умови»* ($p \leq 0,05$), *«власна освіта»* ($p \leq 0,05$), *«спосіб проведення дозвілля»* ($p \leq 0,05$), *«взаємини з подружжям»* ($p \leq 0,05$), *«власний спосіб життя в цілому»* ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення прояву показників фрустрованості у досліджуваних з різним освітнім рівнем дозволяє констатувати, що достовірно вищий ступінь незадоволеності сферою медичного обслуговування демонструють ті з них, які мають вищу освіту. Натомість, найнижчий ступінь незадоволеності виявили досліджувані, які мають неповну середню освіту. Складність інтерпретації такого роду залежностей пов'язана, в даному конкретному випадку, з відсутністю релевантної інформації. Але можна припустити, що ті молоді люди, які мають закінчену вищу освіту, характеризуються вищим рівнем освіченості, загальної обізнаності та поінформованості, а тому є більш критичними в оцінці якості медичних послуг, які надаються або можуть надаватися в умовах реальних бойових дій. Також не можна відкидати такої ймовірності, що учасники бойових дій, які демонструють виражену незадоволеність сферою медичного обслуговування, мають закінчену або незакінчену вищу медичну освіту, що дозволяє їм більш об'єктивно оцінювати якість медичних послуг, які зокрема надаються військовим в умовах реальних бойових дій.

Аналогічний характер розподілу середніх значень вираженості незадоволеності досліджуваних з різним освітнім рівнем своїми соціальними досягненнями маємо у відношенні такого аспекту їх життєдіяльності, як *«можливість проводити відпустку»*. Як і в попередньому випадку, констатуємо, що достовірно вищий ступінь незадоволеності можливістю проводити відпустку демонструють досліджувані, які мають вищу освіту, а найнижчий ступінь незадоволеності – досліджувані, які мають неповну середню освіту. В даному випадку, можна припустити, що високий освітній рівень молодих військових зазвичай корелює з високим ступенем самосвідомості, обізнаності щодо прав і обов'язків військових. А тому в умовах неналежно організованої ротації

неофіцерського особового складу це може проявлятися у реакціях незадоволеності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій можливостями проводити відпустку.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним освітнім рівнем виявився показник фрустрованості такого аспекту їх життєдіяльності, як *«власне положення у суспільстві»*. Так, достовірно вищий ступінь незадоволеності своїм положенням у суспільстві демонструють досліджувані, які мають середню освіту, а найнижчий ступінь незадоволеності – досліджувані, які мають неповну середню освіту. В даному випадку, у зв'язку з відсутністю усієї необхідної і релевантної для такого аналізу інформації залишимо виявлений факт без розгорнутої змістової інтерпретації.

Ще одним показником фрустрованості досліджуваних, на який необхідно звернути увагу, є *«житлово-побутові умови»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних з різним освітнім рівнем, відмітимо, що достовірно вищий ступінь незадоволеності житлово-побутовими умовами мають досліджувані з вищою освітою, а найнижчий ступінь незадоволеності – досліджувані з неповною середньою освітою. На нашу думку, ймовірною причиною виявленої закономірності може бути те, що високий освітній рівень молодих людей – учасників бойових дій очевидно пов'язаний з високим рівнем їх загальної обізнаності та поінформованості щодо стандартних норм і прийнятних умов житлово-побутового забезпечення. Якщо такі стандарти і умови не забезпечуються, то відповідно, це породжує у них такого роду фрустрованість.

Заслуговує на увагу факт, виявлений у відношенні такого показника фрустрованості досліджуваних, як *«власна освіта»*. В даному випадку, достовірно найвищий ступінь незадоволеності рівнем власної освіченості демонструють досліджувані з неповною вищою освітою, а найнижчий ступінь незадоволеності (відповідно, найвищий ступінь задоволеності) – випробувані з вищою освітою. Такий факт логічно може бути пояснений тим, що у

військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з неповною вищою освітою в силу об'єктивних або суб'єктивних причин, у тому числі, внаслідок російської агресії, не має реальної можливості завершити навчання у закладі вищої освіти. Але для більш об'єктивної змістової інтерпретації виявленої закономірності необхідна додаткова інформація.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у молодих людей – учасників бойових дій з різним освітнім рівнем виявився показник фрустрованості такого аспекту їх життєдіяльності, як *«спосіб проведення дозвілля»*. Так, достовірно вищий ступінь незадоволеності способом проведення свого дозвілля виявили ті досліджувані, які мають неповну середню освіту. Це може свідчити про те, що загальний рівень освіченості людини, у тому числі, військового, прямо пропорційно корелює з рівнем її самосвідомості, усвідомленням доречності та прийнятності в тих чи інших умовах тих чи інших форм дозвільної активності, а тому і з її здатністю знайти для себе прийнятні способи проведення дозвілля, особливо у статусі військового в умовах реальних бойових дій.

Показник *«взаємини з подружжям»* виявився у шереду фрустрованих аспектів життєдіяльності у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним освітнім рівнем. З огляду на табличні дані, можна стверджувати, що достовірно вищий ступінь незадоволеності взаєминами з подружжям демонструють випробувані з неповною вищою освітою, а найнижчий ступінь незадоволеності (відповідно, найвищий ступінь задоволеності) – випробувані із середньою освітою. В даному випадку, складно дати об'єктивне пояснення виявленому факту, оскільки ймовірна причина такої залежності може лежати у площині суто сімейних, людських стосунків. А тому у зв'язку з відсутністю усієї необхідної і релевантної для такого аналізу інформації залишимо виявлений факт без розгорнутої змістової інтерпретації. Останнім в межах даного блоку статистичного аналізу фрустрованим аспектом життєдіяльності у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним освітнім рівнем виявився показник *«власний спосіб життя в цілому»*. В

даному випадку, спостерігаємо достовірно вищий ступінь незадоволеності власним способом життя в цілому у тих досліджуваних, які мають середню освіту, а найнижчий ступінь незадоволеності – у досліджуваних з неповною вищою освітою. Виявлений факт дає підстави нам подивитися на можливі причини його виникнення через призму ймовірної залежності між рівнем освіченості і ступенем реалізованості особистих амбіцій. Багато хто з нас пов'язує свій життєвий успіх з наявністю хорошої, бажано вищої освіти, тому для молодих людей, які прагнуть її здобути, але не мають для цього поки що реальних можливостей, така нереалізованість стає джерелом відповідної соціальної фрустрованості. Це і знаходить у багатьох, у тому числі, у молодих учасників бойових дій, свій вихід у переживанні почуття незадоволеності власним способом життя.

Розглянемо блок результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, вимірених за допомогою методики діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Васермана. Залежно від місця проживання середні значення вираженості ступеня незадоволеності досліджуваних своїми соціальними досягненнями в різних аспектах життєдіяльності розподілилися таким чином (див. табл. 2.4 та додаток А.4).

Перш, ніж перейти до інтерпретації виявлених закономірностей, зазначимо, що, на нашу думку, фактор «місце проживання» є доволі умовним критерієм розмежуваннями досліджуваних за ступенем вираженості показників їх соціальної фрустрованості. Сьогодні в епоху науково-технічного прогресу з його новітніми досягненнями і можливостями якщо і проявляються певні

Таблиця 2.4

Відмінності середніх значень вираженості ступеня незадоволеності соціальними досягненнями у досліджуваних з різним місцем проживання (за «Методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості» Л. Васермана (модифікація В. Бойка)) n=338; «село» (n=159), «селище міського типу» (n=86), «місто» (n=93)

Аспекти життєдіяльності	Місце проживання			Значення ймовірності (p)
	село	сміт	місто	
власна освіта	0,95	1,57	1,02	0,318
взаємини з колегами	1,12	1,71	0,86	0,020
взаємини з керівництвом	0,79	1,14	1,05	0,037
взаємини із суб'єктами праці	1,15	1,57	1,20	0,586
зміст своєї роботи в цілому	1,43	1,71	1,32	0,412
умови професійної діяльності	1,79	1,29	1,64	0,326
власне положення у суспільстві	1,09	0,71	1,18	0,558
матеріальний стан	1,32	1,43	1,62	0,030
житлово-побутові умови	1,15	1,00	1,52	0,015
взаємини з подружжям	1,15	1,86	1,45	0,038
взаємини з дітьми	1,69	2,29	1,41	0,013
взаємини з батьками	1,67	1,71	1,53	0,622
обстановка у державі (суспільстві)	1,55	1,86	2,10	0,002
взаємини з близькими, друзями	1,57	1,29	2,05	0,003
сфера побутового обслуговування	1,39	1,29	1,73	0,031
сфера медичного обслуговування	1,68	1,43	2,00	0,028
спосіб проведення дозвілля	1,63	2,00	1,69	0,681
можливість проводити відпустку	1,47	1,00	1,52	0,624
можливість вибору місця роботи	0,77	1,00	1,28	0,000
власний спосіб життя в цілому	1,65	1,71	1,32	0,025
загальний рівень фрустрованості	1,36	1,50	1,41	0,866

відмінності між мешканцями міста і села, то здебільшого вони мають умовний і багато у чому необ'єктивний, інколи навіть надуманий характер. На наше переконання, той спосіб життя, який демонструють сучасні українці, особливо представники молодого покоління, дає аргументи на користь тієї думки, що молодий середньостатистичний громадянин у сучасних умовах має рівні можливості для особистісної і професійної реалізації незалежно від місця проживання. У контексті нашого дослідження такого роду залежність стає ще

більш очевидною – чим більш молодший вік береться за основу відбору і форматування дослідницьких груп, тим менш очевидними є відмінності між ними за критерієм «місце проживання». Тому враховуючи, що в рамках нашого дослідження порівнюються показники соціальної фрустрованості здебільшого міських і сільських випробуваних юнацького віку, хоча і учасників бойових дій, то виявлені відмінності у ступені їх вираженості слід інтерпретувати як такі, що мають здебільшого умовний характер.

Отож, з огляду на табличні дані можна стверджувати, що статистично достовірні відмінності у середніх значеннях вираженості ступеня незадоволеності у досліджуваних з різним місцем проживання своїми соціальними досягненнями виявлено у відношенні таких аспектів життєдіяльності: «*можливість вибору місця роботи*» ($p \leq 0,001$), «*обстановка у державі (суспільстві)*» ($p \leq 0,01$), «*взаємини з близькими, друзями, знайомими*» ($p \leq 0,01$), «*взаємини з дітьми*» ($p \leq 0,05$), «*житлово-побутові умови*» ($p \leq 0,05$), «*взаємини з колегами*» ($p \leq 0,05$), «*власний спосіб життя в цілому*» ($p \leq 0,05$), «*сфера медичного обслуговування*» ($p \leq 0,05$), «*матеріальний стан*» ($p \leq 0,05$), «*сфера послуг і побутового обслуговування*» ($p \leq 0,05$), «*взаємини з керівництвом*» ($p \leq 0,05$), «*взаємини з подружжям*» ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення показників фрустрованості в різних сферах життєдіяльності у досліджуваних залежно від місця їх проживання дозволяє констатувати, що достовірно вищий ступінь незадоволеності можливістю вибору місця роботи демонструють досліджувані, які мешкають у місті, а найнижчий ступінь незадоволеності – досліджувані, які мешкають у селі. Аналогічний характер розподілу кількісних показників (середніх значень) вираженості незадоволеності досліджуваних з різним місцем проживання своїми соціальними досягненнями маємо у відношенні такого аспекту їх життєдіяльності, як «*обстановка у державі (суспільстві)*». Як і в попередньому випадку, констатуємо, що достовірно вищий ступінь незадоволеності обстановкою у державі і суспільстві виявили досліджувані, які проживають у

місті, а найнижчий ступінь незадоволеності – досліджувані, які проживають у селі.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним освітнім рівнем виявився показник фрустрованості такого аспекту їх життєдіяльності, як *«взаємини з близькими, друзями, знайомими»*. Так, достовірно вищий ступінь незадоволеності своїми взаєминами з близькими, друзями і знайомими демонструють досліджувані, які мешкають у місті, а найнижчий ступінь незадоволеності – досліджувані, які мешкають у селищі міського типу.

Показник *«взаємини з дітьми»* виявився у шереху фрустрованих аспектів життєдіяльності досліджуваних з різним місцем проживання. З огляду на табличні дані, можна стверджувати, що достовірно вищий ступінь незадоволеності взаєминами з дітьми мають випробувані – мешканці селища міського типу, а найнижчий ступінь незадоволеності (відповідно, найвищий ступінь задоволеності) – випробувані, які мешкають у місті.

Іншим показником фрустрованості досліджуваних, на який необхідно звернути увагу, є *«житлово-побутові умови»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних з різним місцем проживання, відмітимо, що достовірно вищий ступінь незадоволеності житлово-побутовими умовами мають досліджувані, які мешкають у місті, а найнижчий ступінь незадоволеності – досліджувані, які проживають у селищі міського типу. Заслуговує на увагу факт, виявлений у відношенні такого показника фрустрованості досліджуваних, як *«взаємини з колегами»*. В даному випадку, достовірно найвищий ступінь незадоволеності взаєминами з колегами по роботі демонструють досліджувані – мешканці селища міського типу, а найнижчий ступінь незадоволеності (відповідно, найвищий ступінь задоволеності) – досліджувані, які живуть у місті.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним місцем проживання виявився показник фрустрованості такого аспекту їх життєдіяльності, як *«власний спосіб життя в цілому»*. Так,

достовірно найнижчий ступінь незадоволеності (відповідно, найвищий ступінь задоволеності) власним способом життя в цілому демонструють випробувані, які мешкають у місті, а найвищий ступінь незадоволеності – досліджувані, які мешкають у селищі міського типу і селі.

Показник *«сфера медичного обслуговування»* виявився у шереду фрустрованих аспектів життєдіяльності досліджуваних з різним місцем проживання. З огляду на табличні дані, можна стверджувати, що достовірно вищий ступінь незадоволеності сферою медичного обслуговування мають випробувані – мешканці міста, а найнижчий ступінь незадоволеності – випробувані, які мешкають у селищі міського типу.

Показник фрустрованості такого аспекту життєдіяльності, як *«матеріальний стан»*, виявився за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним місцем проживання. Так, достовірно вищий ступінь незадоволеності власним матеріальним станом демонструють випробувані, які мешкають у місті, а найнижчий ступінь незадоволеності – досліджувані, які мешкають у селі.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним місцем проживання є показник фрустрованості такого аспекту їх життєдіяльності, як *«сфера послуг і побутового обслуговування»*. Так, достовірно вищий ступінь незадоволеності сферою послуг і побутового обслуговування демонструють випробувані, які мешкають у місті, а найнижчий ступінь незадоволеності – досліджувані, які мешкають у селищі міського типу.

Достовірно вищий ступінь незадоволеності взаєминами з керівництвом (показник *«взаємини з керівництвом»*) виявляють мешканці селища міського типу, а найнижчий ступінь незадоволеності – досліджувані, які мешкають у селі.

Останнім в межах даного блоку статистичного аналізу фрустрованим аспектом життєдіяльності досліджуваних з різним місцем проживання є показник *«взаємини з подружжям»*. В даному випадку, спостерігаємо достовірно вищий ступінь незадоволеності взаєминами з подружжям у тих досліджуваних, які

мешкають у селищі міського типу, а найнижчий ступінь незадоволеності – у досліджуваних, які мешкають у селі.

Якщо за фокус розмежування порівнюваних груп за ступенем прояву показників соціальної фрустрованості обрати дослідницьку вибірку міських військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, то стає очевидним, що у них, на відміну від усіх інших дослідницьких груп, виявлено достовірно вищий ступінь незадоволеності такими аспектами власної життєдіяльності, як можливостями вибору місця роботи, обстановкою у державі і суспільстві, взаєминами з близькими, друзями і знайомими, житлово-побутовими умовами, сферою медичного обслуговування, власним матеріальним станом, сферою послуг і побутового обслуговування.

У комплексі виявлених закономірностей це дозволяє визначити їх ймовірний причинний принцип: лєвова частка показників фрустрованості у міській вибірці випробуваних – це ті аспекти життєдіяльності, які історично мали ширший простір і можливості для реалізації і забезпечення в межах природної концентрації людських і технологічних ресурсів, тобто у великих містах і мегаполісах. Відповідно, такі аспекти життєдіяльності мешканці міст за визначенням сприймають як даність, як природну потребу, можливість і необхідність, як те, що забезпечує зручність і комфорт їх існування. Але в умовах реальних бойових дій такі можливості нівелюються, а пріоритетність їх забезпечення відходить на другий план, що часто призводить до переживання почуття незадоволеності і фрустрації.

Перейдемо до розгляду останнього блоку результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників, виміряних за допомогою методики діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Васермана. Так, залежно від сімейного стану середні значення вираженості ступеня незадоволеності досліджуваних своїми соціальними досягненнями в різних аспектах життєдіяльності розподілилися таким чином (див. табл. 2.5 та додаток А.5).

Табличні дані дозволяють стверджувати, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості ступеня незадоволеності у досліджуваних з різним сімейним станом своїми соціальними досягненнями виявлено у відношенні таких аспектів життєдіяльності: «взаємини з колегами» ($p \leq 0,001$), «спосіб проведення дозвілля» ($p \leq 0,01$), «сфера послуг і побутового обслуговування» ($p \leq 0,01$), «можливість проводити відпустку» ($p \leq 0,01$), «матеріальний стан» ($p \leq 0,01$), «обстановка у державі (суспільстві)» ($p \leq 0,01$), «взаємини з подружжям» ($p \leq 0,05$), «взаємини з дітьми» ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення прояву показників фрустрованості у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом дозволяє констатувати, що достовірно вищий ступінь незадоволеності взаєминами з колегами виявили ті з них, хто є розлученим, а найнижчий ступінь незадоволеності – ті, хто є одруженим. Одним із аргументів щодо пояснення виявленої закономірності може бути те, що сімейний статус розлученого – скоріше за все, є наслідком незадоволеності взаєминами у площині сімейних взаємовідносин, що може бути ймовірною причиною генералізації такої незадоволеності на взаємини з колегами. А підвищена напруженість, максимальна концентрація і мобілізація фізичних і психологічних ресурсів у військовослужбовців юнацького віку в обстановці реальних бойових дій інколи може приводити до негативних проявів у площині міжособистісних взаємин з колегами.

Таблиця 2.5

Відмінності середніх значень вираженості ступеня незадоволеності соціальними досягненнями у досліджуваних з різним сімейним станом (за «Методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості» Л. Васермана (модифікація В. Бойка)) n=338; «неодружений» (n=137), «розлучений» (n=62), «одружений» (n=139)

Аспекти життєдіяльності	Сімейний стан	Значення
-------------------------	---------------	----------

	неодружений	розлучений	одружений	ймовірності (p)
власна освіта	1,07	1,07	0,92	0,656
взаємини з колегами	0,97	1,53	0,78	0,000
взаємини з керівництвом	0,97	1,09	0,92	0,844
взаємини із суб'єктами праці	1,22	1,30	1,13	0,432
зміст своєї роботи в цілому	1,38	1,56	1,28	0,390
умови професійної діяльності	1,69	1,63	1,69	0,965
власне положення у суспільстві	1,07	1,21	1,21	0,351
матеріальний стан	1,36	1,51	1,69	0,007
житлово-побутові умови	1,38	1,47	1,38	0,724
взаємини з подружжям	1,30	1,74	1,31	0,014
взаємини з дітьми	1,60	1,84	1,33	0,023
взаємини з батьками	1,62	1,44	1,58	0,725
обстановка у державі (суспільстві)	1,82	1,51	2,14	0,010
взаємини з близькими, друзями	1,91	1,95	1,83	0,765
сфера побутового обслуговування	1,48	1,37	1,81	0,006
сфера медичного обслуговування	1,86	1,93	1,90	0,928
спосіб проведення дозвілля	1,70	2,19	1,50	0,002
можливість проводити відпустку	1,38	1,19	1,71	0,006
можливість вибору місця роботи	1,22	1,00	1,03	0,515
власний спосіб життя в цілому	1,44	1,42	1,43	0,917
загальний рівень фрустрованості	1,39	1,41	1,39	0,934

Аналогічний характер розподілу середніх значень вираженості незадоволеності військовослужбовцями юнацького віку – учасниками бойових дій з різним сімейним станом своїми соціальними досягненнями маємо у відношенні такого аспекту їх життєдіяльності, як «*спосіб проведення дозвілля*». Як і в попередньому випадку, констатуємо, що достовірно вищий ступінь незадоволеності способом проведення свого дозвілля демонструють

досліджувані, які мають сімейний статус розлучених, а найнижчий ступінь незадоволеності – досліджувані, які мають сімейний статус одружених. На нашу думку, ймовірна причина, яка лежить в основі виявленого факту, концентрується, як і в попередньому випадку, у площині людських взаємин. Логічно припустити, що в силу вікових особливостей розлучені молоді люди без очевидних сімейних зобов'язань можуть шукати прийнятні способи проведення дозвілля, що в обстановці перманентної реальної загрози здоров'ю і життю на передовій є доволі проблематичним. Неможливість реалізувати такого роду потребу в умовах реальних бойових дій часто приводить до переживання у юнаків-військових фрустрації.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом виявився показник фрустрованості такого аспекту їх життєдіяльності, як *«сфера послуг і побутового обслуговування»*. Так, достовірно вищий ступінь незадоволеності сферою послуг і побутового обслуговування демонструють досліджувані, які мають сімейний статус одружених, а найнижчий ступінь незадоволеності – досліджувані, які мають сімейний статус розлучених. Виявлену закономірність можна проінтерпретувати таким чином. Загалом сімейне життя передбачає прийнятний ступінь впорядкованості, організованості і відповідальності, що позитивно позначається на психології одружених. Але в умовах реальної бойової обстановки підтримувати належний порядок і впорядкованість не завжди вдається на прийнятному рівні, особливо в частині можливостей забезпечення побутових потреб. Закономірно, що це викликає у одружених військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій певне невдоволення загальним порядком організації системи побутового забезпечення, викликаючи прояви соціальної фрустрації.

Показником фрустрованості військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, на який необхідно звернути увагу, є *«можливість проводити відпустку»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних з різним сімейним станом, відмітимо, що достовірно вищий

ступінь незадоволеності можливістю проводити відпустку мають одружені, а найнижчий ступінь незадоволеності – розлучені. На нашу думку, ймовірною причиною виявленої закономірності може бути те, що одружені молоді люди позбавлені можливості безпосереднього спілкування з рідними людьми – подружжям в період передбаченої законом відпустки. Тому в умовах неналежно організованої ротації неофіцерського особового складу одружені молоді ймовірно можуть переживати фрустрацію з цього приводу.

Заслуговує на увагу факт, виявлений у відношенні такого показника фрустрованості військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, як *«матеріальний стан»*. В даному випадку, достовірно найвищий ступінь незадоволеності своїм матеріальним станом демонструють одружені досліджувані, а найнижчий ступінь незадоволеності (відповідно, найвищий ступінь задоволеності) – неодружені. Такий факт логічно може бути пояснений тим, що сімейне життя покладає на подружжя певні обов'язки, у тому числі матеріального та фінансового характеру. Тому природньо і закономірно, що одружена молода людина, піклуючись не лише окремо про себе, а й про сім'ю загалом, буде завжди намагатися покращити свій матеріальний стан, а тому ймовірно часто переживатиме стан фрустрації.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом виявився показник фрустрованості такого аспекту їх життєдіяльності, як *«обстановка у державі (суспільстві)»*. Так, достовірно вищий ступінь незадоволеності обстановкою у державі і суспільстві виявили одружені досліджувані, а найнижчий ступінь незадоволеності – розлучені. Такий факт також логічно може бути пояснений в рамках попередньо описаного принципу. Одружена, тобто сімейна молода людина, плануючи і визначаючи власну перспективу подальшого життя, а також свого подружжя, ймовірно переживатиме стан фрустрації з приводу неможливості реалізації своїх життєвих планів в умовах війни, що ймовірно пов'язано з оцінкою обстановки у державі і суспільстві.

Показник «*взаємини з подружжям*» виявився у шереху фрустрованих аспектів життєдіяльності у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом. З огляду на табличні дані, можна стверджувати, що достовірно вищий ступінь незадоволеності взаєминами з подружжям демонструють розлучені випробувані, а найнижчий ступінь незадоволеності (відповідно, найвищий ступінь задоволеності) – як неодружені, так і одружені випробувані. В контексті виявленої закономірності доречним буде проаналізувати ще один блок показників фрустрованості, оскільки змістовно вони є елементами більш загальної закономірності. Так, було виявлено, що достовірно вищий ступінь незадоволеності взаєминами з дітьми спостерігається у розлучених військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, а найнижчий ступінь незадоволеності – в одружених. Очевидним є те, що ймовірні причини вираженої незадоволеності взаєминами з подружжям і дітьми у розлучених молодих людей – учасників бойових дій лежать у площині реальних людських стосунків. Власне, військові зобов'язання розлучених молодих людей, які вони виконують на передовій, є своєрідним інгібітором підтримання прийнятних взаємин з близькими людьми. Успішність підтримання стосунків з колишнім подружжям та дітьми безпосередньо лежить у площині реального, живого спілкування, що часто є неможливим в силу означених проблем, а тому фруструючим чином позначається на переживаннях військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій.

Розглянемо результати вивчення відмінностей у середніх значеннях вираженості психічних станів у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка. Так, залежно від статі середні значення вираженості психічних станів у досліджуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.6 та додаток Б.1).

Таблиця 2.6

**Відмінності середніх значень вираженості психічних станів
у досліджуваних різної статі**

(за методикою діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка),
n=338; «чоловіки» (n=226), «жінки» (n=112)

Психічний стан	Стать		Значення ймовірності (p)
	жінки	Чоловіки	
Тривожність	7,04	7,60	0,308
Фрустрація	7,63	5,93	0,000
Агресивність	7,55	8,89	0,005
Ригідність	7,47	8,23	0,043

Дані таблиці 2.6 дозволяють стверджувати, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості психічних станів у випробуваних різної статі виявлено за такими показниками: «*фрустрація*» ($p \leq 0,001$), «*агресивність*» ($p \leq 0,01$), «*ригідність*» ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву психічних станів у молодих військових – учасників бойових дій різної статі дозволяє констатувати, що у порівнянні з чоловіками у жіночій частини випробуваних спостерігається достовірно вищий ступінь вираженості такого показника, як «*фрустрація*». Натомість, у порівнянні з жінками у чоловічій частини досліджуваних спостерігається достовірно вищий ступінь вираженості таких показників (психічних станів), як «*агресивність*» і «*ригідність*». Проведемо змістову інтерпретацію виявлених закономірностей.

Такі результати цілком логічно співвідносяться із загальноприйнятим баченням, у відповідності з яким природа, психологія і поведінка людини детерміновані цілим комплексом взаємопов'язаних факторів. Одним із таких факторів, який враховують при аналізі фундаментальних причин людської поведінки, є стать. Природно, що статево специфічний характер відмінностей у реакціях і поведінці проявився при аналізі особливостей психічного реагування випробуваних – учасників бойових дій юнацького віку. Військовослужбовці юнацького віку – учасники бойових дій жіночої статі продемонстрували достовірно вищий, ніж чоловіки, рівень прояву такого психічного стану, як

фрустраційне напруження, що є для них в силу їх природних особливостей цілком властивим. Психологія і поведінкові реакції жінки, особливо в обставинах і ситуаціях екстраординарного характеру, наприклад, таких як реальні бойові дії, є більш емоційно забарвлені, ніж чоловічі, а тому юні жінки і дівчата – учасники активних бойових дій в більшому ступені, ніж юнаки, схильні емоційно негативно їх переживати.

Натомість, у військовослужбовців юнацького віку чоловічої статі – учасників бойових дій психічний стан проявляється у вигляді двох, модально протилежних за характером прояву форм. Фактично у чоловічої частини військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій в достовірно більшому ступені, ніж у жінок, це проявляється у нездатності змінюватися, гнучко реагувати на спонтанні зміни у життєвих ситуаціях і обставинах, з одного боку, і у афективних спалахах гніву чи злоби та імпульсивних проявах поведінки, спрямованих на об'єкт фрустрації. На нашу думку, такі форми психічного прояву є природними чоловічими реакціями на стресові фактори, одним із яких власне і виступає той травматичний досвід, який отриманий в умовах реальних бойових дій.

Розглянемо блок результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, вимірених за допомогою методики діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка. Так, залежно від віку середні значення вираженості психічних станів у випробуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.7 та додаток Б.2).

Таблиця 2.7

**Відмінності середніх значень вираженості психічних станів
у досліджуваних різного віку
(за методикою діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка),
n=338, «18-19 років» (n=49), «20-21 років» (n=67), «22-23 років» (n=108), «24-
25 років» (n=114)**

Психічний стан	Вік	Значення
----------------	-----	----------

	18–19 років	20–21 років	22–23 років	24–25 Років	ймовірності (p)
тривожність	7,27	7,21	7,68	8,33	0,566
фрустрація	5,90	6,06	6,33	8,10	0,037
агресивність	8,91	8,41	8,17	8,95	0,407
ригідність	7,50	8,13	8,20	9,25	0,132

Якщо звернутись до даних таблиці 2.7, то стає очевидним, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості психічних станів у випробуваних різної статі виявлено лише за таким показником, як «*фрустрація*» ($p \leq 0,05$).

В даному випадку, достовірно вищий ступінь вираженості такого психічного стану, як фрустрація демонструють досліджувані найстаршої вікової категорії учасників бойових дій (24-25 років), а найнижчий ступінь вираженості – досліджувані наймолодшої вікової категорії (18-19 років). Якщо звернути увагу на характер вираженості середніх значень показника «*фрустрація*» у досліджуваних військовослужбовців юнацького віку усіх вікових категорій, а саме – лінійне зростання його кількісних значень починаючи з наймолодшої (18-19 років) і завершуючи найстаршою (24-25 років) віковою категорією, то стає очевидним, що фактор віку може виступати фактором впливу, або чинником розвитку їх фрустрованості. Можна припустити, що найстарша категорія досліджуваних – учасників бойових дій має довший (більш тривалий) термін перебування в умовах реальних бойових дій, ніж молодші досліджувані, і ймовірно переживає негативний кумулятивний стресовий ефект внаслідок цього. Відповідно, найстарші за віком юнаки – військові в більшому ступені, ніж молодші, перебувають у психологічному та емоційному стані, коли відсутні будь-які можливості досягти бажаних цілей.

Розглянемо блок результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

Залежно від освітнього рівня середні значення вираженості психічних станів у випробуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.8 та додаток Б.3).

Таблиця 2.8

**Відмінності середніх значень вираженості психічних станів
у досліджуваних з різним освітнім рівнем
(за методикою діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка),
n=338, «неповна середня освіта» (n=38), «середня освіта» (n=54), «середня
спеціальна освіта» (n=112), «неповна вища освіта» (n=54), «вища
освіта» (n=80)**

Психічний стан	Освіта					Значення ймовірності (p)
	неповна середня	середня	середня спеціальна	неповна вища	вища	
тривожність	8,11	7,31	7,64	8,80	7,04	0,217
фрустрація	6,11	6,43	6,45	5,80	6,03	0,952
агресивність	7,56	8,73	8,10	9,75	8,90	0,550
ригідність	6,22	8,34	7,60	9,25	8,17	0,149

В даному випадку, табличні дані вказують на те, що за жодним показником (психічним станом) досліджуваних не виявлено статистично значимих відмінностей у середніх значеннях їх вираженості ($p > 0,05$). Таким чином, можна констатувати, що освітній рівень досліджуваних ніяк не пов'язаний з проявом у них тривожності, фрустрації, агресивності і ригідності. Отож, перейдемо до розгляду блоку результатів статистичного аналізу.

Схожі результати, а саме відсутність достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка, було зафіксовано у досліджуваних з різним місцем проживання (див. табл. 2.9 та додаток Б.4).

Таблиця 2.9

**Відмінності середніх значень вираженості психічних станів
у досліджуваних з різним місцем проживання
(за методикою діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка),
n=338, село» (n=159), «селище міського типу» (n=86), «місто» (n=93)**

Психічний стан	Місце проживання			Значення ймовірності (p)
	село	сmt	місто	
тривожність	7,63	8,29	7,37	0,518
фрустрація	6,66	6,86	6,12	0,255
агресивність	8,60	7,86	8,60	0,840
ригідність	8,15	6,43	8,07	0,283

З огляду на це, можна констатувати, що фактор місця проживання випробуваних ніяк не пов'язаний з проявом у них тривожності, фрустрації, агресивності і ригідності. Отож, перейдемо до розгляду блоку результатів статистичного аналізу.

Подальше вивчення характеру відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка, дозволило виявити ряд важливих закономірностей. Так, залежно від сімейного стану випробуваних середні значення вираженості їх психічних станів розподілилися таким чином (див. табл. 2.10 та додаток Б.5).

Дані таблиці 2.10 дозволяють стверджувати, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості психічних станів у військових юнацького віку з різним сімейним станом виявлено за показниками «агресивності» ($p \leq 0,01$), «ригідності» ($p \leq 0,01$), «тривожності» ($p \leq 0,05$).

Таблиця 2.10

**Відмінності середніх значень вираженості психічних станів
у досліджуваних з різним сімейним станом
(за методикою діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка),
n=338, неодружений» (n=137), «розлучений» (n=62), «одружений» (n=139)**

Психічний стан	Сімейний стан			Значення ймовірності (p)
	неодружений	розлучений	одружений	
тривожність	7,18	6,47	8,08	0,026
фрустрація	6,33	6,02	6,38	0,971
агресивність	8,48	6,74	9,25	0,004
ригідність	7,56	7,00	8,91	0,004

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву психічних станів у досліджуваних з різним сімейним станом дозволяє констатувати, що достовірно вищий ступінь агресивності демонструють одружені випробувані, а найнижчий ступінь вираженості агресивності – розлучені випробувані.

Залежності, аналогічні попереднім, отримуємо і у відношенні прояву таких психічних станів досліджуваних, як *«ригідність»* і *«тривожність»*. Тобто, достовірно вищий ступінь прояву психічних станів *«ригідності»* і *«тривожності»* демонструють одружені військові юнацького віку.

На нашу думку, ймовірною причиною виявлених залежностей може бути те, що левову частку військових – учасників бойових дій становлять представники чоловічої статі. Відповідно, достовірно вищий ступінь вираженості означених психічних станів (*«агресивність»*, *«ригідність»*, *«тривожність»*) у групі одружених військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій став можливий за рахунок кількісної більшості серед них чоловічої частини досліджуваних.

Як було відмічено вище, в одружених військовослужбовців юнацького віку учасників бойових дій, на відміну від неодружених і розлучених, за рахунок більшого кількісного представництва чоловіків в більшій мірі проявляються афективні спалахи гніву чи злоби та імпульсивна поведінка, спрямовані на об'єкт фрустрації, нездатність змінюватися, гнучко реагувати на спонтанні зміни у життєвих ситуаціях і обставинах, схильність переживати емоційне хвилювання і тривогу. Тому фактор сімейного стану, ймовірніше за все, жодним чином не визначає характер прояву психічних станів у військовослужбовців юнацького

віку – учасників бойових дій. Перейдемо до розгляду результатів вивчення відмінностей у середніх значеннях вираженості показників агресії у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики вивчення агресії Е. Вагнера. Порівняння середніх значень вираженості показників агресії у досліджуваних різної статі дозволило виявити ряд важливих закономірностей (див. табл. 2.11 та додаток В.1).

Таблиця 2.11

**Відмінності середніх значень вираженості показників агресії
у досліджуваних різної статі
(за методикою вивчення агресії Е. Вагнера), n=338, «чоловіки»
(n=226), «жінки» (n=112)**

Показники агресії	Стать		Значення ймовірності (p)
	жінки	Чоловіки	
Агресія	1,01	1,54	0,000
Директивність	2,11	2,56	0,026
Страх	1,22	1,55	0,019
Емоційність	2,08	2,23	0,259
Комунікація	2,08	1,91	0,415
Залежність	0,59	1,05	0,000
Демонстративність	0,89	0,93	0,496
Каліцтво	0,71	0,98	0,041
активна байдужість	2,38	1,98	0,014
пасивна байдужість	0,68	0,92	0,034
Опис	2,00	1,49	0,031

Дані таблиці 2.11 дозволяють стверджувати, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості показників агресії у молодих військових – учасників бойових дій різної статі виявлено у відношенні: «агресії» ($p \leq 0,001$), «залежності» ($p \leq 0,001$), «активної байдужості» ($p \leq 0,05$), «страху» ($p \leq 0,05$), «директивності» ($p \leq 0,05$), «опису» ($p \leq 0,05$), «пасивної байдужості» ($p \leq 0,05$), «каліцтва» ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву показників агресії у досліджуваних різної статі дозволяє констатувати, що достовірно вищий

ступінь прояву агресивності («агресія») демонструють досліджувані чоловічої статі, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані жіночої статі. Аналогічний характер розподілу середніх значень вираженості показників агресії у випробуваних чоловічої і жіночої статі виявлено у відношенні: «залежності», «страху», «директивності», «пасивної байдужості» і «каліцтва». Натомість, у досліджуваних жіночої статі, на відміну від чоловічої, спостерігається достовірно вищий ступінь прояву таких показників агресії, як «активна байдужість» і «опис».

Ймовірною причиною виявлених відмінностей у вираженості середніх значень означених показників агресії може бути комплекс причин, проте одна із основних може полягати у тому, що симптомокомплекс або конфігурація превалюючих проявів агресії як у чоловічої частини випробуваних, так і у жіночої їх частини зумовлені в більшій мірі статево специфічними, тобто природними особливостями. Іншими словами, для чоловіків в силу їх природних особливостей найбільш типовими проявами агресії в екстраординарних, непересічних, наприклад, фізично і психологічно стресових умовах, якими безумовно являються активні бойові дії, виступають: реакції «нападу», «нанесення шкоди», «агресивного домінування»; активні або пасивні спроби пошуку підтримки або налаштованість на доброзичливе відношення з боку інших, відчуття того, що інші винні їм час та увагу; страх перед невідворотністю неминучого покарання або застосованого насилля; наміри здійснювати активний вплив на дії інших у формі проповідей, вказівок, повчань, які часто відображають почуття переваги по відношенню до інших або готовність отримати від них вигоду; реакції пасивної байдужості до інших; іпохондричного характеру або фізичної неадекватності.

Натомість, для юних жінок і дівчат – учасників бойових дій в силу їх природних особливостей найбільш типовими проявами агресії в стресових або екстраординарних за своїм характером ситуаціях і обставинах, наприклад, реальних бойових дій, виступають більш «нейтральні» реакції активної байдужості.

Розглянемо блок результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників у юних військових – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики вивчення агресії Е. Вагнера. Так, залежно від віку середні значення вираженості показників агресії у випробуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.12 та додаток В.2).

Таблиця 2.12

Відмінності середніх значень вираженості показників агресії у досліджуваних різного віку (за методикою вивчення агресії Е. Вагнера), n=338, «18-19 років» (n=49), «20-21 років» (n=67), «22-23 років» (n=108), «24-25 років» (n=114)

Показники агресії	Вік				Значення ймовірності (p)
	18-19 років	20-21 років	22-23 років	24-25 років	
агресія	1,33	1,25	1,62	1,70	0,306
директивність	2,20	2,61	2,65	2,43	0,018
страх	1,31	1,38	1,67	1,83	0,362
емоційність	2,22	2,23	2,16	2,13	0,977
комунікація	1,83	2,10	2,00	1,83	0,351
залежність	0,91	1,20	0,84	0,65	0,043
демонстративність	0,96	0,86	0,99	0,85	0,733
каліцтво	0,94	0,86	1,06	0,75	0,731
активна байдужість	2,11	1,86	2,00	2,63	0,039
пасивна байдужість	0,80	0,87	0,81	1,18	0,383
Опис	1,70	1,71	1,37	1,53	0,442

Якщо звернутись до даних таблиці 2.12, то стає очевидним, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості показників агресії у випробуваних учасників бойових дій різного віку виявлено у відношенні: «директивності» ($p \leq 0,05$), «активної байдужості» ($p \leq 0,05$), «залежності» ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву показників агресії у досліджуваних різного віку дозволяє констатувати, що достовірно вищий ступінь прояву директивності демонструють випробувані 22-23 річного

віку, а найнижчий ступінь прояву – представники наймолодшої вікової категорії досліджуваних учасників бойових дій (18-19 років). На нашу думку, ймовірною причиною виявленої залежності може бути те, що у старшої вікової категорії військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій як більш досвідченої у зв'язку з довшим терміном перебування на передовій активних бойових дій, з більшою ймовірністю можуть проявлятися «симптоми» директивного стилю поведінки, який характеризуватиметься проявом намірів здійснювати активний вплив на дії інших у формі проповідей, вказівок, повчань, які часто відображають почуття переваги по відношенню до інших або готовність отримати від них вигоду.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різного віку виявився такий показник агресії, як *«активна байдужість»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних різного віку, відмітимо, що достовірно вищий ступінь його прояву демонструють досліджувані найстаршої вікової категорії (24-25 років), а найнижчий ступінь прояву – представники 20-21 річної вікової категорії. Можна припустити, що ймовірною причиною виявленої закономірності може бути те, що у поведінці старшої вікової категорії військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій як більш досвідченої у зв'язку з довшим терміном перебування на передовій активних бойових дій, в більшому ступені проявлятимуться елементи і реакції комунікативної активності, які не матимуть для інших ніякого спонукального, направляючого або цілевказівного значення.

Ще одним, статистично значимим за рівнем виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різного віку виявився такий показник агресії, як *«залежність»*. В даному випадку, достовірно вищий ступінь залежності демонструють досліджувані 20-21 річного віку, а найнижчий ступінь залежності – досліджувані найстаршої вікової категорії (24-25 років). На нашу думку, ймовірною причиною виявленої залежності може бути те, що набутий реальний військовий досвід і більш тривалий термін перебування

в зоні активних бойових дій найстаршої категорії військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій позначаються на їх здатності самостійно і незалежно приймати життєво важливі рішення, не чекаючи допомоги і підтримки ззовні, не чекати активної підтримки з боку інших в очікуванні, що вони «винні» їм свій час та увагу.

Перейдемо до розгляду блоку результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики вивчення агресії Е. Вагнера. Отож, залежно від освітнього рівня середні значення вираженості показників агресії у випробуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.13 та додаток В.3).

Якщо звернутись до табличних даних, то стає очевидним, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості показників агресії у випробуваних різного освітнього рівня виявлено у відношенні: «директивності» ($p \leq 0,01$), «комунікації» ($p \leq 0,05$), «страху» ($p \leq 0,05$), «опису» ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву показників агресії у досліджуваних різного освітнього рівня дозволяє констатувати, що достовірно вищий ступінь прояву директивності демонструють випробувані, які мають неповну середню освіту, а найнижчий ступінь прояву – випробувані, які мають середню спеціальну освіту.

Таблиця 2.13

**Відмінності середніх значень вираженості показників агресії
у досліджуваних з різним освітнім рівнем
(за методикою вивчення агресії Е. Вагнера), n=338, неповна середня освіта»
(n=38), «середня освіта» (n=54), «середня спеціальна освіта» (n=112),
«неповна вища освіта» (n=54), «вища освіта» (n=80)**

Показники агресії	Освіта					Значення ймовірності (p)
	неповна середня	середня	середня спеціальна	неповна вища	вища	
агресія	1,67	1,48	1,34	1,60	1,35	0,449

директивність	3,56	2,49	2,19	3,10	2,49	0,005
страх	3,22	1,46	1,36	1,75	1,39	0,020
емоційність	1,44	2,21	2,16	2,00	2,38	0,340
комунікація	1,44	1,73	2,06	1,70	2,33	0,015
залежність	1,00	1,00	0,90	0,90	0,93	0,820
демонстративність	0,44	0,95	0,95	1,00	0,87	0,604
каліцтво	0,89	1,12	0,79	0,85	0,78	0,128
активна байдужість	2,11	2,15	1,97	1,85	2,13	0,833
пасивна байдужість	1,67	0,84	0,85	0,85	0,87	0,479
Опис	2,33	1,49	1,81	1,55	1,41	0,038

Показник «комунікація» виокремлено за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним освітнім рівнем. З огляду на табличні дані, можна стверджувати, що достовірно вищий ступінь прояву показника «комунікація» демонструють випробувані, які мають вищу освіту, а найнижчий ступінь прояву – випробувані, які мають неповну середню освіту.

Також заслуговує на увагу факт, виявлений у відношенні такого показника агресії досліджуваних з різним освітнім рівнем, як «страх». Якщо звернути увагу на характер вираженості даного показника агресії у досліджуваних з різним освітнім рівнем, то стає очевидним, що найвищий ступінь його прояву демонструють досліджувані, які мають неповну середню освіту, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані, які мають середню спеціальну освіту.

Останнім за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним освітнім рівнем виявився такий показник, як «опис». Враховуючи характер вираженості середніх значень даного показника агресії у досліджуваних з різним освітнім рівнем, відмітимо, що достовірно вищий ступінь його прояву демонструють досліджувані, які мають неповну середню освіту, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані, які мають вищу освіту.

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву показників агресії у досліджуваних різного освітнього рівня дозволяє нам зробити деякі висновки у відношенні тих залежностей, які можуть бути однозначно змістовно

проінтерпретовані в рамках існуючої фактологічної бази. В даному випадку, це стосується лише прояву такого показника агресивності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, як «комунікація».

Закономірно, що більш освічений військовий, щоб бути правильно зрозумілим і адекватно сприйнятим, завжди намагатиметься використовувати увесь доступний арсенал взаємодії і комунікації з іншими колегами, у тому числі підлеглими. Тому логічно, що достовірно вищий ступінь прояву показника «комунікація» демонструють військові, які мають вищу освіту. В умовах реальних бойових дій цілком виправданою та успішною є така стратегія поведінки, яка дозволяє вирішити усі можливі питання, пов'язані, у тому числі, із забезпеченням певного рівня субординації задля ефективної безпеки і збереження здоров'я особового складу військових. Очевидно, що освітній рівень військових прямо корелює зі ступенем усвідомлення важливої ролі такої перманентної і ефективної комунікації між усіма представниками особового складу.

Розглянемо блок результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, вимірених за допомогою методики вивчення агресії Е. Вагнера. Так, залежно від місця проживання середні значення вираженості показників агресії у випробуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.14 та додаток В.4).

Таблиця 2.14

**Відмінності середніх значень вираженості показників агресії
у досліджуваних з різним місцем проживання
(за методикою вивчення агресії Е. Вагнера), n=338, село» (n=159), «селище
міського типу» (n=86), «місто» (n=93)**

Показники агресії	Місце проживання			Значення ймовірності (p)
	село	с/мт	місто	
агресія	1,28	1,29	1,49	0,949
директивність	2,18	2,29	2,60	0,050

страх	1,45	2,71	1,45	0,003
емоційність	2,15	2,71	2,21	0,410
комунікація	1,94	1,71	1,96	0,929
залежність	1,11	0,57	0,88	0,291
демонстративність	1,12	0,43	0,84	0,031
каліцтво	1,12	0,57	0,84	0,004
активна байдужість	1,83	2,43	2,18	0,233
пасивна байдужість	0,90	0,86	0,86	0,616
Опис	1,50	1,86	1,64	0,770

Дані таблиці 2.14 дозволяють стверджувати, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості показників агресії у випробуваних різної статі виявлено у відношенні: «страху» ($p \leq 0,01$), «каліцтва» ($p \leq 0,01$), «демонстративності» ($p \leq 0,05$), «директивності» ($p \leq 0,05$).

Перш, ніж здійснити аналіз виявлених закономірностей, зазначимо, що «місце проживання» як групуюча змінна розмежування досліджуваних за ступенем вираженості показників їх агресивності має доволі умовне значення. На нашу думку, виявлені відмінності у ступені вираженості показників агресивності у вибірках юних військових – учасників безумовно необхідно враховувати, але надавати цьому вкрай важливого значення ми б не стали. У контексті актуального дослідження такого роду відмінності не є інформативною базою для фундаментальних висновків щодо ймовірного впливу місця проживання на прояв показників агресивності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій. Тому враховуючи, що в рамках нашого дослідження порівнюються показники агресивності здебільшого міських і сільських випробуваних юнацького віку, хоча і учасників бойових дій, то виявлені відмінності у ступені їх вираженості слід інтерпретувати як такі, що мають здебільшого умовний характер. Проаналізуємо достовірні відмінності за рівнем вираженості показників агресивності військових юнаків, диференційованих за критерієм «місце проживання».

Отож, узагальнення результатів вивчення особливостей прояву показників агресії у досліджуваних військовослужбовців юнацького віку з різним місцем проживання дозволяє констатувати, що достовірно вищий ступінь прояву страху (*«страх»*) демонструють ті з них, які проживають в селищі міського типу, а найнижчий ступінь прояву – ті, які проживають в селі та місті.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним місцем проживання виявився такий показник агресії, як *«каліцтво»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних з різним місцем проживання, відмітимо, що достовірно вищий ступінь його прояву демонструють досліджувані, які мешкають в селі, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані, які мешкають в селищі міського типу. Показник *«демонстративність»* виокремлено за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним місцем проживання. З огляду на табличні дані, можна стверджувати про аналогічний з попереднім показником характер розподілу його середніх значень вираженості у досліджуваних з різним місцем проживання. Так, достовірно вищий ступінь прояву даного показника агресії демонструють випробувані, які мешкають в селі, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані, які мешкають в селищі міського типу.

Останнім за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним місцем проживання виявився такий показник, як *«директивність»*. Враховуючи характер вираженості середніх значень даного показника агресії у досліджуваних з різним місцем проживання, відмітимо, що достовірно вищий ступінь його прояву демонструють досліджувані, які проживають в місті, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані, які проживають в селі.

Розглянемо останній блок результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики вивчення агресії Е. Вагнера. Так, залежно від

сімейного стану середні значення вираженості показників агресії у випробуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.15 та додаток В.5).

Таблиця 2.15

**Відмінності середніх значень вираженості показників агресії
у досліджуваних з різним сімейним станом
(за методикою вивчення агресії Е. Вагнера), n=338, «неодружений»
(n=137), «розлучений» (n=62), «одружений» (n=139)**

Показники агресії	Сімейний стан			Значення ймовірності (p)
	неодружений	розлучений	Одружений	
агресія	1,24	1,26	1,65	0,000
директивність	2,32	2,26	2,66	0,021
страх	1,28	1,21	1,76	0,000
емоційність	2,03	2,19	2,38	0,027
комунікація	1,83	1,98	2,07	0,227
залежність	0,96	0,77	0,99	0,551
демонстративність	0,97	0,98	0,85	0,673
каліцтво	0,91	1,05	0,90	0,725
активна байдужість	2,03	2,58	1,96	0,021
пасивна байдужість	0,84	1,12	0,83	0,392
Опис	1,62	1,81	1,52	0,432

Табличні дані дозволяють констатувати, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості показників агресії у випробуваних з різним сімейним станом виявлено у відношенні: «агресії» ($p \leq 0,001$), «страху» ($p \leq 0,001$), «директивності» ($p \leq 0,05$), «активної байдужості» ($p \leq 0,05$), «емоційності» ($p \leq 0,05$).

З огляду на табличні дані, можна стверджувати, що достовірно вищий ступінь прояву агресії («агресія») демонструють одружені досліджувані, а найнижчий ступінь прояву – неодружені і розлучені.

Показник «страх» виокремлено за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним сімейним станом. З огляду на

табличні дані, можна стверджувати, що достовірно вищий ступінь прояву даного показника агресії демонструють одружені випробувані, а найнижчий ступінь прояву – розлучені досліджувані.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним сімейним станом виявився такий показник агресії, як *«директивність»*. Табличні дані дозволяють стверджувати про аналогічний з попереднім показником характер розподілу його середніх значень вираженості у досліджуваних з різним сімейним станом. Так, достовірно вищий ступінь прояву даного показника агресії демонструють одружені випробувані, а найнижчий ступінь прояву – розлучені досліджувані.

Показник *«активна байдужість»* виокремлено за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним сімейним станом. З огляду на табличні дані, можна стверджувати, що достовірно вищий ступінь прояву даного показника агресії демонструють розлучені випробувані, а найнижчий ступінь прояву – одружені досліджувані.

Останнім за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним сімейним станом виявився такий показник, як *«емоційність»*. Враховуючи характер вираженості середніх значень даного показника агресії у досліджуваних з різним сімейним станом, відмітимо, що достовірно вищий ступінь його прояву демонструють одружені досліджувані, а найнижчий ступінь прояву – неодружені досліджувані.

Отже, узагальнення результатів аналізу особливостей вираженості показників агресії у досліджуваних з різним сімейним станом дозволяє стверджувати, що достовірно вищий ступінь прояву більшості показників агресивності (*«агресії»*, *«страху»*, *«директивності»*, *«емоційності»*) демонструють одружені юнаки – учасники бойових дій, а найнижчий ступінь прояву – розлучені.

Як було зазначено вище (при аналізі відмінностей у рівні вираженості показників, виміряних за допомогою методики діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка), ймовірною причиною виявлених залежностей

може бути те, що левову частку військових – учасників бойових дій становлять представники чоловічої статі. Відповідно, достовірно вищий ступінь вираженості означених показників агресивності у групі одружених військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій став можливий за рахунок кількісної більшості серед них представників чоловічої статі. Тому фактор сімейного стану, ймовірно за все, жодним чином не визначає характер прояву показників агресивності у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій.

Розглянемо результати вивчення відмінностей у середніх значеннях вираженості показників агресії у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики вивчення показників і форм агресії А. Басса і А. Даркі. Порівняння середніх значень вираженості показників агресії у досліджуваних різної статі дозволило виявити ряд важливих закономірностей (див. табл. 2.16 та додаток Д.1).

Табличні дані дозволяють констатувати, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості показників агресії у випробуваних різної статі виявлено у відношенні: «фізичної агресії» ($p \leq 0,01$), «дратівливості» ($p \leq 0,01$), «індексу агресивності» ($p \leq 0,05$), «непрямої агресії» ($p \leq 0,05$), «почуття провини» ($p \leq 0,05$).

Таблиця 2.16

**Відмінності середніх значень вираженості показників агресії
у досліджуваних різної статі
(за методикою вивчення показників і форм агресії А. Басса і А. Даркі),
n=338, «чоловіки» (n=226), «жінки» (n=112)**

Показники агресії	Стать		Значення ймовірності (p)
	жінки	чоловіки	
фізична агресія	4,43	5,24	0,004
непряма агресія	3,66	4,21	0,023
Дратівливість	4,12	5,16	0,005
Негативізм	1,97	2,26	0,221
Образа	3,64	3,95	0,302

Підозрілість	4,79	5,27	0,202
вербальна агресія	6,25	6,17	0,870
почуття провини	5,54	4,99	0,026
індекс агресивності	19,41	21,56	0,020
індекс ворожості	8,16	8,93	0,204

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву показників і форм агресії у юних військових різної статі дозволяє констатувати, що достовірно вищий ступінь прояву фізичної агресії (*«фізична агресія»*) демонструють досліджувані чоловічої статі, відповідно найнижчий ступінь прояву – досліджувані жіночої статі. Аналогічний характер розподілу середніх значень вираженості показників і форм агресії у випробуваних чоловічої і жіночої статі виявлено у відношенні: *«дратівливості»*, *«індексу агресивності»* і *«непрямої агресії»*. Натомість, у досліджуваних жіночої статі, на відміну від чоловічої, спостерігається достовірно вищий ступінь прояву такого показника агресії, як *«почуття провини»*.

Як вже було зазначено вище (при аналізі відмінностей за рівнем вираженості показників агресії у досліджуваних за методикою Е. Вагнера), ймовірною причиною виявлених відмінностей у вираженості середніх значень показників і форм агресії може бути те, що означена конфігурація превалюючих проявів агресії як у чоловічої, так і у жіночої частини випробуваних зумовлені в більшій мірі статево специфічними, тобто природними особливостями. Іншими словами, для чоловіків в силу їх природних особливостей найбільш типовими проявами агресії у стресових, екстраординарних умовах і обставинах, якими безумовно являються активні бойові дії, виступають: застосування фізичної сили проти інших; схильність до роздратування, готовність при найменшому збудженні вилитися у запальність, різкість, грубість; використання непрямим шляхом спрямованих проти інших пліток, жартів та вияв вибухів гніву (крик, тупання ногами) тощо. Натомість, у частини випробуваних жіночої статі в силу їх більш вираженої природної емоційності спостерігається достовірно вищий ступінь вираженості аутоагресії або почуття провини, коли дії і ставлення до себе

та оточуючих виходять із можливого переконання в тому, що вони чинять і поводять себе негарно, є поганими за своїми особистісними проявами.

Розглянемо блок результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики вивчення показників і форм агресії А. Басса і А. Даркі. Так, залежно від віку середні значення вираженості показників і форм агресії у випробуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.17 та додаток Д.2).

Якщо звернутись до даних таблиці 2.17, то стає очевидним, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості показників агресії у випробуваних різного віку виявлено за такими показниками, як «дратівливість» ($p \leq 0,01$), «індекс ворожості» ($p \leq 0,01$), «підозрілість» ($p \leq 0,01$), «непряма агресія» ($p \leq 0,05$), «вербальна агресія» ($p \leq 0,05$), «образа» ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву показників агресії у військовослужбовців юнацького віку – військових різного віку дозволяє констатувати, що достовірно вищий ступінь прояву схильності до

Таблиця 2.17

**Відмінності середніх значень вираженості показників агресії
у досліджуваних різного віку
(за методикою вивчення показників і форм агресії А. Басса і
А. Даркі), n=338, 18-19 років» (n=49), «20-21 років» (n=67), «22-23 років»
(n=108), «24-25 років» (n=114)**

Показники агресії	Вік				Значення ймовірності (p)
	18-19 років	20-21 років	22-23 років	24-25 років	
фізична агресія	5,02	4,95	5,27	5,05	0,858
непряма агресія	3,96	3,73	4,53	4,45	0,020
Дратівливість	4,49	4,88	5,58	5,00	0,003
Негативізм	2,21	2,10	2,37	2,08	0,534
Образа	3,58	3,87	4,04	4,50	0,044
Підозрілість	4,91	4,79	5,38	6,43	0,007

вербальна агресія	5,77	6,23	6,25	7,23	0,037
почуття провини	4,96	5,27	5,26	4,85	0,578
індекс агресивності	20,01	21,09	22,07	22,13	0,082
індекс ворожості	7,84	8,71	9,43	10,15	0,004

роздратування, готовності при найменшому збудженні вилитися у запальність, різкість, грубість («*дратівливість*») демонструють 22-23 річні випробувані, а найнижчий ступінь прояву – випробувані наймолодшої вікової категорії досліджуваних (18-19 років). На нашу думку, ймовірною причиною виявленої залежності може бути те, що у більш старшої вікової категорії військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій у зв'язку з довшим терміном перебування на передовій активних бойових дій і, як наслідок, більшим «багажем» негативного досвіду, з вищою ймовірністю можуть проявлятися «симптоми» роздратування.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних різного віку виявився такий показник агресії, як «*індекс ворожості*». В даному випадку, достовірно вищий ступінь вираженості показника «*індекс ворожості*» демонструють досліджувані найстаршої вікової категорії (24-25 років), а найнижчий ступінь вираженості – юнаки – військові наймолодшої вікової категорії (18-19 років). Якщо звернути увагу на характер вираженості середніх значень даного показника агресії у досліджуваних усіх вікових категорій, а саме – лінійне зростання його кількісних значень починаючи з наймолодшої (18-19 років) і завершуючи найстаршою (24-25 років) віковою категорією військовослужбовців юнацького віку, то стає очевидним, що фактор віку може виступати чинником впливу, або ймовірною причиною розвитку їх ворожості. Іншими словами, можна констатувати у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій поступове накопичення потенціалу агресивності прямо пропорційно збільшенню терміну перебування на передовій активних бойових дій. Ймовірно, саме фактор терміну перебування на передовій виступатиме чинником, який детермінує ступінь прояву ворожих тенденцій у поведінці юнаків – військових.

Ще одним, статистично значимим за рівнем виявлених відмінностей у досліджуваних різного віку виявився такий показник агресії, як *«підозрілість»*. В даному випадку, достовірно вищий прояв підозрілості демонструють досліджувані віком 24-25 років, а найнижчий прояв підозрілості – досліджувані віком 20-21 рік. На нашу думку, ймовірною причиною виявленої залежності може бути, як і в попередньому випадку, фактор терміну перебування в умовах бойових дій. Фактично, чим більше часу військовий перебуватиме у стресових умовах реальних бойових дій, тим з вищою ймовірністю у нього проявлятиметься схильність до недовіри та обережного відношення до людей, які впливають із переконання, що оточуючі можуть завдати шкоди.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у юнаків – військових різного віку різного віку виявився такий показник агресії, як *«непряма агресія»*. В даному випадку, достовірно вищий ступінь вираженості показника *«непряма агресія»* демонструють 22-23 річні досліджувані, а найнижчий ступінь вираженості – 20-21 річні досліджувані. Як і в попередніх випадках, тут зберігається тренд лінійної прямо пропорційної залежності між віком випробуваних і їх схильністю до використання непрямим шляхом спрямованих проти інших осіб пліток, жартів та вияв вибухів гніву (крик, тупання ногами). Іншими словами, ймовірною причиною виявленої залежності може бути фактор терміну перебування юнаків – військових в умовах реальних бойових дій.

Показник *«вербальна агресія»* виокремлено за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних різного віку. В даному випадку, достовірно вищий ступінь вираженості показника *«вербальна агресія»* демонструють досліджувані найстаршої вікової категорії (24-25 років) юнаків – військових, а найнижчий ступінь вираженості – наймолодшої вікової категорії досліджуваних (18-20 років). Якщо звернути увагу на характер вираженості середніх значень даного показника агресії у досліджуваних юнаків – військових усіх вікових категорій, а саме – лінійне зростання його кількісних значень починаючи з наймолодшої вікової категорії (18-19 років) і завершуючи

найстаршою (24-25 років), то стає очевидним, що фактор терміну перебування юнаків – військових в умовах реальних бойових дій і, відповідно, віку можуть виступати чинниками впливу, або ймовірними причинами їх схильності до вираження негативних почуттів (сварка, крик, погроза тощо).

Останнім за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних юнаків – військових різного віку виявився такий показник, як «образа». Табличні дані дозволяють стверджувати про аналогічний з попередніми показниками прояву агресії характер розподілу його середніх значень у військових різного віку. В даному випадку, спостерігається лінійне зростання кількісних (середніх) значень даного показника агресії починаючи з наймолодшої (18-19 років) і завершуючи найстаршою (24-25 років) віковою категорією. З огляду на це, можна припустити, що фактор терміну перебування військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій і, відповідно, фактор віку можуть виступати детермінантами, або ймовірними причинами їх схильності до прояву заздрості та ненависті до оточуючих, обумовлені відчуттям гніву за дійсні чи уявні страждання.

Перейдемо до розгляду блоку результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики вивчення показників і форм агресії А. Басса і А. Даркі. Так, залежно від освітнього рівня середні значення вираженості показників і форм агресії у випробуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.18 та додаток Д.3).

Таблиця 2.18

**Відмінності середніх значень вираженості показників агресії
у досліджуваних з різним освітнім рівнем
(за методикою вивчення показників і форм агресії А. Басса і
А. Даркі), n=338, «неповна середня освіта» (n=38), «середня освіта» (n=54),
«середня спеціальна освіта» (n=112), «неповна вища освіта» (n=54), «вища
освіта» (n=80)**

Показники агресії	Освіта					Значення ймовірності (p)
	неповна середня	середня	середня спеціальна	неповна вища	вища	
фізична агресія	5,00	5,22	4,77	5,85	5,00	0,198
непряма агресія	3,56	4,24	4,23	4,00	3,66	0,128
дратівливість	3,56	5,45	4,65	5,05	4,52	0,303
негативізм	3,11	2,22	1,90	3,30	2,19	0,013
образа	5,22	3,99	3,96	2,35	3,83	0,002
підозрілість	4,89	5,60	4,58	5,35	5,25	0,036
вербальна агресія	4,78	6,15	6,09	6,20	6,62	0,247
почуття провини	6,22	4,76	5,28	6,10	5,07	0,026
індекс агресивності	17,78	21,76	20,80	22,95	20,10	0,118
індекс ворожості	8,67	9,27	8,35	7,10	8,90	0,039

Дані таблиці 2.18 дозволяють стверджувати, що достовірні відмінності у середніх значеннях вираженості показників агресії у військовослужбовців юнацького віку – військових різної статі виявлено у відношенні: «образи» ($p \leq 0,01$), «негативізму» ($p \leq 0,05$), «почуття провини» ($p \leq 0,05$), «підозрілості» ($p \leq 0,05$), «індексу ворожості» ($p \leq 0,05$).

Якщо почати з аналізу першого показника агресії із шеругу означених, то можна констатувати, що достовірно вищий ступінь прояву образи демонструють учасники бойових дій, які мають неповну середню освіту, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані, які мають неповну вищу освіту.

Такий показник агресії, як «негативізм» виокремлено за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним освітнім рівнем. В даному випадку, достовірно вищий ступінь прояву негативізму демонструють досліджувані з неповною вищою освітою, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані із середньою спеціальною освітою.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним освітнім рівнем виявився такий показник агресії, як *«почуття провини»*. В даному випадку, достовірно вищий ступінь вираженості показника *«почуття провини»* демонструють досліджувані з неповною середньою освітою, а найнижчий ступінь вираженості – досліджувані із середньою освітою.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним освітнім рівнем виявився такий показник агресії, як *«підозрілість»*. В даному випадку, достовірно вищий ступінь прояву підозрілості демонструють досліджувані із середньою освітою, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані із середньою спеціальною освітою.

Останнім в даному блоці статистичного аналізу показником агресії, у відношенні якого підтверджено статистично достовірний характер виявлених відмінностей у досліджуваних з різним освітнім рівнем, є *«індекс ворожості»*. Табличні дані дозволяють стверджувати, що достовірно вищий ступінь прояву ворожості демонструють досліджувані із середньою освітою, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані із неповною вищою освітою.

В даному випадку, важко провести об'єктивну змістову інтерпретацію виявленим фактам у зв'язку із неоднозначністю прояву означених показників і форм агресії на рівні різних груп випробуваних, диференційованих за критерієм освітньої приналежності. Для проведення змістової інтерпретації виявлених залежностей необхідно отримати додаткову інформацію.

Розглянемо блок результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики вивчення показників і форм агресії А. Басса і А. Даркі. Так, залежно від місця проживання середні значення вираженості показників і форм агресії у випробуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.19 та додаток Д.4).

Таблиця 2.19

**Відмінності середніх значень вираженості показників агресії
у досліджуваних з різним місцем проживання
(за методикою вивчення показників і форм агресії А. Басса і А. Даркі),
n=338, «село» (n=159), «селище міського типу» (n=86), «місто» (n=93)**

Показники агресії	Місце проживання			Значення ймовірності (p)
	село	Смт	місто	
фізична агресія	5,45	4,29	4,89	0,030
непряма агресія	4,14	3,29	4,09	0,423
дратівливість	5,06	2,86	4,93	0,031
негативізм	2,22	3,29	2,15	0,640
образа	4,24	4,57	3,69	0,048
підозрілість	5,23	3,71	5,18	0,356
вербальна агресія	6,42	4,14	6,14	0,035
почуття провини	5,03	5,00	5,16	0,818
індекс агресивності	21,47	14,71	21,08	0,034
індекс ворожості	9,21	7,14	8,58	0,155

Табличні дані дозволяють констатувати, що достовірні відмінності у середніх значеннях вираженості показників агресії у військовослужбовців юнацького віку – військових з різним місцем проживання виявлено у відношенні: «фізичної агресії» ($p \leq 0,05$), «дратівливості» ($p \leq 0,05$), «індексу ворожості» ($p \leq 0,05$), «вербальної агресії» ($p \leq 0,05$), «образи» ($p \leq 0,05$).

У відношенні показника з найвищим рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей – «фізичної агресії» – можна відмітити, що достовірно вищий ступінь його прояву демонструють досліджувані, які проживають в селі, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані, які проживають в селищі міського типу.

Такий показник агресії, як «дратівливість» виявився виокремлено за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним місцем проживання. Як і в попередньому випадку, достовірно вищий

ступінь прояву дратівливості демонструють досліджувані, які мешкають в селі, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані, які проживають в селищі міського типу.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним місцем проживання виявився такий показник агресії, як *«індекс ворожості»*. В даному випадку, достовірно вищий ступінь вираженості даного показника демонструють досліджувані, які проживають в селі, а найнижчий ступінь вираженості – досліджувані, які проживають в селищі міського типу.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним місцем проживання виявився показник *«вербальна агресія»*. Як і у всіх попередніх випадках, достовірно вищий ступінь прояву вербальної агресії демонструють досліджувані, які проживають в селі, а найнижчий ступінь вираженості – досліджувані, які проживають в селищі міського типу.

Останнім в даному блоці статистичного аналізу показником агресії, у відношенні якого підтверджено статистично достовірний характер виявлених відмінностей у досліджуваних з різним місцем проживання, є *«образа»*. Табличні дані дозволяють стверджувати, що достовірно вищий ступінь прояву образи демонструють досліджувані, які мешкають в селищі міського типу, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані, які мешкають в місті.

Якщо узагальнити результати аналізу вираженості показників прояву агресії у групах військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, диференційованих за критерієм «місце проживання», то можна помітити, що за шерогом більшості означених показників агресії (*«фізична агресія»*, *«дратівливість»*, *«індекс ворожості»*, *«вербальна агресія»*) група сільських військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій має достовірно вищий ступінь їх вираженості, ніж інші групи досліджуваних. Враховуючи це, все ж таки складно провести об'єктивну змістову інтерпретацію виявленої закономірності, оскільки не до кінця зрозуміло, яким чином народження і

проживання у сільській місцевості пов'язані з проявом різних показників і форм агресивної поведінки випробуваних. У контексті актуального дослідження такого роду залежності не є інформативною базою для фундаментальних висновків щодо ймовірного зв'язку місця народження і проживання з проявом показників агресивності у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій. Тому для проведення більш об'єктивної змістової інтерпретації виявлених залежностей необхідно отримати додаткову інформацію.

Розглянемо останній блок результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики вивчення показників і форм агресії А. Басса і А. Даркі. Отож, залежно від сімейного стану середні значення вираженості показників і форм агресії у випробуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.20 та додаток Д.5).

Табличні дані дозволяють констатувати, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості показників агресії у випробуваних з різним сімейним станом виявлено у відношенні: «індексу агресивності» ($p \leq 0,05$), «фізичної агресії» ($p \leq 0,05$), «почуття провини» ($p \leq 0,05$), «дратівливості» ($p \leq 0,05$).

Таблиця 2.20

Відмінності середніх значень вираженості показників агресії у досліджуваних з різним сімейним станом (за методикою вивчення показників і форм агресії А. Басса і А. Даркі), $n=338$, неодружений» ($n=137$), «розлучений» ($n=62$), «одружений» ($n=139$)

Показники агресії	Сімейний стан			Значення ймовірності (p)
	неодружений	розлучений	одружений	
фізична агресія	4,93	4,51	5,36	0,023
непряма агресія	4,16	3,63	4,15	0,349
дратівливість	4,86	4,63	5,09	0,047
негативізм	2,19	2,02	2,26	0,669

образа	3,80	3,88	3,97	0,758
підозрілість	5,04	5,16	5,30	0,840
вербальна агресія	6,17	6,09	6,24	0,925
почуття провини	5,45	4,74	4,87	0,040
індекс агресивності	20,50	19,86	22,05	0,017
індекс ворожості	8,49	9,05	8,94	0,477

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву показників агресії у досліджуваних з різним сімейним станом дозволяє стверджувати, що достовірно вищий ступінь прояву агресивності (*«індекс агресивності»*) демонструють одружені досліджувані, а найнижчий ступінь прояву – розлучені досліджувані.

Показник *«фізична агресія»* виокремлено за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним сімейним станом. З огляду на табличні дані, можна стверджувати, що як і в попередньому випадку, достовірно вищий ступінь прояву даного показника агресії демонструють одружені досліджувані, а найнижчий ступінь прояву – розлучені досліджувані.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним сімейним станом виявився такий показник агресії, як *«почуття провини»*. Табличні дані дозволяють стверджувати, що достовірно вищий ступінь прояву почуття провини демонструють неодружені випробувані, а найнижчий ступінь прояву – розлучені випробувані.

Показник *«дратівливість»* виявився останнім із шеругу визначених за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним сімейним станом. З огляду на табличні дані, можна стверджувати, що достовірно вищий ступінь прояву даного показника агресії демонструють одружені випробувані, а найнижчий ступінь прояву – розлучені досліджувані.

Узагальнення результатів аналізу особливостей вираженості показників агресії у випробуваних з різним сімейним статусом дозволяє стверджувати, що достовірно вищий ступінь прояву більшості показників агресивності (*«індекс агресивності»*, *«фізична агресія»*, *«дратівливість»*) демонструють одружені

військовослужбовців юнацького віку – учасники бойових дій, а найнижчий ступінь прояву – розлучені.

Як було зазначено вище, зокрема, при аналізі відмінностей у рівні вираженості психологічних показників, виміряних за допомогою методик Г. Айзенка, Е. Вагнера, А. Басса і А. Даркі, ймовірною причиною виявлених залежностей може бути те, що більшу частину випробуваних військових становлять представники чоловічої статі. Відповідно, достовірно вищий ступінь вираженості означених показників агресії у групі одружених військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій став можливий за рахунок кількісної більшості серед них представників чоловічої статі. Тому фактор сімейного стану, зокрема, сімейний статус одруженого, ймовірніше за все, не визначає характер прояву показників агресивності у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій.

Розглянемо результати вивчення відмінностей у середніх значеннях вираженості фрустраційних реакцій досліджуваних, виміряних за допомогою методики вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга. Порівняння середніх значень вираженості фрустраційних реакцій у досліджуваних різної статі дозволило виявити ряд важливих закономірностей (див. табл. 2.21 та додаток Е.1).

Таблиця 2.21

**Відмінності середніх значень вираженості фрустраційних реакцій
у досліджуваних різної статі
(за методикою вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга),
n=338, «чоловіки» (n=226), «жінки» (n=112)**

Направленість і тип фрустраційної реакції	Стать		Значення ймовірності (p)
	жінки	чоловіки	
екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	4,20	3,38	0,000
екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	2,92	3,76	0,005

екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	2,46	2,21	0,014
інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	2,11	2,11	0,931
інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	2,75	2,44	0,042
інтропунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	2,92	2,97	0,769
імпунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	2,28	2,96	0,007
імпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	3,04	2,42	0,001
імпунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	2,18	2,24	0,786

Табличні дані дозволяють стверджувати, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості фрустраційних реакцій у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різної статі виявлено за такими показниками: «екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді» ($p \leq 0,001$), «імпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті» ($p \leq 0,001$), «екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті» ($p \leq 0,01$), «імпунітивна реакція з фіксацією на перешкоді» ($p \leq 0,01$), «екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби» ($p \leq 0,05$), «інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті» ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву фрустраційних реакцій у досліджуваних різної статі дозволяє констатувати, що у порівнянні з чоловіками у жіночій частині випробуваних спостерігається достовірно вищий ступінь вираженості таких показників, як «екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді», «імпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті», «екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби», «інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті». Натомість, у порівнянні з жінками у чоловічій частині досліджуваних спостерігається достовірно вищий ступінь вираженості таких показників (фрустраційних реакцій), як

«екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті» і «імпунітивна реакція з фіксацією на перешкоді».

Розглянемо блок результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга. Так, залежно від віку середні значення вираженості фрустраційних реакцій у досліджуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.22 та додаток Е.2).

Дані таблиці 2.22 показують, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості фрустраційних реакцій у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різного віку виявлено за такими показниками: *«інтропунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби»* ($p \leq 0,001$), *«інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті»* ($p \leq 0,01$), *«екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті»* ($p \leq 0,01$), *«екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби»* ($p \leq 0,01$), *«імпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті»* ($p \leq 0,05$), *«екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді»* ($p \leq 0,05$).

Таблиця 2.22

Відмінності середніх значень вираженості фрустраційних реакцій у досліджуваних різного віку (за методикою вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга), $n=338$, «18-19 років» ($n=49$), «20-21 років» ($n=67$), «22-23 років» ($n=108$), «24-25 років» ($n=114$)

Направленість і тип фрустраційної реакції	Вік				Значення ймовірності (p)
	18-19 років	20-21 років	22-23 років	24-25 років	
екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	3,75	3,37	3,77	3,08	0,038
екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	3,59	3,05	4,02	3,95	0,006

екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	2,23	2,25	2,54	1,83	0,007
інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	2,05	2,32	2,00	1,95	0,234
інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	2,78	2,59	2,01	2,50	0,004
інтропунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	3,44	2,75	2,69	2,65	0,000
імпунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	2,75	2,99	2,60	2,93	0,312
імпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	2,48	2,63	2,27	3,18	0,012
імпунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	2,21	2,26	2,27	2,08	0,894

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву фрустраційних реакцій у досліджуваних різного віку дозволяє констатувати, що достовірно вищий ступінь вираженості *«інтропунітивної реакції з фіксацією на задоволенні потреби»* демонструють випробувані наймолодшої вікової категорії (18-19 років), а найнижчий ступінь вираженості – досліджувані найстаршої вікової категорії (24-25 років). Якщо взяти до уваги середні значення вираженості даної фрустраційної реакції у досліджуваних усіх вікових категорій, а саме – лінійний характер їх зниження починаючи з наймолодшої (18-19 років) і завершуючи найстаршою (24-25 років) віковою категорією, то стає очевидним, що фактор віку може виступати чинником впливу, або ймовірною причиною зниження у них ступеня прояву *«інтропунітивної реакції з фіксацією на задоволенні потреби»*. В даному випадку, можна припустити наявність причинно-наслідкової залежності між віком досліджуваних та ступенем прояву даної фрустраційної реакції.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різного віку виявився такий тип фрустраційної реакції, як *«інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті»*. Враховуючи характер вираженості її середніх значень у досліджуваних різних вікових категорій, відмітимо, що достовірно

вищий ступінь її прояву демонструють досліджувані наймолодшої вікової категорії (18-19 років), а найнижчий ступінь прояву – 22-23 річні досліджувані.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різного віку виявився такий тип фрустраційної реакції, як *«екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті»*. Враховуючи характер вираженості її середніх значень у досліджуваних різних вікових категорій, відмітимо, що достовірно вищий ступінь її прояву демонструють досліджувані старших вікових категорій (22-23 і 24-25 років), а найнижчий ступінь прояву – 20-21 річні досліджувані.

Достовірно вищий ступінь прояву *«екстрапунітивної реакції з фіксацією на задоволенні потреби»* спостерігаємо у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій віком 22-23 роки, а найнижчий ступінь прояву – у досліджуваних найстаршої вікової категорії (24-25 років).

Також заслуговує на увагу факт, виявлений у відношенні такого типу фрустраційної реакції у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, як *«імпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті»*. Якщо звернути увагу на характер вираженості даної фрустраційної реакції у досліджуваних усіх вікових категорій, то стає очевидним, що найвищий ступінь її прояву демонструють представники найстаршої (24-25 років) вікової категорії, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані віком 22-23 років.

Останнім за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різного віку виявився такий тип фрустраційної реакції, як *«екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді»*. Враховуючи характер вираженості її середніх значень у досліджуваних різних вікових категорій, відмітимо, що достовірно вищий ступінь її прояву демонструють досліджувані віком 22-23 і 18-19 років, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані віком 24-25 років.

Розглянемо блок результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників досліджуваних, виміряних за допомогою методики вивчення фрустраційних

реакцій С. Розенцвейга. Так, залежно від освітнього рівня середні значення вираженості фрустраційних реакцій у досліджуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.23 та додаток Е.3).

Табличні дані дозволяють констатувати, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості фрустраційних реакцій у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним освітнім рівнем виявлено за такими показниками: «імунітивна реакція з фіксацією на самозахисті» ($p \leq 0,001$), «екстраунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби» ($p \leq 0,05$), «імунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби» ($p \leq 0,05$), «екстраунітивна реакція з фіксацією на самозахисті» ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву фрустраційних реакцій у досліджуваних з різним освітнім рівнем дозволяє стверджувати, що достовірно вищий ступінь вираженості «імунітивної реакції з фіксацією на самозахисті» демонструють випробувані, які мають середню спеціальну освіту, а найнижчий ступінь вираженості – досліджувані, які мають неповну вищу освіту.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним освітнім рівнем виявився такий тип фрустраційної реакції, як «екстраунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби». Враховуючи характер вираженості її середніх значень у досліджуваних з різним освітнім рівнем, відмітимо, що достовірно вищий ступінь її прояву демонструють досліджувані з неповною середньою освітою, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані із середньою і середньою спеціальною освітою.

Таблиця 2.23

**Відмінності середніх значень вираженості фрустраційних реакцій
у досліджуваних з різним освітнім рівнем
(за методикою вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга),
n=338, «неповна середня освіта» (n=38), «середня освіта» (n=54), «середня
спеціальна освіта» (n=112), «неповна вища освіта» (n=54), «вища
освіта» (n=80)**

Направленість і тип фрустраційної реакції	Освіта					Значення ймовірності (p)
	неповна середня	середня	середня спеціальна	неповна вища	вища	
екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	3,89	3,52	3,37	3,60	3,88	0,299
екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	2,22	3,93	3,35	2,95	3,61	0,022
екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	3,11	2,13	2,15	2,75	2,45	0,011
інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	3,00	2,09	2,08	2,30	2,01	0,174
інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	3,00	2,47	2,48	2,80	2,48	0,310
інтропунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	2,56	3,08	2,84	3,15	2,94	0,714
імпунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	2,78	3,02	2,66	3,05	2,57	0,276
імпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	2,44	2,42	2,99	1,90	2,33	0,000
імпунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	1,44	2,29	2,41	2,35	1,87	0,020

Показник «імпунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби» виокремлено за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним освітнім рівнем. З огляду на табличні дані, можна стверджувати, що достовірно вищий ступінь прояву даної фрустраційної реакції демонструють випробувані із середньою спеціальною освітою, а найнижчий ступінь прояву – випробувані з неповною середньою освітою.

Останнім в межах даного блоку статистичного аналізу типом фрустраційної реакції у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним освітнім рівнем виявилась «екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті». В даному випадку, спостерігаємо достовірно вищий ступінь прояву даної фрустраційної реакції у досліджуваних із середньою

освітою, а найнижчий ступінь прояву – у досліджуваних з неповною середньою освітою.

Перейдемо до розгляду блоку результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга. Так, залежно від місця проживання середні значення вираженості фрустраційних реакцій у досліджуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.24 та додаток Е.4).

Табличні дані дозволяють констатувати, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості фрустраційних реакцій у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним місцем проживання виявлено за такими показниками: «імунітивна реакція з фіксацією на самозахисті» ($p \leq 0,01$), «інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді» ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву фрустраційних реакцій у досліджуваних з різним місцем проживання дозволяє стверджувати, що достовірно вищий ступінь вираженості «імунітивної реакції з фіксацією на самозахисті» демонструють випробувані, які мешкають в селищі міського типу, а найнижчий ступінь вираженості – досліджувані, які мешкають у селі.

Таблиця 2.24

Відмінності середніх значень вираженості фрустраційних реакцій у досліджуваних з різним місцем проживання (за методикою вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга), n=338, село» (n=159), «селище міського типу» (n=86), «місто» (n=93)

Направленість і тип фрустраційної реакції	Місце проживання			Значення ймовірності (p)
	село	снт	Місто	
екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	3,50	3,57	3,59	0,928
екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	3,66	2,57	3,56	0,293

екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	2,15	2,43	2,31	0,425
інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	2,33	2,00	2,00	0,020
інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	2,45	2,57	2,53	0,702
інтропунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	3,03	3,57	2,91	0,427
імпунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	2,73	2,71	2,85	0,859
імпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	2,24	3,14	2,70	0,008
імпунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	2,25	1,71	2,23	0,563

Також заслуговує на увагу факт, виявлений у відношенні такого типу фрустраційної реакції військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним місцем проживання, як «інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді». Якщо звернути увагу на характер вираженості даної фрустраційної реакції у досліджуваних з різним місцем проживання, то стає очевидним, що найвищий ступінь її прояву демонструють мешканці села, а найнижчий ступінь прояву – мешканці селища міського типу і міста.

Перейдемо до розгляду останнього блоку результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга. Так, залежно від сімейного стану середні значення вираженості фрустраційних реакцій у досліджуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.25 та додаток Е.5).

Таблиця 2.25

Відмінності середніх значень вираженості фрустраційних реакцій у досліджуваних з різним сімейним станом (за методикою вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга), n=338, «неодружений» (n=137), «розлучений» (n=62), «одружений» (n=139)

Направленість і тип фрустраційної реакції	Сімейний стан			Значення ймовірності (p)
	неодружений	розлучений	одружений	
екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	3,37	4,21	3,57	,028
екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	3,32	3,98	3,72	,036
екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	2,22	2,70	2,17	,012
інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	2,11	2,07	2,13	,843
інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	2,81	2,19	2,28	,032
інтропунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	3,34	2,35	2,75	,000
імпунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	2,74	2,12	3,08	,002
імпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	2,78	2,14	2,44	,017
імпунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	2,29	2,14	2,18	,652

Дані таблиці 2.25 дозволяють стверджувати, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості фрустраційних реакцій у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом виявлено за такими показниками: «інтропунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби» ($p \leq 0,001$), «імпунітивна реакція з фіксацією на перешкоді» ($p \leq 0,01$), «екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби» ($p \leq 0,05$), «імпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті» ($p \leq 0,05$), «екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді» ($p \leq 0,05$), «інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті» ($p \leq 0,05$), «екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті» ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву фрустраційних реакцій у досліджуваних з різним сімейним станом дозволяє стверджувати, що достовірно вищий ступінь вираженості *«інтропунітивної реакції з фіксацією на задоволенні потреби»* демонструють неодружені досліджувані, а найнижчий ступінь вираженості – розлучені досліджувані.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом виявився такий тип фрустраційної реакції, як *«імпунітивна реакція з фіксацією на перешкоді»*. Враховуючи характер вираженості її середніх значень у досліджуваних з різним сімейним станом, відмітимо, що достовірно вищий ступінь її прояву демонструють досліджувані, які мають сімейний статус одружених, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані, які мають сімейний статус розлучених.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом виявився такий тип фрустраційної реакції, як *«екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби»*. Враховуючи характер вираженості її середніх значень у досліджуваних з різним сімейним станом, відмітимо, що достовірно вищий ступінь її прояву демонструють розлучені досліджувані, а найнижчий ступінь прояву – одружені досліджувані.

Показник *«імпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті»* виявився таким за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом. З огляду на табличні дані, можна стверджувати, що достовірно вищий ступінь прояву даної фрустраційної реакції демонструють неодружені випробувані, а найнижчий ступінь прояву – розлучені випробувані.

Також заслуговує на увагу факт, виявлений у відношенні такого типу фрустраційної реакції військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом, як *«екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді»*. Якщо звернути увагу на характер вираженості даної фрустраційної

реакції у досліджуваних з різним сімейним станом, то стає очевидним, що найвищий ступінь її прояву демонструють розлучені досліджувані, а найнижчий ступінь прояву – неодружені досліджувані.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом виявився такий тип фрустраційної реакції, як *«інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті»*. Враховуючи характер вираженості її середніх значень у досліджуваних з різним сімейним станом, відмітимо, що достовірно вищий ступінь її прояву демонструють досліджувані, які мають сімейний статус неодружених, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані, які мають сімейний статус розлучених.

Останнім за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом виявився такий тип фрустраційної реакції, як *«екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті»*. Враховуючи характер вираженості її середніх значень у досліджуваних з різним сімейним станом, відмітимо, що достовірно вищий ступінь її прояву демонструють розлучені досліджувані, а найнижчий ступінь прояву – неодружені досліджувані.

Насамкінець, завершуючи аналіз результатів, отриманих в рамках реалізації першого етапу констатувального блоку емпіричного дослідження, розглянемо характер відмінностей у середніх значеннях вираженості показників емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко. Порівняння середніх значень вираженості симптомів емоційного вигорання у досліджуваних різної статі дозволило виявити ряд важливих закономірностей (див. табл. 2.26 та додаток Ж.1).

Таблиця 2.26

Відмінності середніх значень вираженості показників емоційного вигорання у досліджуваних різної статі

(за методикою діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко), n=338,
«чоловіки» (n=226), «жінки» (n=112)

Симптоми емоційного вигорання	Стать		Значення ймовірності (p)
	жінки	чоловіки	
переживання психотравмуючих обставин	12,17	6,65	0,000
незадоволеність собою	7,96	7,16	0,012
«загнаність» у кут	5,41	5,78	0,182
тривога і депресія	6,45	6,43	0,798
неадекватне вибіркоче емоційне реагування	5,66	6,45	0,011
емоційно-моральна дезорієнтація	5,50	5,59	0,719
розширення сфери економії емоцій	6,09	5,59	0,000
редукція професійних обов'язків	4,13	5,43	0,001
емоційний дефіцит	6,38	7,87	0,000
емоційна відчуженість	6,45	7,52	0,007
особистісна відчуженість	6,16	7,56	0,000
психосоматичні і психовегетативні порушення	6,33	7,44	0,009
загальний рівень емоційного вигорання	78,68	81,07	0,079

Табличні дані дозволяють стверджувати, що статистично значимі відмінності у середніх значеннях вираженості симптомів емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різної статі виявлено за такими показниками: «*переживання психотравмуючих обставин*» ($p \leq 0,001$), «*розширення сфери економії емоцій*» ($p \leq 0,001$), «*емоційний дефіцит*» ($p \leq 0,001$), «*особистісна відчуженість*» ($p \leq 0,001$), «*редукція професійних обов'язків*» ($p \leq 0,001$), «*емоційна відчуженість*» ($p \leq 0,01$), «*психосоматичні і психовегетативні порушення*» ($p \leq 0,01$), «*неадекватне вибіркоче емоційне реагування*» ($p \leq 0,05$), «*незадоволеність собою*» ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву симптомів психоемоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – військових

різної статі дозволяє констатувати, що у порівнянні з чоловіками у жіночій частині випробуваних спостерігається достовірно вищий ступінь вираженості такого показника, як *«переживання психотравмуючих обставин»*, що в умовах реальної участі у бойових діях може експлікуватися у все більш вираженому чіткому усвідомленні або переживанні (що з часом може посилюватися) складності або неможливості усунення психотравмуючих чинників, пов'язаних з актуальною військовою ситуацією у державі та реальною ситуацією бойових дій на передовій. Це також може «готувати» ґрунт для поступового зростання загального роздратування, кумуляції відчаю та обурення.

Слід зазначити, що емоційне вигорання – динамічний процес, який виникає і проявляється поетапно, у повній відповідності до механізму розвитку стресу. Тому переживання психотравмуючих обставин може бути своєрідним етапом нервового (тривожного) напруження військовослужбовців юнацького віку жіночої статі – учасників бойових дій, який виступатиме передвісником і «пусковим» механізмом у формуванні їх емоційного вигорання. Також важливо розуміти, що нервове напруження має динамічний характер, що обумовлюється перманентним характером або постійністю, що вимотує, а також посиленням факторів, що психотравмують.

Ще одним симптомом емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – військових жіночої статі, який у порівнянні з чоловічою частиною випробуваних має достовірно вищий ступінь прояву, є *«розширення сфери економії емоцій»*, що зазвичай виникає поза актуальною сферою професійної активності або діяльності – у спілкуванні з рідними, приятелями та знайомими. Типовим проявом означеного симптому психоемоційного вигорання є ситуація, коли людина на службі тримається відповідно до нормативів та обов'язків, а вдома замикається або, навпаки, гиркає на членів родини й друзів. У такому випадку спостерігаємо пересичення людськими контактами і переживання симптому «отруєння людьми».

Щоб завершити аналіз особливостей вираженості статево специфічних залежностей у прояві симптомів емоційного вигорання у військових жіночої

статі, звернемо увагу на симптом *«незадоволеність собою»*. У порівнянні з чоловічою частиною випробуваних у жінок – військових означений симптом має достовірно вищий ступінь вираженості, що зазвичай виникає внаслідок переживання невдач або нездатності вплинути на психотравмуючі обставини. Психологічний механізм прояву означеного симптому полягає у тому, що у ситуації психотравмуючих обставин у свідомості людини актуалізується механізм *«емоційного перенесення»* – енергетика прямує не тільки і не стільки назовні, скільки на себе. Виникає своєрідний замкнутий енергетичний контур *«Я і обставини»*: враження від негативних чинників психотравмуючої ситуації постійно травмують особистість і спонукають її знову і знову переживати психотравмуючі елементи ситуації. У цій схемі особливе значення мають внутрішні чинники, що сприяють появі психоемоційного вигорання: інтенсивна інтеріоризація обов'язків, ролі, підвищена сумлінність і відчуття відповідальності. На початкових етапах *«емоційного вигорання»* вони нагнітають напруження, а на подальших провокують психологічний захист.

Перейдемо до аналізу особливостей вираженості статево специфічних залежностей у прояві симптомів емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – військових чоловічої статі. За результатами аналізу виявлено, що у порівнянні з жінками у чоловічої частини випробуваних спостерігається достовірно вищий ступінь вираженості таких симптомів психоемоційного вигорання, як *«емоційний дефіцит»*, *«особистісна відчуженість»*, *«редукція професійних обов'язків»*, *«емоційна відчуженість»*, *«психосоматичні і психовегетативні порушення»* і *«неадекватне вибіркове емоційне реагування»*.

В даному випадку, можна констатувати, що у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій в більшому ступені, ніж у жінок, проявляються симптоми емоційного виснаження (*«емоційний дефіцит»*), що в умовах реальної участі у бойових діях може експлікуватися у все більш вираженій нездатності емоційно відгукуватися на потреби, запити, прохання колег по службі, тобто увійти в їх становище, брати участь у спільній діяльності та співпереживати, відгукуватися на ситуації, що повинні зачіпати, спонукати,

підсилювати інтелектуальну і вольову віддачу. Негативним варіантом ускладнення проявів емоційного виснаження може бути те, що означений симптом може поступово набувати більш ускладненої форми, коли все рідше виявляються позитивні емоції та все частіше – негативні. При цьому образливість, дратівливість, різкість і грубість можуть доповнювати симптом «емоційного дефіциту».

Також, на відміну від жінок, у чоловічої частини випробуваних в більшому ступені проявляються симптоми особистісної відчуженості, або деперсоналізації (*«особистісна відчуженість»*), що виявляється у широкому діапазоні їх умонастроїв і вчинків в процесі спілкування з іншими. Важливо розуміти, що в умовах реальної участі у бойових діях внаслідок впливу психотравмуючих ситуацій та обставин у військових це може експлікуватися у все більш вираженій особистісній позиції неприйняття і відчуження інших, коли частково або в повній мірі втрачається інтерес до іншого. Інший, наприклад, колега, сприймається як такий, що обтяжує своїми проблемами, потребами, або неприємні ані присутність, ані сам факт його існування. Негативним варіантом ускладнення проявів деперсоналізації може бути те, що такого роду метастази «вигорання» проникають у настанови, принципи і систему цінностей особистості, що у крайніх випадках може поєднуватися із її психопатологічними проявами або неврозоподібними та психопатичними станами.

Ще одним симптомом емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – військових чоловічої статі, який у порівнянні з жіночою частиною випробуваних має достовірно вищий ступінь прояву, є *«редукція професійних обов'язків»*, коли спрощується або скорочується простір обов'язків, які вимагають емоційних витрат. Це є небезпечним симптоматичним проявом в умовах необхідності і важливості підтримання високого «тонусу» міжособистісної взаємодії і спілкування. Це особливо актуальним є в умовах реальних бойових дій, адже безпосередньо позначатиметься на злагодженості та ефективності військових, від чого залежатиме їх безпека і здоров'я.

Також у чоловічої частини військовослужбовців юнацького віку – військових більш достовірно вираженими, ніж у жінок, є симптоми *«емоційної відчуженості»*, коли особистість майже повністю виключає емоції зі сфери професійної активності або діяльності. Її майже нічого не хвилює і не викликає емоційного відгуку – ані позитивні обставини, ані негативні. Як і у випадку із симптомом редукції професійних обов'язків це є негативною особливістю особистості військових, особливо в умовах необхідності і важливості підтримання високого «тону» міжособистісної взаємодії і спілкування під час виконання важливих бойових завдань, ефективність чого, в першу чергу, залежатиме від їх злагодженості і взаєморозуміння. Негативним сценарієм розвитку та ускладнення проявів емоційної відчуженості у військових може бути їх професійна деформація.

Ще одним симптомом емоційного вигорання у юних чоловіків – військових, який у порівнянні з жіночою частиною випробуваних має достовірно вищий ступінь прояву, є *«психосоматичні і психовегетативні порушення»*, що виявляється на рівні фізичного і психічного самопочуття. У такому випадку перехід реакцій особистості з рівня емоцій на рівень психосоматики може свідчити про те, що її психоемоційний захист вже не може впоратися з навантаженням або тиском, наприклад, психотравмуючого характеру, і енергія емоцій перерозподіляється між іншими її підсистемами. Саме у такий спосіб, а саме у формі психосоматичних і психовегетативних розладів, організм рятує себе від руйнівного впливу емоційного вигорання.

Щоб завершити аналіз особливостей вираженості статево специфічних залежностей у прояві симптомів психоемоційного вигорання у військових чоловіків, звернемо увагу на симптом *«неадекватне вибіркоче емоційне реагування»*. У порівнянні з жіночою частиною випробуваних у молодих чоловіків – учасників бойових дій означений симптом також має достовірно вищий ступінь вираженості, що може виявлятися у неадекватному обмеженні діапазону та інтенсивності включення емоцій у професійне спілкування. Така категорія чоловіків – військових більш схильна неадекватно «економити» на

емоціях, обмежувати емоційну віддачу за рахунок вибіркового реагування під час контактів з іншими суб'єктами професійної діяльності, що часто проявляється в емоційній черствості, нечемності, байдужості.

Розглянемо блок результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко. Залежно від віку середні значення вираженості симптомів емоційного вигорання у досліджуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.27 та додаток Ж.2).

Дані таблиці 2.27 показують, що достовірні відмінності у середніх значеннях вираженості симптомів емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різного віку виявлено за всіма діагностичними показниками: *«розширення сфери економії емоцій»* ($p \leq 0,001$), *«особистісна відчуженість»* ($p \leq 0,001$), *«загнаність у кут»* ($p \leq 0,001$), *«емоційна відчуженість»* ($p \leq 0,01$), *«психосоматичні і психовегетативні порушення»* ($p \leq 0,01$), *«редукція професійних обов'язків»* ($p \leq 0,05$), *«загальний рівень психоемоційного вигорання»* ($p \leq 0,05$), *«неадекватне вибіркоче емоційне реагування»* ($p \leq 0,05$), *«незадоволеність собою»* ($p \leq 0,05$), *«емоційно-моральна дезорієнтація»* ($p \leq 0,05$), *«емоційний дефіцит»* ($p \leq 0,05$), *«тривога і депресія»* ($p \leq 0,05$), *«переживання психотравмуючих обставин»* ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву симптомів емоційного вигорання у досліджуваних різного віку дозволяє констатувати, що достовірно вищий ступінь вираженості показника *«розширення сфери економії емоцій»* демонструють випробувані найстаршої вікової категорії (24-25 років), а найнижчий ступінь вираженості – досліджувані наймолодшої вікової категорії (18-19 років).

Таблиця 2.27

Відмінності середніх значень вираженості показників емоційного вигорання у досліджуваних різного віку

(за методикою діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко), n=338, «18-19 років» (n=49), «20-21 років» (n=67), «22-23 років» (n=108), «24-25 років» (n=114)

Симптоми емоційного вигорання	Вік				Значення ймовірності (p)
	18–19 років	20–21 років	22–23 років	24–25 років	
переживання психотравмуючих обставин	8,42	7,98	7,36	7,20	0,046
незадоволеність собою	7,92	7,18	7,01	6,73	0,021
«загнаність» у кут	5,27	5,64	6,43	5,58	0,001
тривога і депресія	6,32	6,21	6,52	7,18	0,043
неадекватне вибіркоче емоційне реагування	6,79	6,26	5,81	5,73	0,017
емоційно-моральна дезорієнтація	6,05	5,52	5,27	4,90	0,023
розширення сфери економії емоцій	6,49	6,89	7,20	8,00	0,000
редукція професійних обов'язків	4,58	4,92	5,64	6,28	0,011
емоційний дефіцит	6,91	7,55	7,94	8,50	0,024
емоційна відчуженість	6,95	6,86	8,23	7,40	0,003
особистісна відчуженість	6,37	7,88	7,91	6,78	0,000
психосоматичні і психовегетативні порушення	6,74	6,82	7,79	8,25	0,009
загальний рівень психоемоційного вигорання	78,8 2	79,6 6	83,1 2	82,50	0,015

Якщо взяти до уваги середні значення вираженості даного симптому емоційного вигорання у досліджуваних усіх вікових категорій, а саме – лінійний характер їх зростання починаючи з наймолодшої і завершуючи найстаршою віковою категорією, то стає очевидним, що фактор віку загалом і фактор терміну перебування в умовах реальних бойових дій зокрема можуть виступати значимими предикторами і прогностичними індикаторами розвитку емоційного відчуження і замикання в собі, які виникають і проявляються поза актуальною сферою професійної активності або діяльності – у спілкуванні з рідними, приятелями та знайомими. Очевидно, що у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій найстаршої вікової категорії, на відміну від молодших категорій військових, достовірно більш вираженими будуть реакції розширення

сфери економії емоцій або пересичення людськими контактами і переживання симптому «отруєння людьми», коли на службі, зокрема, в умовах реальних бойових дій, вони триматимуться відповідно до нормативів і обов'язків, а вдома замикатимуться або, навпаки, гиркатимуть на членів родини й друзів.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних різного віку виявився такий симптом емоційного вигорання, як *«особистісна відчуженість»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних різних вікових категорій, відмітимо, що достовірно вищий ступінь вираженості даного симптому демонструють 22-23 і 20-21 річні досліджувані, а найнижчий ступінь вираженості – досліджувані наймолодшої вікової категорії (18-29 років). З огляду на отримані результати стає очевидним, що фактор віку загалом і фактор терміну перебування в умовах реальних бойових дій зокрема можуть виступати значимими предикторами і прогностичними індикаторами розвитку особистісної відчуженості або деперсоналізації військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, що виявляється у широкому діапазоні їх умонастроїв і вчинків в процесі спілкування з іншими. Можна передбачити, що в умовах реальної участі у бойових діях внаслідок впливу психотравмуючих ситуацій та обставин у військових юнаків старшого віку з вищою ймовірністю це може експлікуватися у все більш виражену особистісну позицію неприйняття і відчуження інших, коли частково або в повній мірі втрачається інтерес до іншого.

Також достовірно вищий ступінь прояву симптому емоційного вигорання *«загнаність у кут»* спостерігаємо у 22-23 річних досліджуваних, а найнижчий ступінь прояву – у досліджуваних наймолодшої вікової категорії (18-19 років). Як і в попередньому випадку, можна з високою ймовірністю припустити, що фактор віку загалом і фактор терміну перебування в умовах реальних бойових дій зокрема можуть виступати значимими предикторами і прогностичними індикаторами розвитку відчуття безвиході, стану емоційно-інтелектуального затору, коли обставини, що психотравмують, дуже тиснуть і усунути їх неможливо. Можна передбачити, що в умовах реальної участі у бойових діях

внаслідок впливу психотравмуючих ситуацій та обставин у військових юнаків старшого віку з вищою ймовірністю можуть розвиватися стани кумуляції психічної енергії, значного психічного напруження, що за відсутності адекватних ситуації дієвих механізмів психологічного захисту, наприклад, вигорання, може призвести до гострого переживання відчуття «загнаності у кут».

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – військових різного віку виявився такий симптом емоційного вигорання, як *«емоційна відчуженість»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних різних вікових категорій, відмітимо, що достовірно вищий ступінь прояву даного симптому демонструють 22-23 річні досліджувані, а найнижчий ступінь прояву – 20-21 річні досліджувані. Можна припустити, що у старших юнаків – військових (22-23 роки) з вищою ймовірністю проявлятимуться симптоми, коли особистість майже повністю виключає емоції зі сфери професійної активності або діяльності, а позитивні або негативні обставини майже не хвилюють і не викликають емоційного відгуку. Це може негативно позначатися на якості виконання військовими своїх службових обов'язків, особливо в умовах необхідності і важливості підтримання високого «тонусу» міжособистісної взаємодії і спілкування під час виконання важливих бойових завдань. Негативним сценарієм розвитку та ускладнення проявів емоційної відчуженості у таких юнаків – військових може бути розвиток у них професійної деформації.

Також заслуговує на увагу факт, виявлений у відношенні такого симптому емоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, як *«психосоматичні і психовегетативні порушення»*. Якщо звернути увагу на характер вираженості даного симптому у досліджуваних усіх вікових категорій, то стає очевидним, що найвищий ступінь його прояву демонструють представники найстаршої (24-25 років) вікової категорії, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані наймолодшої вікової категорії (18-19 років). Більше того, спостерігається лінійний характер зростання середніх значень вираженості даного симптому починаючи з наймолодшої і завершуючи найстаршою віковою

категорією. Це дає підстави припустити, що фактор віку загалом або фактор терміну перебування в умовах реальних бойових дій можуть виступати чинником детермінації проявів даного симптому емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – військових. Іншими словами, можна передбачити, що в умовах реальної участі у бойових діях внаслідок впливу психотравмуючих ситуацій та обставин у юнаків – військових старшого віку або у зв'язку зі збільшенням термінів їх перебування на передовій бойових дій з вищою ймовірністю розвиватимуться симптоми психосоматичних і психовегетативних розладів. У такому випадку перехід реакцій військових з рівня емоцій на рівень психосоматики може свідчити про те, що їх психоемоційний захист вже не може впоратися з навантаженням або тиском психотравмуючого характеру, і енергія емоцій перерозподіляється між іншими їх підсистемами.

Симптом емоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій – *«редукція професійних обов'язків»* – проявляє аналогічну попередньому показнику вікову динаміку зміни своїх кількісних характеристик (середніх значень). Фактично, починаючи з наймолодшої вікової категорії середні значення вираженості даного симптому емоційного вигорання лінійно зростають, досягаючи пікових максимальних показників вираженості у досліджуваних найстаршій віковій категорії. Це дає підстави припустити, що як і в попередньому випадку, фактор віку загалом або фактор терміну перебування в умовах реальних бойових дій можуть виступати чинником детермінації проявів даного симптому емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – військових. Іншими словами, можна передбачити, що в умовах реальної участі у бойових діях внаслідок впливу психотравмуючих ситуацій та обставин у військовослужбовців юнацького віку – військових старшого віку або у зв'язку зі збільшенням термінів їх перебування на передовій бойових дій з вищою ймовірністю розвиватимуться симптоми *«примітивізації»* професійних обов'язків, коли спрощується або скорочується простір обов'язків, які вимагають емоційних витрат. Це є небезпечним симптоматичним проявом в умовах

необхідності і важливості підтримання високого «тону» міжособистісної взаємодії і спілкування між військовими в умовах бойових дій, адже безпосередньо може позначатися на злагодженості та ефективності їх функціоналу, від чого залежатиме, у тому числі, їх безпека і здоров'я.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різного віку виявився такий симптом емоційного вигорання, як *«загальний рівень психоемоційного вигорання»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних різних вікових категорій, відмітимо, що достовірно вищий ступінь прояву даного симптому демонструють 22-23 річні досліджувані, а найнижчий ступінь прояву – досліджувані віком 18-19 років. Це дає підстави припустити, що фактор віку загалом і фактор терміну перебування в умовах реальних бойових дій зокрема можуть виступати чинником детермінації проявів даного симптому емоційного вигорання у юнаків – військових. Іншими словами, можна передбачити, що в умовах реальної участі у бойових діях внаслідок впливу психотравмуючих ситуацій та обставин у юнаків – військових старшого віку або у зв'язку зі збільшенням термінів їх перебування на передовій з вищою ймовірністю розвиватимуться симптоми емоційного вигорання.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різного віку виявився такий симптом емоційного вигорання, як *«неадекватне вибіркоче емоційне реагування»*. Враховуючи характер вираженості середніх значень даного симптому у досліджуваних різних вікових категорій, відмітимо лінійний тренд до зниження його кількісних характеристик з віком. Іншими словами, починаючи з наймолодшої вікової категорії спостерігаємо поступове зниження кількісних характеристик вираженості неадекватного вибіркового емоційного реагування, яке досягає піку мінімальних значень у випробуваних найстаршої вікової категорії (24-25 років). Це дає підстави припустити, що вік учасників бойових дій або термін їх перебування на передовій може виступати предиктором прояву у них симптомів неадекватного вибіркового емоційного

реагування. В даному випадку, у старшому юнацькому віці та у зв'язку зі збільшенням терміну перебування в умовах реальних бойових дій у юнаків – військових знижуватиметься схильність до прояву неадекватного вибіркового психоемоційного реагування, коли відбувається неадекватне обмеження діапазону та інтенсивності включення емоцій у їх професійне спілкування, неадекватна «економія» на емоціях, обмеження емоційної віддачі за рахунок вибіркового реагування під час контактів з іншими суб'єктами професійної діяльності.

Також заслуговує на увагу факт, виявлений у відношенні такого симптому психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, як *«незадоволеність собою»*. Як і в попередньому випадку, спостерігаємо лінійний тренд до зниження його кількісних характеристик вираженості з віком. Іншими словами, починаючи з наймолодшої вікової категорії спостерігаємо поступове зниження кількісних характеристик прояву незадоволеності собою, яке досягає піку мінімальних середніх значень у випробуваних найстаршої вікової категорії. Це дає підстави припустити, що фактор віку або термін перебування в умовах реальних бойових дій можуть виступати прогностичними предикторами або чинниками прояву даного симптому емоційного вигорання. Тобто, з віком або зі збільшенням терміну перебування в умовах реальних бойових дій у військовослужбовців юнацького віку – військових з високим ступенем ймовірності знижуватиметься схильність до переживання невдач, а також незадоволеність собою внаслідок нездатності вплинути на появу психотравмуючих обставин.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різного віку виявився такий симптом емоційного вигорання, як *«емоційно-моральна дезорієнтація»*. В даному випадку, маємо аналогічний до попереднього тренд зміни його середніх значень, тобто спостерігаємо лінійний характер зниження його кількісних характеристик як з віком, так і з терміном перебування в умовах реальних бойових дій. Фактично, проявляється динаміка поступового зниження

кількісних характеристик прояву емоційно-моральної дезорієнтації у досліджуваних, починаючи з наймолодшої їх вікової категорії і завершуючи найстаршою. Це дає підстави припустити, що фактор віку або термін перебування в умовах реальних бойових дій можуть виступати предикторами проявів симптому емоційно-моральної дезорієнтації. Іншими словами, з віком або зі збільшенням терміну перебування в умовах реальних бойових дій у військовослужбовців юнацького віку – військових з високим ступенем ймовірності знижуватиметься схильність до проявів емоційно-моральної дезорієнтації.

Симптом емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій – *«емоційний дефіцит»* – проявляє лінійний тренд до зміни (зростання) своїх кількісних характеристик вираженості з віком або терміном перебування в умовах реальних бойових дій. Починаючи з наймолодшої вікової категорії випробуваних (18-19 років) середні значення вираженості даного симптому емоційного вигорання лінійно зростають, досягаючи пікових максимальних показників вираженості у досліджуваних найстаршої вікової категорії (24-25 років). Це дає підстави припустити, що фактор віку і термін перебування в умовах реальних бойових дій можуть виступати предикторами прояву у поведінці юнаків – військових нездатності емоційно відгукуватися на потреби, запити, прохання колег по службі, небажання входити у їх становище, брати участь у спільній діяльності і співпереживати, відгукуватися на ситуації, що повинні зачіпати, спонукати, підсилювати інтелектуальну і вольову віддачу. Причому означений симптом емоційного вигорання часто проявлятиметься у реакціях образливості, дратівливості, різкості і грубості по відношенню до інших.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різного віку виявився такий симптом психоемоційного вигорання, як *«тривога і депресія»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних різних вікових категорій, відмітимо, що достовірно вищий ступінь прояву даного

симптому емоційного вигорання демонструють юнаки – військові найстаршої вікової категорії (24-25 років), а найнижчий ступінь прояву – 20-21 річні військовослужбовці юнацького віку – військові. Це дає підстави припустити, що фактор віку або термін перебування в умовах реальних бойових дій можуть виступати предикторами прояву симптомів тривоги і депресії. Тобто, з віком або зі збільшенням терміну перебування в умовах реальних бойових дій у юнаків – військових з високим ступенем ймовірності збільшуватиметься ймовірність переживання ситуативної або особистісної тривоги, розчарування у собі, в обраній професії, у конкретній посаді тощо.

Останнім за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різного віку виявився такий симптом емоційного вигорання, як *«переживання психотравмуючих обставин»*. Враховуючи характер вираженості середніх значень даного симптому у військовослужбовців юнацького віку – військових різних вікових категорій, відмітимо лінійний тренд до зниження його кількісних характеристик з віком. Іншими словами, починаючи з наймолодшої вікової категорії (18-19 років) спостерігаємо поступове зниження кількісних характеристик вираженості переживання психотравмуючих обставин, яке досягає піку мінімальних значень у випробуваних найстаршої вікової категорії (24-25 років). Це дає підстави припустити, що фактор віку або термін перебування в умовах реальних бойових дій можуть виступати у юнаків – військових прогностичними предикторами прояву симптомів переживання психотравмуючих обставин, що може проявлятися у все більш вираженому чіткому усвідомленні або переживанні складності або неможливості усунення психотравмуючих чинників, пов'язаних з актуальною військовою ситуацією у державі та реальною ситуацією бойових дій на передовій. Це також може створювати підґрунтя для поступового зростання у військових старшого юнацького віку загального роздратування, кумуляції відчаю та обурення.

Розглянемо блок результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників

військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко. Так, залежно від рівня освіти середні значення вираженості симптомів емоційного вигорання у досліджуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.28 та додаток Ж.3).

Табличні дані показують, що достовірні відмінності у середніх значеннях вираженості симптомів емоційного вигорання у досліджуваних з різним освітнім рівнем виявлено за такими діагностичними показниками: *«емоційна відчуженість»* ($p \leq 0,001$), *«переживання психотравмуючих обставин»* ($p \leq 0,01$), *«психосоматичні і психовегетативні порушення»* ($p \leq 0,05$), *«загнаність у кут»* ($p \leq 0,05$), *«емоційний дефіцит»* ($p \leq 0,05$), *«незадоволеність собою»* ($p \leq 0,05$), *«загальний рівень психоемоційного вигорання»* ($p \leq 0,05$), *«емоційно-моральна дезорієнтація»* ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву симптомів емоційного вигорання у досліджуваних з різним освітнім рівнем дозволяє констатувати, що достовірно вищий ступінь вираженості показника *«емоційна відчуженість»* демонструють випробувані із середньою освітою, а найнижчий ступінь вираженості – досліджувані з вищою освітою.

Якщо за критерій розмежування порівнюваних груп за ступенем прояву симптомів емоційного вигорання обрати дослідницьку вибірку найбільш освіченої частини досліджуваних військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, то стає очевидним, що у них, на відміну від усіх інших дослідницьких груп, виявлено достовірно найнижчий ступінь прояву симптомів емоційного вигорання, коли особистість майже повністю виключає емоції зі сфери професійної активності або діяльності, а позитивні або негативні обставини майже не хвилюють і не викликають у неї емоційного відгуку.

Таблиця 2.28

Відмінності середніх значень вираженості показників емоційного вигорання у досліджуваних з різним освітнім рівнем (за методикою діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко), n=338, «неповна середня освіта» (n=38), «середня освіта» (n=54), «середня

спеціальна освіта» (n=112), «неповна вища освіта» (n=54), «вища освіта» (n=80)

Симптоми емоційного вигорання	Освіта					Значення ймовірності (p)
	неповна середня	середня	середня спеціальна	неповна вища	вища	
переживання психотравмуючих обставин	5,89	7,26	8,51	7,55	8,46	0,005
незадоволеність собою	8,22	7,02	7,33	8,65	7,48	0,039
«загнаність» у кут	6,00	5,73	5,31	7,00	5,83	0,027
тривога і депресія	6,67	6,51	6,42	6,90	6,14	0,546
неадекватне вибіркове емоційне реагування	7,22	6,49	6,19	6,70	5,75	0,159
емоційно-моральна дезорієнтація	7,00	5,89	5,50	5,10	5,01	0,049
розширення сфери економії емоцій	6,44	6,99	7,06	6,50	6,93	0,671
редукція професійних обов'язків	4,89	5,63	4,58	4,95	5,17	0,102
емоційний дефіцит	9,67	7,92	6,99	7,55	7,39	0,036
емоційна відчуженість	6,89	8,06	6,79	7,75	6,51	0,001
особистісна відчуженість	7,67	7,58	6,75	6,95	7,41	0,183
психосоматичні і психовегетативні порушення	6,44	7,69	7,28	6,15	6,51	0,026
загальний рівень психоемоційного вигорання	82,3	82,7	78,7	81,8	78,6	0,040

Це дає підстави припустити, що фактор освіти може виступати у юнаків – військових прогностичним предиктором прояву такого симптому емоційного вигорання, як емоційна відчуженість. Відповідно, можна стверджувати, що у категорії юнаків – військових з вищою освітою ймовірність виключення емоцій зі сфери професійної активності або діяльності, коли їх майже нічого не хвилює і не викликає емоційного відгуку – ані позитивні обставини, ані негативні, є найнижчою.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним освітнім рівнем виявився такий симптом психоемоційного вигорання, як «переживання

психотравмуючих обставин», сутність якого проявляється у чіткому усвідомленні або переживанні складності або неможливості усунення психотравмуючих чинників, ймовірно, потенційно пов'язаних з актуальними військовими обставинами у державі загалом та реальною ситуацією бойових дій на передовій зокрема. Переживання психотравмуючих обставин у військових може супроводжуватися поступовим зростанням загального роздратування, кумуляції відчаю та обурення. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних з різним освітнім рівнем, відмітимо, що достовірно вищий ступінь прояву означеного симптому психоемоційного вигорання демонструють випробувані, які мають середню спеціальну освіту, а найнижчий ступінь прояву – випробувані, які мають неповну середню освіту. В даному випадку, важко визначити взаємозалежність між фактором освітньої приналежності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій та проявами у них означеного симптому психоемоційного вигорання. Для більш ґрунтовного аналізу виявлених залежностей необхідно отримати більш широкий базис фактологічних даних.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним освітнім рівнем виявився такий симптом емоційного вигорання, як *«психосоматичні і психовегетативні порушення»,* що виявляється на рівні фізичного і психічного самопочуття. Сутність означеного симптому психоемоційного вигорання визначається переходом реакцій з рівня емоцій на рівень психосоматики, що може свідчити про нездатність емоційного захисту особистості впоратися з навантаженням, наприклад, психотравмуючого характеру, внаслідок чого енергія емоцій перерозподіляється між іншими її підсистемами. Саме у такий спосіб, тобто у формі психосоматичних і психовегетативних розладів, організм рятує себе від руйнівного впливу емоційного вигорання.

Враховуючи характер вираженості означеного симптому у військовослужбовців юнацького віку – військових з різним освітнім рівнем, відмітимо, що достовірно вищий ступінь вираженості його середніх значень

демонструють випробувані, які мають середню освіту, а найнижчий ступінь прояву – випробувані, які мають неповну вищу освіту. В даному випадку, як і в попередньому, важко визначити взаємозалежність між фактором освітньої приналежності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій та проявами у них означеного симптому емоційного вигорання. Для більш ґрунтовного аналізу виявлених залежностей необхідно отримати додатковий фактологічний базис.

Щодо симптому психоемоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій – *«загнаність у кут»*. Відмітимо, що сутнісною особливістю означеного симптому є відчуття безвиході, стану емоційно-інтелектуального затору, коли обставини, що психотравмують, дуже тиснуть і усунути їх неможливо. При цьому можуть розвиватися стани кумуляції психічної енергії, значного психічного напруження, що за відсутності у людини адекватних ситуації дієвих механізмів психологічного захисту, наприклад, вигорання, може призвести до гострого переживання відчуття *«загнаності у кут»*.

Середні значення вираженості у військовослужбовців юнацького віку – військових з різним освітнім рівнем симптому *«загнаність у кут»* розподілилися таким чином. Достовірно вищий ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання демонструють випробувані, які мають неповну вищу освіту, а найнижчий ступінь прояву – випробувані, які мають середню спеціальну освіту. В даному випадку, важко визначити взаємозалежність між фактором освітньої приналежності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій та проявами у них означеного симптому психоемоційного вигорання. Можна припустити, що у даному конкретному випадку проявляється ефект *«незавершеного гештальту»*, коли факт переривання в силу тих чи інших обставин навчання у закладі вищої освіти виступає фактором прояву симптому *«загнаність у кут»*. Тому, для більш об'єктивного аналізу виявленої залежності необхідно отримати більш ґрунтовний базис фактологічних даних.

Також заслуговує на увагу факт, виявлений у відношенні такого симптому емоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових

дій, як *«емоційний дефіцит»*, який експлікується у формі емоційного виснаження, у все більш вираженій нездатності емоційно відгукуватися на потреби, запити, прохання колег по службі, тобто входити у їх становище, брати участь у спільній діяльності та співпереживати, відгукуватися на ситуації, що повинні зачіпати, спонукати, підсилювати інтелектуальну і вольову віддачу. Негативним варіантом ускладнення проявів емоційного виснаження може бути те, що означений симптом може поступово набувати більш ускладненої форми, коли все рідше виявляються позитивні емоції та все частіше – негативні. При цьому образливість, дратівливість, різкість і грубість можуть доповнювати симптом *«емоційного дефіциту»*.

З огляду на табличні дані, можна констатувати, що достовірно вищий ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання демонструють випробувані, які мають неповну середню освіту, а найнижчий ступінь прояву – випробувані, які мають середню спеціальну освіту. В даному випадку, як і в попередніх, важко визначити взаємозалежність між фактором освітньої приналежності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій та проявами у них означеного симптому емоційного вигорання. Для більш ґрунтовного аналізу виявлених залежностей необхідно отримати додатковий фактологічний базис.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним освітнім рівнем виявився такий симптом емоційного вигорання, як *«незадоволеність собою»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних з різним освітнім рівнем, відмітимо, що достовірно вищий ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання демонструють юнаки – військові, які мають неповну вищу освіту, а найнижчий ступінь прояву – військовослужбовців юнацького віку – військові, які мають середню освіту. В даному випадку, можна припустити, що ймовірною причиною виявленої залежності може бути те, що у випробуваних з неповною вищою освітою проявляється ефект *«незавершеного гештальту»*, коли факт переривання в силу

тих чи інших обставин навчання у закладі вищої освіти виступає фактором прояву симптому *«незадоволеність собою»*. Тому, для більш об'єктивного аналізу виявленої залежності необхідно отримати більш ґрунтовний базис фактологічних даних.

Щодо симптому емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій – *«загальний рівень психоемоційного вигорання»*, то середні значення його вираженості розподілилися у досліджуваних з різним освітнім рівнем таким чином. Достовірно вищий ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання демонструють випробувані, які мають середню освіту, а найнижчий ступінь прояву – випробувані, які мають вищу і середню спеціальну освіту. На підставі виявленої залежності можна стверджувати, що фактор професійної спеціалізації, спеціальні знання, навички і досвід, які отримали випробувані в рамках спеціальної (середня спеціальна освіта) або вищої фахової (вища освіта) підготовки, певною мірою обернено пропорційно пов'язані з проявами у них загальних симптомів психоемоційного вигорання.

Останнім за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним освітнім рівнем виявився такий симптом емоційного вигорання, як *«емоційно-моральна дезорієнтація»*, який проявляється у реакціях неадекватної емоційно-моральної оцінки інших або так званої хибної *«стереотипізації»* їх сприйняття. Враховуючи характер розподілу середніх значень вираженості даного симптому у військовослужбовців юнацького віку – військових різної освітньої приналежності, відмітимо, що достовірно вищий ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання демонструють випробувані, які мають неповну середню освіту, а найнижчий ступінь прояву – випробувані, які мають вищу освіту. З огляду на отримані результати, можна стверджувати, що фактор освіти виступає для військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій в якості значимого прогностичного предиктора прояву означеного симптому емоційного вигорання. Іншими словами, у військовослужбовців юнацького віку – військових з вищою освітою достовірно рідше зустрічатимуться ознаки

неадекватної емоційно-моральної оцінки інших або прояви хибної емоційної «стереотипізації» їх сприйняття.

Перейдемо до розгляду блоку результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко. Так, залежно від місця проживання середні значення вираженості симптомів емоційного вигорання у досліджуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.29 та додаток Ж.4).

З огляду на табличні дані, можна констатувати, що у групах військовослужбовців юнацького віку – військових з різним місцем проживання за жодним симптомом емоційного вигорання не виявлено статистично значимих відмінностей у розподілі середніх значень їх вираженості ($p > 0,05$). Таким чином, можна констатувати, що прояви у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій симптомів психоемоційного вигорання ніяк не пов'язані з їх місцем народження та проживання.

Розглянемо останній блок результатів статистичного аналізу на предмет виявлення достовірних відмінностей у середніх значеннях вираженості показників військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових, виміряних за допомогою методики діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко.

Таблиця 2.29

Відмінності середніх значень вираженості показників емоційного вигорання у досліджуваних з різним місцем проживання (за методикою діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко), n=338, «село» (n=159), «селище міського типу» (n=86), «місто» (n=93)

Симптоми емоційного вигорання	Місце проживання			Значення ймовірності (p)
	село	снт	місто	
переживання психотравмуючих обставин	7,60	7,71	8,04	0,603
незадоволеність собою	7,27	8,14	7,35	0,413
«загнаність» у кут	5,50	6,14	5,77	0,379

тривога і депресія	6,41	6,57	6,44	0,945
неадекватне вибіркоче емоційне реагування	6,16	8,29	6,27	0,081
емоційно-моральна дезорієнтація	5,45	6,71	5,59	0,413
розширення сфери економії емоцій	7,15	6,29	6,89	0,457
редукція професійних обов'язків	5,04	5,00	5,19	0,982
емоційний дефіцит	7,35	9,71	7,56	0,119
емоційна відчуженість	7,45	8,86	7,15	0,155
особистісна відчуженість	7,23	7,86	7,23	0,654
психосоматичні і психовегетативні порушення	7,50	8,43	7,00	0,265
загальний рівень психоемоційного вигорання	80,10	88,86	80,49	0,081

Отож, залежно від сімейного стану середні значення вираженості симптомів емоційного вигорання у випробуваних розподілилися таким чином (див. табл. 2.30 та додаток Ж.5).

Табличні дані дозволяють стверджувати, що достовірні відмінності у середніх значеннях вираженості симптомів емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним статусом виявлено за такими діагностичними показниками: «емоційно-моральна

Таблиця 2.30

Відмінності середніх значень вираженості показників емоційного вигорання у досліджуваних з різним сімейним станом (за методикою діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко), n=338, «неодружений» (n=137), «розлучений» (n=62), «одружений» (n=139)

Симптоми емоційного вигорання	Сімейний стан			Значення ймовірності (p)
	неодружений	розлучений	одружений	
переживання психотравмуючих обставин	7,93	9,30	7,43	0,023
незадоволеність собою	7,46	8,00	7,01	0,036

«загнаність» у кут	5,42	5,65	5,99	0,033
тривога і депресія	6,44	6,07	6,53	0,343
неадекватне вибіркоче емоційне реагування	6,73	5,79	5,94	0,013
емоційно-моральна дезорієнтація	6,02	5,05	5,25	0,002
розширення сфери економії емоцій	7,02	6,21	7,12	0,033
редукція професійних обов'язків	4,78	4,42	5,72	0,016
емоційний дефіцит	7,12	7,07	8,12	0,006
емоційна відчуженість	6,95	6,93	7,74	0,022
особистісна відчуженість	6,87	6,74	7,78	0,003
психосоматичні і психовегетативні порушення	6,80	8,35	7,26	0,010
загальний рівень психоемоційного вигорання	79,54	79,58	81,87	0,111

дезорієнтація» ($p \leq 0,01$), *«особистісна відчуженість»* ($p \leq 0,01$), *«емоційний дефіцит»* ($p \leq 0,01$), *«психосоматичні і психовегетативні порушення»* ($p \leq 0,01$), *«неадекватне вибіркоче емоційне реагування»* ($p \leq 0,05$), *«редукція професійних обов'язків»* ($p \leq 0,05$), *«емоційна відчуженість»* ($p \leq 0,05$), *«переживання психотравмуючих обставин»* ($p \leq 0,05$), *«загнаність у кут»* ($p \leq 0,05$), *«розширення сфери економії емоцій»* ($p \leq 0,05$), *«незадоволеність собою»* ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів вивчення особливостей прояву симптомів емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – військових з різним сімейним станом дозволяє констатувати, що достовірно вищий ступінь вираженості показника *«емоційно-моральна дезорієнтація»* демонструють неодружені випробувані, а найнижчий ступінь вираженості – розлучені випробувані. Іншими словами, у неодружених військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з вищою ймовірністю проявлятимуться ознаки емоційно-моральної дезорієнтації, тобто реакції неадекватної емоційно-моральної оцінки інших або хибної «стереотипізації» їх сприйняття. Натомість, у поведінці розлучених військовослужбовців юнацького віку – військових з нижчою ймовірністю проявлятимуться означені симптоми психоемоційного

вигорання – реакції неадекватної емоційно-моральної оцінки інших або хибної «стереотипізації» їх сприйняття.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом виявився такий симптом психоемоційного вигорання, як *«особистісна відчуженість»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних з різним сімейним станом, відмітимо, що достовірно вищий ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання демонструють одружені випробувані, а найнижчий ступінь прояву – розлучені випробувані. З огляду на отримані результати, можна стверджувати, що фактор сімейного стану виступає для військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій в якості значимого прогностичного предиктора прояву означеного симптому емоційного вигорання. Іншими словами, у одружених юнаків – військових, на відміну від розлучених, достовірно частіше будуть зустрічатися ознаки особистісної відчуженості, або деперсоналізації, що може експлікуватися у все більш вираженій особистісній позиції неприйняття і відчуження інших, коли частково або в повній мірі втрачається інтерес до іншого. Інший у такому випадку може сприйматися як такий, що обтяжує своїми проблемами, потребами, або є неприємні ані присутність, ані сам факт його існування. Негативним варіантом ускладнення проявів деперсоналізації у одружених військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій може бути те, що такого роду метастази «вигорання» проникають у настанови, принципи і систему цінностей особистості, що у крайніх випадках може поєднуватися із її психопатологічними проявами або неврозоподібними та психопатичними станами.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у досліджуваних з різним сімейним станом виявився такий симптом емоційного вигорання, як *«емоційний дефіцит»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних з різним сімейним станом, відмітимо, що як і попередньому випадку достовірно вищий ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання демонструють одружені випробувані, а найнижчий

ступінь прояву – розлучені випробувані. На підставі отриманих результатів можна стверджувати, що фактор сімейного стану виступає для військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій в якості значимого прогностичного предиктора прояву означеного симптому психоемоційного вигорання. Іншими словами, у поведінці одружених військовослужбовців юнацького віку – військових, на відміну від розлучених, достовірно частіше зустрічатимуться ознаки збіднення емоційного ресурсу, нездатності емоційно відгукуватися на потреби, запити, прохання колег по службі, тобто входити в їх становище, брати участь у спільній діяльності та співпереживати, відгукуватися на ситуації, що повинні зачіпати, спонукати, підсилювати інтелектуальну і вольову віддачу. Негативним варіантом ускладнення проявів емоційного дефіциту у одружених військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій може бути те, що означений симптом може поступово набувати більш ускладненої форми, коли все рідше виявляються позитивні емоції та все частіше – негативні, коли образливість, дратівливість, різкість і грубість стають звичними реакціями у процесі повсякденного спілкування з іншими, у тому числі, зі співслужбовцями.

Щодо симптому емоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій – *«психосоматичні і психовегетативні порушення»*, то середні значення його вираженості розподілилися у випробуваних з різним сімейним статусом таким чином. Достовірно вищий ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання демонструють розлучені випробувані, а найнижчий ступінь прояву – неодружені випробувані. На нашу думку, ступінь прояву розладів психосоматичного і психовегетативного характеру у військовослужбовців юнацького віку – військових не визначається їх сімейним статусом. Можна лише відмітити, що нездатність емоційного захисту впоратися з психотравмуючим навантаженням, перерозподіл енергії емоцій між іншими підсистемами організму, перехід реакцій з рівня емоцій на рівень психосоматики є достовірно більш вираженими у розлучених військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, а менш вираженими – у неодружених.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом виявився такий симптом емоційного вигорання, як *«неадекватне вибіркоче емоційне реагування»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних з різним сімейним станом, відмітимо, що достовірно вищий ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання демонструють неодружені випробувані, а найнижчий ступінь прояву – розлучені. На нашу думку, ступінь прояву неадекватного вибіркового емоційного реагування у військовослужбовців юнацького віку – військових не визначається причинно-наслідковою залежністю з їх сімейним статусом. В даному випадку, можна констатувати, що неадекватне обмеження діапазону та інтенсивності включення емоцій у професійне спілкування, неадекватна *«економія»* на емоціях, обмеження емоційної віддачі за рахунок вибіркового реагування під час контактів з іншими суб'єктами професійної діяльності є достовірно найбільш вираженими у неодружених військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, а найменш вираженими – у розлучених.

Також заслуговує на увагу факт, виявлений у відношенні такого симптому емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом, як *«редукція професійних обов'язків»*. Табличні дані дозволяють констатувати, що достовірно вищий ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання демонструють одружені юнаки – військові, а найнижчий ступінь прояву – розлучені. На підставі отриманих результатів можна стверджувати, що фактор сімейного стану виступає для військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій в якості значимого прогностичного предиктора прояву означеного симптому емоційного вигорання. Тобто, у поведінці одружених військовослужбовців юнацького віку – військових, на відміну від розлучених, достовірно частіше проявлятимуться ознаки спрощення або скорочення простору обов'язків, які вимагають емоційних витрат.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом виявився такий симптом емоційного вигорання, як *«емоційна відчуженість»*. Враховуючи характер вираженості його середніх значень у досліджуваних з різним сімейним станом, відмітимо, що достовірно вищий ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання демонструють одружені випробувані, а найнижчий ступінь прояву – розлучені і неодружені випробувані. В даному випадку, фактор сімейного стану виступає для військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій в якості значимого прогностичного предиктора прояву означеного симптому емоційного вигорання. У зв'язку з цим можна констатувати, що у одруженої частини військовослужбовців юнацького віку – військових більш достовірно вираженими, ніж у розлучених і неодружених, є симптоми емоційної відчуженості, коли майже повністю виключаються емоції зі сфери їх професійної активності або діяльності. У крайніх за ступенем прояву емоційної відчуженості випадках таких випробуваних майже нічого не хвилює і не викликає емоційного відгуку – ані позитивні обставини, ані негативні. Негативним сценарієм розвитку та ускладнення проявів емоційної відчуженості у одружених військовослужбовців юнацького віку – військових може бути їх професійна деформація.

За рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним статусом симптомом емоційного вигорання є *«переживання психотравмуючих обставин»*. Його середні значення вираженості у досліджуваних з різним сімейним станом розподілилися таким чином. Достовірно вищий ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання демонструють розлучені випробувані, а найнижчий ступінь прояву – одружені випробувані. Проведемо змістову інтерпретацію виявленої закономірності.

На нашу думку, фактор сімейного стану виступає для військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій в якості значимого прогностичного предиктора переживання психотравмуючих обставин, а також прояву

пов'язаного з ним зростання загального роздратування, кумуляції відчаю та обурення. Формою експлікації переживання психотравмуючих обставин у одружених юнаків – військових може бути більш виражене чітке усвідомлення складності або неможливості усунення психотравмуючих чинників.

Щодо симптому емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій – *«загнаність у кут»*, то середні значення його вираженості розподілилися у досліджуваних з різним сімейним станом таким чином. Достовірно вищий ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання демонструють одружені військовослужбовці юнацького віку – військові, а нижчий ступінь прояву – неодружені. Як і в попередньому випадку, фактор сімейного стану може розглядатися в якості значимого предиктора та прогностичного індикатора розвитку у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій відчуття безвиході, а також стану емоційно-інтелектуального затору, коли ситуації та обставини, що психотравмують, дуже тиснуть і усунути їх неможливо. В даному випадку можна стверджувати, що в одружених військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, на відміну від неодружених, з вищою ймовірністю можуть розвиватися стани кумуляції психічної енергії, значного психічного напруження, що за відсутності адекватних ситуації дієвих механізмів психологічного захисту, наприклад, вигорання, може призводити до гострого переживання відчуття *«загнаності у кут»*.

Також достовірні відмінності за рівнем вираженості середніх значень у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом продемонстрував такий симптом їх емоційного вигорання, як *«розширення сфери економії емоцій»*. Було виявлено, що достовірно вищий ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання демонструють одружені військовослужбовці юнацького віку – військові, а найнижчий ступінь прояву – розлучені. Таким чином, фактор сімейного стану може розглядатися в якості значимого предиктора та прогностичного індикатора розширення сфери економії емоцій у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій,

що зазвичай виникає поза актуальною сферою професійної активності або діяльності – у спілкуванні з рідними, приятелями та знайомими. В даному випадку можна передбачити, що в одружених військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, на відміну від розлучених, з вищою ймовірністю можуть проявлятися симптоми пересичення людськими контактами і переживання симптому «отруєння людьми», коли умовний представник означеної категорії випробуваних на службі може триматися відповідно до нормативів та обов'язків, а вдома замикається на собі або, навпаки, гиркати на членів родини й друзів.

Останнім за рівнем статистичної значимості виявлених відмінностей у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з різним сімейним станом виявився такий симптом емоційного вигорання, як *«незадоволеність собою»*. Враховуючи характер вираженості середніх значень даного симптому у досліджуваних з різним сімейним станом, відмітимо, що достовірно вищий ступінь його прояву демонструють розлучені юнаки – військові, а найнижчий ступінь прояву – одружені. В даному випадку фактор сімейного стану може розглядатися в якості значимого предиктора або прогностичного індикатора розвитку почуття незадоволеності собою, що зазвичай виникає внаслідок переживання невдач або нездатності вплинути на психотравмуючі обставини. Можна передбачити, що у розлучених військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, на відміну від одружених, з вищою ймовірністю актуалізуватимуться механізми «емоційного перенесення», коли в ситуації переживання невдач емоційна енергетика прямує не тільки і не стільки назовні, скільки на себе. У таких випадках може виникати своєрідний замкнутий енергетичний контур «Я і обставини», коли враження від негативних чинників психотравмуючої ситуації постійно травмуватимуть особистість і спонукатимуть її знову і знову переживати психотравмуючі елементи ситуації. У цій схемі особливе значення мають внутрішні чинники, що сприяють появі психоемоційного вигорання: інтенсивна інтеріоризація обов'язків, ролі, підвищена сумлінність і відчуття відповідальності. На початкових етапах

емоційного вигорання вони нагнітатимуть напруження, а на подальших етапах провокуватимуть активізацію механізмів психологічного захисту.

2.3. Психологічні детермінанти психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій

Перейдемо до аналізу та інтерпретації результатів, отриманих в рамках реалізації другого етапу констатувального блоку емпіричного дослідження. Як було зазначено вище, даний етап дослідження забезпечив визначення чинників (предикторів) психоемоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій. Вирішення означеного завдання забезпечувалось комплексом спеціальних методів і мало покроковий характер. Зокрема, перший крок другого етапу дослідження передбачав факторизацію емпіричних показників соціальної фрустрованості, що дозволило верифікувати емпіричну модель змістовно-структурних компонентів незадоволеності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій соціальними досягненнями в основних аспектах власної життєдіяльності. В рамках реалізації другого кроку другого етапу дослідження визначались найбільш прогностичні детермінанти (чинники) прояву основних симптомів психоемоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій.

В рамках реалізації першого кроку другого етапу дослідження шляхом факторизації емпіричних показників соціальної фрустрованості випробуваних методом головних компонент (Principal Components) з подальшим варімакс-обертанням (Varimax normalized) матриці психологічних змінних було отримано однозначно інтерпретовану факторну модель змістовно-структурних компонентів незадоволеності військовослужбовцями юнацького віку – учасниками бойових дій соціальними досягненнями в основних аспектах власної життєдіяльності (див. табл. 2.31 та додаток 3).

Факторне рішення має просту структуру і характеризується мінімальними втратами вихідної інформації (повнота факторизації 58,5%, інформативність першого фактору – 16,9%, другого фактору – 12,8%, третього фактору – 11,7%, четвертого фактору – 10,1%, п'ятого фактору – 7,0%), що дозволяє перейти до аналізу та змістової інтерпретації інтегральних факторів, які утворюють факторну модель змістовно-структурних компонентів незадоволеності учасниками бойових дій юнацького віку соціальними досягненнями в основних аспектах власної життєдіяльності.

Як видно з таблиці, перший фактор, пояснюючи 16,9% дисперсії ознак, змістовно визначається додатнім полюсом п'яти психологічних шкал і відображає ті аспекти життєдіяльності юнаків – військових, які пов'язані здебільшого зі сферою задоволення потреб суспільного і соціального характеру. Зокрема, максимальне навантаження з даним фактором мають такі фрустровані аспекти життєдіяльності досліджуваних, як «обстановка у суспільстві і державі» (0,814) і «своє положення у суспільстві» (0,795). Ще три показники соціальної фрустрованості досліджуваних, які пов'язані із незадоволеністю їх соціальними досягненнями в таких аспектах життєдіяльності, як «матеріальний стан», «можливість вибору місця роботи» і «сфера послуг і побутового обслуговування», мають приблизно однаковий ступінь взаємозв'язку із фактором (відповідно 0,667, 0,664 і 0,654). Тому ідентифікацію даного фактору проведемо по тим показникам фрустрованості, які мають з ним найбільші навантаження.

Таблиця 2.31

**Модель змістовно-структурних компонентів незадоволеності
досліджуваних
соціальними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності**

Аспекти життєдіяльності	Фактори				
	1	2	3	4	5
обстановка у суспільстві і державі	0,814				
своє положення у суспільстві	0,795				
матеріальний стан	0,667				

можливість вибору місця роботи	0,664				
сфера послуг і побутового обслуговування	0,654				
взаємовідносини з керівництвом		0,739			
взаємовідносини з колегами по роботі		0,726			
взаємовідносини із суб'єктами своєї професійної діяльності		0,653			
зміст своєї роботи загалом		0,521			
умови професійної діяльності		0,518			
взаємини з батьками			0,723		
взаємини з дітьми			0,716		
взаємини з друзями, близькими знайомими			0,599		
проведення дозвілля				0,779	
можливість проводити відпустку				0,770	
сфера медичного обслуговування				0,551	
взаємини з подружжям					0,774
житлово-побутові умови					0,572

Таким чином, змістовно узагальнюючи показники фрустрованості досліджуваних, які мають високий ступінь взаємозв'язку із першим фактором, інтерпретуємо його як фактор *«незадоволеності соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства»*. Передбачається, що визначений інтегральний фактор, а фактично – тип фрустрації певних аспектів (сфер) життєдіяльності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, ймовірно виступатиме детермінуючим чинником прояву симптомів їх психоемоційного вигорання.

Другий фактор, пояснюючи 12,8% дисперсії ознак, змістовно визначається додатнім полюсом п'яти психологічних шкал. Категоризація даного фактору дозволяє ідентифікувати його сутнісну основу, зміст якої визначає незадоволеність соціальними досягненнями у сфері професійних обов'язків і взаємовідносин.

З найбільшою факторною вагою у цей фактор увійшли такі психологічні шкали: *«взаємовідносини з керівництвом»* (0,739), *«взаємовідносини з колегами*

по роботі» (0,726), «взаємовідносини із суб'єктами своєї професійної діяльності» (0,653), «зміст своєї роботи загалом» (0,521), «умови професійної діяльності» (0,518). Узагальнюючи психологічні шкали, що увійшли до другого фактору, відмітимо спільну для них особливість – всі вони, в тій чи іншій мірі, характеризують ступінь фрустрованості сфери життєдіяльності досліджуваних, пов'язаної із взаємовідносинами із суб'єктами своєї професійної діяльності – керівництвом, колегами тощо.

Таким чином, інтерпретуємо його як фактор *«незадоволеності взаємовідносинами у сфері професійної діяльності»*. Можна припустити, що даний інтегральний фактор, тобто тип фрустрації певних аспектів (сфер) життєдіяльності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, ймовірно виступатиме детермінуючим чинником прояву симптомів їх психоемоційного вигорання.

Третій фактор, пояснюючи 11,7% дисперсії ознак, змістовно визначається додатнім полюсом трьох психологічних шкал. Категоризація даного фактору дозволяє ідентифікувати його сутнісну основу, зміст якої визначає незадоволеність досліджуваних взаєминами з колом найближчих людей: батьками, дітьми, друзями.

З найбільшою факторною вагою у цей фактор увійшли такі психологічні шкали: *«взаємини з батьками»* (0,723), *«взаємини з дітьми»* (0,716), *«взаємини з друзями, близькими знайомими»* (0,599). Узагальнюючи психологічні шкали, що сформували структуру третього фактору, відмітимо спільну для них особливість – всі вони без виключення відображають ступінь фрустрованості сфери життєдіяльності досліджуваних, пов'язаної із взаєминами з близькими.

Таким чином, інтерпретуємо його як фактор *«незадоволеності взаєминами з близькими»*. Зазначимо, що даний інтегральний фактор, або тип фрустрації певних аспектів (сфер) життєдіяльності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, ймовірно виступатиме детермінуючим чинником прояву симптомів їх психоемоційного вигорання.

Перейдемо до інтерпретації четвертого фактору в рамках факторної моделі змістовно-структурних компонентів незадоволеності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій соціальними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності. Даний фактор, пояснюючи 10,1% дисперсії ознак, формально визначається додатнім полюсом трьох шкал. Максимальне навантаження з даним фактором мають такі фрустровані аспекти життєдіяльності досліджуваних, як «*проведення дозвілля*» (0,779) і «*можливість проводити відпустку*» (0,770). Третій показник соціальної фрустрованості досліджуваних, який пов'язаний із незадоволеністю їх соціальними досягненнями в такому аспекті життєдіяльності, як «*сфера медичного обслуговування*», має порівняно з двома вище означеними показниками невисокий ступінь взаємозв'язку із фактором (0,551). Тому ідентифікацію даного фактору проведемо по тим показникам фрустрованості, які мають з ним найбільші навантаження.

Таким чином, змістовно узагальнюючи показники фрустрованості досліджуваних, які мають високий ступінь взаємозв'язку із четвертим фактором, інтерпретуємо його як фактор «*незадоволеності можливостями проведення дозвілля і відпочинку*». Передбачається, що визначений інтегральний фактор, або тип фрустрації певних аспектів (сфер) життєдіяльності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, ймовірно детермінуватиме у них прояв симптомів психоемоційного вигорання.

Перейдемо до змістової інтерпретації останнього, п'ятого фактору моделі змістовно-структурних компонентів незадоволеності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій соціальними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності. Даний фактор, пояснюючи 7,0% дисперсії ознак, змістовно визначається додатнім полюсом двох психологічних шкал. Категоризація даного інтегрального фактору дозволяє ідентифікувати його сутнісну основу, зміст якої визначається неможливістю задоволення (фрустрацією) потреб сімейно-побутового характеру.

З найбільшою факторною вагою у цей фактор увійшли такі психологічні шкали: «взаємини з подружжям» (0,774), «житлово-побутові умови» (0,716). Узагальнюючи психологічні шкали, що сформували структуру п'ятого фактору, відмітимо спільну для них особливість – відображення ступеня фрустрованості сфери життєдіяльності досліджуваних, пов'язаної із організацією внутрішньосімейних взаємин з подружжям, які мають, в тому числі, і побутовий характер.

З огляду на це, інтерпретуємо його як фактор *«незадоволеності характером подружніх взаємин»*. Зазначимо, що ймовірно даний інтегральний фактор, або тип фрустрації певних аспектів (сфер) життєдіяльності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій виступатиме детермінуючим чинником прояву симптомів їх психоемоційного вигорання.

Підводячи проміжні підсумки, зазначимо, що результати факторного аналізу дозволили виділити факторну модель змістовно-структурних компонентів незадоволеності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій соціальними досягненнями в основних аспектах власної життєдіяльності. В структуру даної факторної моделі увійшло п'ять інтегральних факторів, або типів фрустрації певних аспектів життєдіяльності випробуваних: *«незадоволеності соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства»*, *«незадоволеності взаємовідносинами у сфері професійної діяльності»*, *«незадоволеності взаєминами з близькими»*, *«незадоволеності можливостями проведення дозвілля і відпочинку»*, *«незадоволеності характером подружніх взаємин»*.

В даному випадку, можна зробити припущення, що змістовий характер та специфічні особливості виявлених інтегральних факторів військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій можуть виступати детермінуючими чинниками прояву як окремих симптомів їх психоемоційного вигорання, так і синдрому загалом. Більш ґрунтовну перевірку даного припущення буде здійснено за результатами реалізації другого кроку другого етапу емпіричного дослідження.

Реалізацію другого кроку другого етапу констатувального блоку емпіричного дослідження було здійснено за допомогою методу множинного регресійного аналізу. Зазначимо, що за результатами МРА було отримано кілька моделей множинної регресії (за кількістю симптомів психоемоційного вигорання у досліджуваних), проте не для всіх з них було підтверджено достовірний зв'язок коефіцієнта множинної кореляції «залежних» змінних із сукупністю «незалежних» змінних (інтегральних факторів) ($p > 0,05$) (див. додаток И.1-И.13). З огляду на це, логічно буде виключити із подальшого аналізу моделі множинної регресії для таких «залежних» змінних (симптомів психоемоційного вигорання): *«загнаність у кут»*, *«тривога і депресія»*, *«неадекватне вибіркове емоційне реагування»*, *«емоційно-моральна дезорієнтація»*, *«особистісна відчуженість»*. Фактично, це може свідчити про те, що ступінь прояву означених симптомів психоемоційного вигорання у випробуваних не детерміновані жодним їх інтегральним фактором (змістовно-структурним компонентом незадоволеності соціальними досягненнями в основних аспектах власної життєдіяльності). Отож, перейдемо до змістової інтерпретації достовірних результатів (див. додаток И.1-И.13).

Оскільки рівень статистичної значимості коефіцієнта множинної кореляції «залежної» змінної (*«переживання психотравмуючих обставин»*) із сукупністю «незалежних» змінних (інтегральних факторів) виявився прийнятним ($p = 0,014$), проведемо змістову інтерпретацію виявленого зв'язку. В межах остаточної моделі множинної регресії для залежної змінної *«переживання психотравмуючих обставин»* регресійним аналізом було виключено фактори *«незадоволеності соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства»*, *«незадоволеності взаємовідносинами у сфері професійної діяльності»*, *«незадоволеності можливостями проведення дозвілля і відпочинку»* і *«незадоволеності характером подружніх взаємин»*, оскільки їх регресійні коефіцієнти виявилися статистично незначущими ($p > 0,05$) (див. додаток И.1). Це свідчить, що жоден показник фрустрованості (психологічна шкала), що визначили структуру виключених з МРА інтегральних факторів

випробуваних, не пов'язаний причинно-наслідковою залежністю з проявом такого симптому їх емоційного вигорання, як *«переживання психотравмуючих обставин»*.

Натомість, статистично значимий вклад у дисперсію даної «залежної» змінної зробив такий інтегральний фактор досліджуваних, як *«незадоволеність взаєминами з близькими»*. Це означає, що показники фрустрованості (психологічні шкали), що визначають структуру даного інтегрального фактору випробуваних, здійснюють достовірний ($p=0,023$) вплив на ступінь прояву даного симптому психоемоційного вигорання. Іншими словами, незадоволеність взаєминами з батьками, дітьми, друзями і близькими знайомими виступають в учасників бойових дій юнацького віку чинниками переживання психотравмуючих обставин.

На заключному етапі МРА для даної залежної змінної (*«переживання психотравмуючих обставин»*) було отримано рівняння регресії, яке у подальшому дозволить за обчисленими параметрами множинної регресії здійснити оцінку (передбачення) її невідомих значень за відомими значеннями «незалежних» змінних (інтегральних факторів) (див. додаток II.1): $Y = 7,891 + 0,491 \times (\text{фактор «незадоволеність взаєминами з близькими»})$.

Рівень статистичної значимості коефіцієнта множинної кореляції «залежної» змінної (*«незадоволеність собою»*) із сукупністю «незалежних» змінних (факторів) виявився прийнятним ($p=0,002$), що дозволяє провести змістову інтерпретацію виявленого зв'язку. В межах остаточної моделі множинної регресії для залежної змінної *«незадоволеність собою»* регресійним аналізом було виключено фактори *«незадоволеності соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства»*, *«незадоволеності можливостями проведення дозвілля і відпочинку»* і *«незадоволеності характером подружніх взаємин»*, оскільки їх регресійні коефіцієнти виявилися статистично незначущими ($p>0,05$) (див. додаток II.2). Це свідчить, що жоден показник фрустрованості (психологічна шкала), що визначили структуру виключених з МРА інтегральних факторів досліджуваних, не пов'язаний причинно-

наслідковою залежністю з проявом такого симптому їх психоемоційного вигорання, як *«незадоволеність собою»*.

Натомість, статистично значимий вклад у дисперсію даної «залежної» змінної зробили такі інтегральні фактори досліджуваних, як *«незадоволеність взаємовідносинами у сфері професійної діяльності»* ($p=0,007$) і *«незадоволеність взаєминами з близькими»* ($p=0,018$). Це означає, що показники фрустрованості (психологічні шкали), що визначають структуру означених інтегральних факторів випробуваних, здійснюють достовірний вплив на ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання. Іншими словами, чинниками такого симптому емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, як *«незадоволеність собою»* виступають: незадоволеність взаємовідносинами з керівництвом, колегами по роботі, суб'єктами своєї професійної діяльності, змістом своєї роботи загалом, умовами професійної діяльності, а також незадоволеність взаєминами з батьками, дітьми, друзями і близькими знайомими.

Для залежної змінної *«незадоволеність собою»* було отримано рівняння регресії, яке у подальшому дозволить за обчисленими параметрами множинної регресії здійснити оцінку (передбачення) її невідомих значень за відомими значеннями «незалежних» змінних (інтегральних факторів) (див. додаток II.2):

$$Y = 7,339 + (-0,347) \times (\text{фактор «незадоволеність взаємовідносинами у сфері професійної діяльності»}) + 0,305 \times (\text{фактор «незадоволеність взаєминами з близькими»}).$$

Проаналізуємо результати МРА для залежної змінної *«розширення сфери економії емоцій»*. Так, рівень статистичної значимості коефіцієнта множинної кореляції «залежної» змінної (*«розширення сфери економії емоцій»*) із сукупністю «незалежних» змінних (інтегральних факторів) виявився прийнятним ($p=0,019$), що дає підстави провести змістову інтерпретацію виявленого зв'язку. В межах остаточної моделі множинної регресії для залежної змінної *«розширення сфери економії емоцій»* регресійним аналізом було виключено фактори *«незадоволеності соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності»*

суспільства», «незадоволеності взаєминами з близькими», «незадоволеності можливостями проведення дозвілля і відпочинку» і «незадоволеності характером подружніх взаємин», оскільки їх регресійні коефіцієнти виявилися статистично незначущими ($p > 0,05$) (див. додаток И.7). Це свідчить, що жоден показник фрустрованості (психологічна шкала), що визначили структуру виключених з МРА інтегральних факторів досліджуваних, не пов'язаний причинно-наслідковою залежністю з проявом такого симптому їх психоемоційного вигорання, як *«розширення сфери економії емоцій»*.

Натомість, статистично значимий вклад у дисперсію даної «залежної змінної» зробив такий фактор досліджуваних, як *«незадоволеність взаємовідносинами у сфері професійної діяльності»*. Це означає, що показники фрустрованості (психологічні шкали), що визначають структуру даного інтегрального фактору випробуваних, здійснюють статистично значимий ($p = 0,019$) вплив на ступінь прояву даного симптому психоемоційного вигорання. Іншими словами, незадоволеність взаємовідносинами з керівництвом, колегами по роботі, суб'єктами своєї професійної діяльності, змістом своєї роботи загалом та умовами професійної діяльності виступають чинниками такого симптому психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, як *«розширення сфери економії емоцій»*.

Також для залежної змінної *«розширення сфери економії емоцій»* було отримано рівняння регресії, яке у подальшому дозволить за обчисленими параметрами множинної регресії здійснити оцінку (передбачення) її невідомих значень за відомими значеннями «незалежних» змінних (інтегральних факторів) (див. додаток И.7): $Y = 6,959 + 0,277 \times (\text{фактор «незадоволеність взаємовідносинами у сфері професійної діяльності»})$.

Здійснимо аналіз результатів МРА для залежної змінної *«редукція професійних обов'язків»*. Рівень статистичної значимості коефіцієнта множинної кореляції означеної «залежної» змінної із сукупністю «незалежних» змінних (інтегральних факторів) виявився прийнятним ($p = 0,049$), що дає підстави провести змістову інтерпретацію виявленого зв'язку. В межах остаточної моделі

множинної регресії для залежної змінної *«редукція професійних обов'язків»* регресійним аналізом було виключено інтегральні фактори: *«незадоволеності соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства»*, *«незадоволеності взаємовідносинами у сфері професійної діяльності»*, *«незадоволеності взаєминами з близькими»*, *«незадоволеності характером подружніх взаємин»*, оскільки їх регресійні коефіцієнти виявилися статистично незначущими ($p > 0,05$) (див. додаток И.8). Це свідчить, що жоден показник фрустрованості (психологічна шкала), що визначили структуру виключених з МРА інтегральних факторів досліджуваних, не пов'язаний причинно-наслідковою залежністю з проявом такого симптому їх психоемоційного вигорання, як *«редукція професійних обов'язків»*.

Натомість, статистично значимий вклад у дисперсію даної «залежної змінної» зробив такий фактор випробуваних, як *«незадоволеність можливостями проведення дозвілля і відпочинку»*. Це означає, що показники фрустрованості (психологічні шкали), що визначають структуру даного інтегрального фактору випробуваних, здійснюють статистично значимий ($p = 0,049$) вплив на ступінь прояву даного симптому емоційного вигорання. Іншими словами, незадоволеність можливостями проведення дозвілля і відпустки, можливостями медичного обслуговування виступають у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій чинниками редукції їх професійних обов'язків.

Також для залежної змінної *редукція професійних обов'язків»* було отримано рівняння регресії, яке у подальшому дозволить за обчисленими параметрами множинної регресії здійснити оцінку (передбачення) її невідомих значень за відомими значеннями «незалежних» змінних (інтегральних факторів) (див. додаток И.8): $Y = 5,136 + (-0,305) \times (\text{фактор «незадоволеність можливостями проведення дозвілля і відпочинку»})$.

Здійснимо аналіз результатів МРА для залежної змінної *«емоційний дефіцит»*. Рівень статистичної значимості коефіцієнта множинної кореляції означеної «залежної» змінної із сукупністю «незалежних» змінних (інтегральних

факторів) виявився прийнятним ($p=0,014$), що дає підстави провести змістову інтерпретацію виявленого зв'язку. В межах остаточної моделі множинної регресії для залежної змінної «емоційний дефіцит» регресійним аналізом було виключено інтегральні фактори: «незадоволеності взаємовідносинами у сфері професійної діяльності», «незадоволеності взаєминами з близькими», «незадоволеності можливостями проведення дозвілля і відпочинку» і «незадоволеності характером подружніх взаємин», оскільки їх регресійні коефіцієнти виявилися статистично незначущими ($p>0,05$) (див. додаток І.9). Це свідчить, що жоден показник фрустрованості (психологічна шкала), що визначили структуру виключених з МРА інтегральних факторів досліджуваних, не пов'язаний причинно-наслідковою залежністю з проявом такого симптому їх психоемоційного вигорання, як «емоційний дефіцит».

Натомість, статистично значимий вклад у дисперсію даної «залежної змінної» зробив такий фактор випробуваних, як «незадоволеність соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства». Це означає, що показники фрустрованості (психологічні шкали), що визначають структуру даного інтегрального фактору випробуваних, здійснюють достовірний ($p=0,017$) вплив на ступінь прояву у них такого симптому психоемоційного вигорання, як «емоційний дефіцит». Іншими словами, незадоволеність обстановкою у суспільстві і державі, своїм положенням у суспільстві, матеріальним станом, можливостями вибору місця роботи, сферою послуг і побутового обслуговування є чинниками (причинами) виникнення у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій емоційного дефіциту.

Також для залежної змінної «емоційний дефіцит» було отримано рівняння регресії, яке у подальшому дозволить за обчисленими параметрами множинної регресії здійснити оцінку (передбачення) її невідомих значень за відомими значеннями «незалежних» змінних (інтегральних факторів) (див. додаток І.9):

$$Y = 7,537 + 0,385 \times (\text{фактор «незадоволеність соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства»}).$$

Рівень статистичної значимості коефіцієнта множинної кореляції залежної змінної «емоційна відчуженість» із сукупністю «незалежних» змінних (факторів) виявився прийнятним ($p=0,009$), що дозволяє провести змістову інтерпретацію виявленого зв'язку. В межах остаточної моделі множинної регресії для залежної змінної «емоційна відчуженість» регресійним аналізом було виключено фактори «незадоволеності взаєминами з близькими», «незадоволеності можливостями проведення дозвілля і відпочинку», «незадоволеності характером подружніх взаємин», оскільки їх регресійні коефіцієнти виявилися статистично незначущими ($p>0,05$) (див. додаток И.10). Це свідчить, що жоден показник фрустрованості (психологічна шкала), що визначили структуру виключених з МРА інтегральних факторів досліджуваних, не пов'язаний причинно-наслідковою залежністю з виникненням такого симптому їх психоемоційного вигорання, як «емоційна відчуженість».

Натомість, статистично значимий вклад у дисперсію даної «залежної» змінної зробили такі інтегральні фактори досліджуваних, як «незадоволеність взаємовідносинами у сфері професійної діяльності» ($p=0,038$) і «незадоволеність соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства» ($p=0,045$). Це означає, що показники фрустрованості (психологічні шкали), що визначають структуру означених інтегральних факторів випробуваних, достовірно впливають на виникнення даного симптому психоемоційного вигорання. Іншими словами, чинниками (причинами) виникнення емоційної відчуженості у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій виступають: незадоволеність взаємовідносинами з керівництвом, колегами по роботі, суб'єктами своєї професійної діяльності, змістом своєї роботи загалом, умовами професійної діяльності, а також незадоволеність обстановкою у суспільстві і державі, своїм положенням у суспільстві, матеріальним станом, можливостями вибору місця роботи, сферою послуг і побутового обслуговування.

Для залежної змінної «емоційна відчуженість» було отримано рівняння регресії, яке у подальшому дозволить за обчисленими параметрами множинної

регресії здійснити оцінку (передбачення) її невідомих значень за відомими значеннями «незалежних» змінних (інтегральних факторів) (див. додаток И.10):

$$Y = 7,283 + 0,311 \times (\text{фактор «незадоволеність взаємовідносинами у сфері професійної діяльності»}) + 0,300 \times (\text{фактор «незадоволеність соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства»}).$$

Здійснено аналіз результатів МРА для залежної змінної *«психосоматичні і психовегетативні порушення»*. Рівень статистичної значимості коефіцієнта множинної кореляції означеної «залежної» змінної із сукупністю «незалежних» змінних (інтегральних факторів) виявився прийнятним ($p=0,004$), що дає підстави провести змістову інтерпретацію виявленого зв'язку. В межах остаточної моделі множинної регресії для залежної змінної *«психосоматичні і психовегетативні порушення»* регресійним аналізом було виключено фактори *«незадоволеності взаємовідносинами у сфері професійної діяльності»*, *«незадоволеності взаєминами з близькими»*, *«незадоволеності можливостями проведення дозвілля і відпочинку»* і *«незадоволеності характером подружніх взаємин»*, оскільки їх регресійні коефіцієнти виявилися статистично незначущими ($p>0,05$) (див. додаток И.12). Це свідчить, що жоден показник фрустрованості (психологічна шкала), що визначили структуру виключених з МРА інтегральних факторів випробуваних, не пов'язаний причинно-наслідковою залежністю з проявом такого симптому їх психоемоційного вигорання, як *«психосоматичні і психовегетативні порушення»*.

Натомість, статистично значимий вклад у дисперсію даної «залежної змінної» зробив такий фактор випробуваних, як *«незадоволеність соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства»*. Це означає, що показники фрустрованості (психологічні шкали), що визначають структуру даного інтегрального фактору випробуваних, здійснюють достовірний ($p=0,004$) вплив на ступінь прояву у них даного симптому психоемоційного вигорання. Іншими словами, незадоволеність загальною обстановкою і своїм положенням у суспільстві, матеріальним станом, можливостями вибору місця роботи, сферою послуг і побутового обслуговування виступають чинниками (причинами)

виникнення у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій психосоматичних і психовегетативних порушень.

Також для залежної змінної *«психосоматичні і психовегетативні порушення»* було отримано рівняння регресії, яке у подальшому дозволить за обчисленими параметрами множинної регресії здійснити оцінку (передбачення) її невідомих значень за відомими значеннями «незалежних» змінних (інтегральних факторів) (див. додаток И.12): $Y = 7,195 + 0,471 \times (\text{фактор «незадоволеність соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства»})$.

Перейдемо до аналізу результатів МРА останньої залежної змінної, для якої рівень статистичної значимості коефіцієнта множинної кореляції із сукупністю «незалежних» змінних (інтегральних факторів) виявився достовірним ($p=0,005$) – *«загальний рівень психоемоційного вигорання»*. В межах остаточної моделі множинної регресії для залежної змінної *«загальний рівень психоемоційного вигорання»* регресійним аналізом було виключено фактори *«незадоволеності взаємовідносинами у сфері професійної діяльності»*, *«незадоволеності взаєминами з близькими»*, *«незадоволеності можливостями проведення дозвілля і відпочинку»* і *«незадоволеності характером подружніх взаємин»*, оскільки їх регресійні коефіцієнти виявилися статистично незначущими ($p>0,05$) (див. додаток И.13). Це свідчить, що жоден показник фрустрованості (психологічна шкала), що визначили структуру виключених з МРА інтегральних факторів випробуваних, не пов'язаний причинно-наслідковою залежністю із загальним рівнем їх психоемоційного вигорання. Натомість, статистично значимий вклад у дисперсію даної «залежної змінної» зробив такий фактор випробуваних, як *«незадоволеність соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства»*. Це означає, що показники фрустрованості (психологічні шкали), що визначають структуру даного інтегрального фактору випробуваних, здійснюють достовірний ($p=0,005$) вплив на загальний рівень їх психоемоційного вигорання. Іншими словами, чинниками (причинами) високого загального рівня психоемоційного вигорання у

військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій є незадоволеність загальною обстановкою і своїм положенням у суспільстві, матеріальним станом, можливостями вибору місця роботи, сферою послуг і побутового обслуговування.

Також для даної «залежної» змінної було отримано рівняння регресії, яке у подальшому дозволить за обчисленими параметрами множинної регресії здійснити оцінку (передбачення) її невідомих значень за відомими значеннями «незалежних» змінних (інтегральних факторів) (див. додаток И.13): $Y = 80,534 + 1,613 \times (\text{фактор «незадоволеність соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства»})$.

Таким чином, результати реалізації другого етапу констатувального блоку емпіричного дослідження дозволили підтвердити гіпотезу про те, що змістовий характер та специфічні особливості виявлених інтегральних факторів військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій можуть виступати детермінуючими чинниками прояву як окремих симптомів їх психоемоційного вигорання, так і синдрому загалом. Зокрема, було виявлено найбільш прогностичні детермінанти (чинники) прояву основних симптомів емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій:

- *«незадоволеність взаєминами з близькими»* для симптому психоемоційного вигорання *«переживання психотравмуючих обставин»*;
- *«незадоволеність взаємовідносинами у сфері професійної діяльності»* і *«незадоволеність взаєминами з близькими»* для симптому психоемоційного вигорання *«незадоволеність собою»*;
- *«незадоволеність взаємовідносинами у сфері професійної діяльності»* для симптому психоемоційного вигорання *«розширення сфери економії емоцій»*;
- *«незадоволеність можливостями проведення дозвілля і відпочинку»* для симптому психоемоційного вигорання *«редукція професійних обов'язків»*;
- *«незадоволеність соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства»* для симптому психоемоційного вигорання *«емоційний дефіцит»*;

– «незадоволеність взаємовідносинами у сфері професійної діяльності» і «незадоволеність соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства» для симптому психоемоційного вигорання «емоційна відчуженість»;

– «незадоволеність соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства» для симптому психоемоційного вигорання «психосоматичні і психовегетативні порушення»;

– «незадоволеність соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства» для загального рівня психоемоційного вигорання.

2.4. Типологічні особливості прояву симптомів психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій

Перейдемо до аналізу результатів, отриманих в рамках реалізації третього етапу констатувального блоку емпіричного дослідження. Даний етап дослідження забезпечив визначення емпіричної типології військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій залежно від ступеня прояву у них симптомів емоційного вигорання. Вирішення завдання типологізації випробуваних було забезпечено в рамках кількох послідовних кроків за допомогою комплексу спеціальних методів. Перший крок третього етапу емпіричного дослідження був спрямований на мінімізацію розмірності емпіричних показників досліджуваних – симптомів психоемоційного вигорання, що дозволило зменшити їх розмірність до меншої кількості незалежних інтегральних факторів. В рамках реалізації другого кроку третього етапу емпіричного дослідження було визначено емпіричну типологію військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій залежно від специфіки і характеру вираженості їх інтегральних факторів – симптомокомплексів психоемоційного вигорання, що у подальшому забезпечило основу для обґрунтування та розробки системи спеціальних заходів

активного соціально-психологічного впливу, спрямованих на подолання його негативних наслідків.

В рамках реалізації першого кроку третього етапу констатувального блоку емпіричного дослідження шляхом факторизації показників симптомів емоційного вигорання випробуваних методом головних компонент (Principal Components) з подальшим варімакс-обертанням (Varimax normalized) матриці психологічних змінних було отримано однозначно інтерпретовану факторну модель (структуру) найбільш актуальних для них симптомів психоемоційного вигорання (див. табл. 2.32 та додаток К).

В даному випадку, мінімізація розмірності емпіричних показників у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко, дозволила виділити чотири структурні об'єднання (інтегральні фактори) найбільш актуальних (виражених) для них симптомів емоційного вигорання. Зазначимо, що визначений в межах кожного інтегрального фактора випробуваних конгломерат різних за змістом і специфікою свого прояву симптомів емоційного вигорання дозволяє зробити припущення про спільний причинний принцип групування (об'єднання) означених показників, характерний саме для даної категорії досліджуваних.

З формальної точки зору маємо просту структуру факторного рішення для даного набору психологічних змінних і мінімальні втрати вихідної інформації. Так, повнота факторизації в рамках даної факторної моделі складає прийнятні 58,2%. Враховуючи, що інформативність першого фактору складає 15,2%, другого фактору – 15,1%, третього фактору – 14,4%, четвертого фактору – 13,5%, можна перейти до аналізу і змістової інтерпретації інтегральних факторів, які утворюють факторну структуру симптомів психоемоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій.

Структуру першого інтегрального фактора визначили такі симптоми психоемоційного вигорання досліджуваних, як *«переживання психотравмуючих обставин»* (0,815), *«незадоволеність собою»* (0,743), *«розширення сфери*

Таблиця 2.32

**Факторна структура симптомів психоемоційного вигорання
досліджуваних**

Симптоми психоемоційного вигорання	Фактори			
	1	2	3	4
переживання психотравмуючих обставин	0,815			
незадоволеність собою	0,743			
розширення сфери економії емоцій	0,628			
«загнаність» у кут		0,727		
емоційний дефіцит		0,689		
особистісна відчуженість		0,519		
емоційно-моральна дезорієнтація			0,724	
неадекватне вибіркоче емоційне реагування			0,620	
тривога і депресія			0,563	
психосоматичні і психовегетативні порушення				0,745
емоційна відчуженість				0,650
редукція професійних обов'язків				0,535

економії емоцій» (0,628). Якщо спробувати пояснити внутрішню логіку і підстави для такого структурного об'єднання, то це приводить до певних труднощів. Навіть якщо в якості маркера, за яким зазвичай в таких випадках відбувається змістова ідентифікація фактора, виберемо і проаналізуємо ті судження у стимульному матеріалі психодіагностичної методики, які на думку експертів і розробників питальника мають найбільшу «питому вагу» у відображенні змісту даного симптому, а тому є найбільш показовими і визначальними для нього і відповідно оцінюються найбільшою кількістю балів, то і це суттєво не вирішує проблеми. Так, найбільшу «питому вагу» для змістової репрезентації симптому *«переживання психотравмуючих обставин»* має судження: *«У своїй професійній діяльності я переживаю постійне фізичне або психологічне перевантаження»*; для симптому *«незадоволеність собою»* – судження, протилежне за змістом твердженню (враховуючи знак «-» при

інтерпретації у відповідності з «ключем питальника»): «Я часто радію, спостерігаючи, як моя робота (діяльність) приносить користь іншим»; для симптому *«розширення сфери економії емоцій»* – судження: «Я настільки втомлююсь на роботі, що вдома намагаюсь спілкуватись якомога рідше». Тому враховуючи конгломератний і багато в чому змістовно нерелевантний характер такого структурного об'єднання симптомів емоційного вигорання у випробуваних, ідентифікацію першого і усіх інших інтегральних факторів проведемо на основі врахування змістової специфіки симптому, який має найбільший кореляційний зв'язок з інтегральним фактором.

З огляду на це, інтерпретуємо перший структурний конгломерат симптомів психоемоційного вигорання у досліджуваних як фактор *«переживання психотравмуючих обставин»*. У відповідності з означеною логікою проведемо маркування усіх інших виділених факторним аналізом структурних симптомокомплексів психоемоційного вигорання у досліджуваних.

Структуру другого фактора визначили такі симптоми: *«загнаність у кут»* (0,727), *«емоційний дефіцит»* (0,689), *«особистісна відчуженість»* (0,519). Враховуючи, що для «домінуючого» симптому у структурі другого особистісного фактора (*«загнаність» у кут»*) маркером для його змістової інтерпретації є судження: «Я помилився у виборі професії або профілю діяльності», інтерпретуємо означений структурний конгломерат симптомів емоційного вигорання у досліджуваних як фактор *«психологічної девальвації професійного вибору»*.

У структуру третього інтегрального фактора увійшли: *«емоційно-моральна дезорієнтація»* (0,724), *«неадекватне вибіркоче емоційне реагування»* (0,620), *«тривога і депресія»* (0,563). З урахуванням логіки маркування (ідентифікації) структурного об'єднання, застосованої у відношенні попередніх інтегральних факторів, інтерпретуємо означений структурний конгломерат симптомів психоемоційного вигорання у досліджуваних як фактор *«емоційно-моральної дезорієнтації»*.

У структуру останнього, четвертого інтегрального структурного об'єднання включено: *«психосоматичні і психовегетативні порушення»* (0,745), *«емоційна відчуженість»* (0,650), *«редукція професійних обов'язків»* (0,535). З урахуванням прийнятої логіки ідентифікації інтегрального об'єднання, інтерпретуємо означений структурний конгломерат симптомів психоемоційного вигорання у досліджуваних як фактор *«психосоматичних і психовегетативних порушень»*.

Таким чином, за результатами мінімізації розмірності (факторизації) емпіричних показників у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, виміряних за допомогою методики діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко, було отримано чотири структурні об'єднання найбільш актуальних для них симптомів емоційного вигорання – інтегральні фактори: *«переживання психотравмуючих обставин»*, *«психологічної девальвації професійного вибору»*, *«емоційно-моральної дезорієнтації»*, *«психосоматичних і психовегетативних порушень»*. У подальшому на основі отриманої факторної структури симптомів психоемоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій було обчислено факторні оцінки для кожного з виділених аналізом незалежних інтегральних факторів як основи для їх типологізації.

Реалізацію другого кроку третього етапу емпіричного дослідження було здійснено за допомогою методу кластерного аналізу. Перш, ніж розглянути його результати, зазначимо, що групування досліджуваних у кластери було реалізовано методом кластерних центрів (K-Means Cluster), що дозволило у підсумку отримати кластерну структуру індивідуальних факторних оцінок досліджуваних. При оцінці кластерних центрів слід звернути увагу на те, що тут йдеться про середні значення факторів, які знаходяться в межах від -3 до $+3$.

Також важливо зауважити, що процедуру КА було здійснено на основі чотирьох інтегральних факторів досліджуваних, визначених на попередньому етапі аналізу емпіричних даних. Враховуючи це, перейдемо до аналізу та змістової інтерпретації отриманих результатів (див. табл. 2.33 та додаток Л).

Табличні дані дозволяють проаналізувати змістові характеристики кожного з чотирьох виділених процедурою КА типів досліджуваних залежно від характеру і специфіки прояву симптомів психоемоційного вигорання.

Таблиця 2.33

Кластерна структура індивідуальних факторних оцінок досліджуваних

Фактори	Кластери			
	1	2	3	4
«переживання психотравмуючих обставин»	-0,44487	-0,23828	-0,39458	1,46496
«психологічної девальвації професійного вибору»	-0,39713	1,59052	0,21450	0,17821
«емоційно-моральної дезорієнтації»	1,38608	-0,14509	0,41447	0,04999
«психосоматичних і психовегетативних порушень»	0,16341	0,40294	-0,20903	-0,42411

Перший кластер військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій чисельністю 75 осіб характеризується високими показниками інтегрального фактора «емоційно-моральної дезорієнтації» (1,38608). Фактично, даний тип випробуваних характеризується високим рівнем вираженості таких симптомів психоемоційного вигорання: *«емоційно-моральна дезорієнтація»*, *«неадекватне вибіркове емоційне реагування»*, *«тривога і депресія»*. Передбачається, що у відношенні типу військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з вираженим ступенем прояву саме такої конфігурації симптомів психоемоційного вигорання доцільним буде застосувати спеціальну систему психотехнологічних (тренінгових) прийомів і технік, релевантних характеру і специфіці виявлених дисфункційних проявів.

Основу другого кластеру склали 72 військовослужбовців юнацького віку – учасники бойових дій з високими показниками інтегрального фактора «психологічної девальвації професійного вибору» (1,59052). Процедурою КА сюди було включено випробуваних з високим рівнем вираженості таких симптомів психоемоційного вигорання, як *«загнаність у кут»*, *«емоційний дефіцит»* і *«особистісна відчуженість»*. Передбачається, що у відношенні типу

військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з вираженим ступенем прояву саме такої конфігурації симптомів психоемоційного вигорання в рамках апробації психотренінгової технології його подолання доцільним буде застосувати спеціальну систему психологічних прийомів, технік та методів, релевантних характеру і специфіці виявлених дисфункційних проявів.

У третій, найбільший за чисельністю кластер увійшло 115 військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій із середнім рівнем вираженості чотирьох інтегральних факторів – *«переживання психотравмуючих обставин»*, *«психологічної девальвації професійного вибору»*, *«емоційно-моральної дезорієнтації»*, *«психосоматичних і психовегетативних порушень»*. Фактично, помірний рівень вираженості релевантних їм симптомів емоційного вигорання у випробуваних даного типу виключає їх подальшу участь в апробації спеціальної тренінгової психотехнології.

Останній, четвертий кластер, сформований із 76 військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з високими показниками інтегрального фактора *«переживання психотравмуючих обставин»* (1,46496). Процедурою КА сюди було включено досліджуваних з високим рівнем вираженості таких симптомів емоційного вигорання: *«переживання психотравмуючих обставин»*, *«незадоволеність собою»*, *«розширення сфери економії емоцій»*. Передбачається, що у відношенні типу військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з вираженим ступенем прояву саме такої конфігурації симптомів психоемоційного вигорання доцільним буде застосувати спеціальну систему прийомів і технік тренінгової психотехнології, релевантних характеру і специфіці виявлених дисфункційних проявів.

Висновки до другого розділу

1. Виокремлено два взаємопов'язані дослідницькі блоки – констатувальний та формувальний. У рамках першого етапу констатувального блоку емпіричного дослідження вивчались особливості вираженості показників фрустрованості, агресивності й психоемоційного вигорання в учасників бойових дій різної статевої та вікової приналежності, різного освітнього рівня, місця проживання й сімейного стану. Другий етап констатувального блоку емпіричного дослідження забезпечив визначення чинників (предикторів) психоемоційного вигорання в учасників бойових дій юнацького віку. У рамках реалізації третього етапу констатувального блоку дослідження визначено емпіричну типологію учасників бойових дій юнацького віку залежно від ступеня прояву в них симптомів психоемоційного вигорання. Формувальний блок дослідження спрямований на розробку й експериментальну апробацію психотренінгової технології подолання емоційного вигорання в учасників бойових дій.

2. Визначено чинники (предиктори) психоемоційного вигорання, де у перший чинник з максимальним навантаженням з фрустрованими аспектами життєдіяльності досліджуваних *«обстановка у суспільстві і державі»* і *«своє положення у суспільстві»*. Інтерпретовано його як фактор *«незадоволеності соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства»*. Передбачено, що визначений інтегральний фактор, а фактично – тип фрустрації певних аспектів (сфер) життєдіяльності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, імовірно є детермінуючим чинником прояву симптомів їх психоемоційного вигорання.

3. Виокремлено другий чинник із найбільшою факторною вагою ввійшли психологічні шкали *«взаємовідносини з керівництвом»*, *«взаємовідносини з колегами по роботі»*, *«взаємовідносини із суб'єктами своєї професійної діяльності»*, *«зміст своєї роботи загалом»*, *«умови професійної діяльності»*. Інтерпретовано його як фактор *«незадоволеності взаємовідносинами у сфері*

професійної діяльності». Зроблено припущення, що цей інтегральний фактор, тобто тип фрустрації певних аспектів (сфер) життєдіяльності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, імовірно є детермінуючим чинником прояву симптомів їх психоемоційного вигорання.

4. Зазначено, що третій чинник з найбільшою факторною вагою має такі психологічні шкали, як *«взаємини з батьками»*, *«взаємини з дітьми»*, *«взаємини з друзями, близькими знайомими»*. Інтерпретовано його як фактор *«незадоволеності взаєминами з близькими»*. Акцентовано, що даний інтегральний фактор, або тип фрустрації певних аспектів (сфер) життєдіяльності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, імовірно є детермінуючим чинником прояву симптомів їх психоемоційного вигорання.

5. Указано, що до четвертого чинника з максимальним навантаженням увійшли такі фрустровані аспекти життєдіяльності досліджуваних, як *«проведення дозвілля»* та *«можливість проводити відпустку»*. Інтерпретовано його як фактор *«незадоволеності можливостями проведення дозвілля і відпочинку»*. Передбачено, що визначений інтегральний фактор, або тип фрустрації певних аспектів (сфер) життєдіяльності військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, імовірно детермінує в них прояв симптомів психоемоційного вигорання.

6. Підтверджено, що змістовий характер та специфічні особливості виявлених інтегральних факторів військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій можуть бути детермінуючими чинниками прояву як окремих симптомів їх психоемоційного вигорання, так і синдрому загалом.

7. Виокремлено чотири структурні об'єднання найбільш актуальних симптомів емоційного вигорання – інтегральні фактори: *«переживання психотравмувальних обставин»*, *«психологічної девальвації професійного вибору»*, *«емоційно-моральної дезорієнтації»*, *«психосоматичних і психовегетативних порушень»*.

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРЕНІНГОВОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ ІЗ ВИРАЖЕНИМ РІВНЕМ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ

3.1. Структурно-функціональна семантика тренінгової програми подолання психоемоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій

У дисертаційному дослідженні ми звернулися до наукових підходів, в яких виділяють чотири ключові етапи психологічної реабілітації військовослужбовців:

1. Діагностичний етап – на цьому етапі здійснюється вивчення характеру наявних у військовослужбовців психологічних труднощів, оцінюється ступінь їх впливу на їх психологічне здоров'я. Виділяють такі завдання вивчення та оцінки психічного стану: а) визначення наявності, складу та вираженості негативних психологічних наслідків професійного стресу; б) виявлення причин їх виникнення та прояви рецидивів; в) встановлення ефективності способів опанування військовослужбовцем негативними психологічними наслідками професійного стресу; г) виявлення доцільності використання тих чи інших методів психологічної допомоги конкретному військовослужбовцю (Божок, 2009; Зливков, Лукомська, Федан, 2016; Агаєв, Кокун, Пішко, 2016; Потапчук, 2017; Субашкевич, Шпагіна, 2022).

2. Психологічний етап – тут представлено цілеспрямоване використання конкретних методів впливу на психіку реабілітованих військовослужбовців (Василенко, 2001; Єна, Маслюк, Сергієнко, 2014; Бриндіков, 2018; Галич, 2020; Колесніченко, 2020; Гриб, Сівчук, 2021; Блінов, 2022).

3. Реадаптаційний етап – виконується, переважно, при проведенні специфічної реабілітації (Сафін, 2016; Гребенюк, 2019; Базарний, 2020; Коширець, 2017, 2020; Кочубинська, 2021; Гошовський, 2023).

4. Етап супроводу – включає спостереження за військовослужбовцями, їх консультування та в разі потреби, надання додаткової психологічної допомоги після етапу психологічної реабілітації (Павлик, 2020; Демидюк, 2022; Жигайло, Матеюк, 2022).

Звертаючись до досвіду, поширеного у психологічній практиці допомоги учасникам бойових дій, ми звернулися до аналізу понять військова реінтеграція (Shirom, 2005; Turgoose, Murphy, 2019; Wąsik, Ortenburger, 2020), розвиток навичок резилентності (Гусак, Чернобровкіна, Чернобровкін, 2017), тренінг життєстійкості військових (Кравченко, 2014).

Аналіз літературних джерел і документів (Шевченко, Руденко, 2014; Лукомська, Задорожний, Кульчиговський, 2015; Литвиненко, 2019; Цимбалюк, Стеблюк, Друзь, 2021) показує, що сьогодні мають місце кілька позицій, по-різному трактують сутність, об'єктну область, зміст, етапи психологічної реабілітації. Важливим методологічним моментом є встановлення видо-родових відносин поняття «психологічна реабілітація» з іншими спорідненими категоріями, і, насамперед, з такими, як «психологічна допомога» (Романишин, Бойко, Гузенко, 2014; Лукомська С. О., Задорожний С. В., Кульчиговський, 2015) та «соціально-психологічна реадаптація» (Гусак, Чернобровкіна, Чернобровкін, 2017). На нашу думку, під психологічною допомогою слід розуміти будь-яку цілеспрямовану активність людини, спрямовану на розширення психологічних можливостей іншої людини в його особистісному та соціальному функціонуванні. Діапазон форм психологічної допомоги гранично широкий і включає: просту суприсутність, що породжує ефект фасилітації; повідомлення корисної інформації; демонстрацію ефективних моделей поведінки; навчання; стимуляцію; консультування; психотерапію та ін. Допомога може надаватися до початку, під час виконання бойової діяльності і після неї.

До числа основних завдань запропонованої тренінгової програми належать:

1. Встановлення характеру і ступеня важливості нервово-психологічних розладів, визначення індивідуально-особистісних особливостей реагування військовослужбовцями на отриману психічну травму і вироблення реабілітаційних заходів (Гічун, Кириченко, Корнацький, 2019; Віденєєв, 2020; Кісарчук, Омельченко, Лазос, 2020).

2. Зняття психоемоційного напруження, дратівливості і страху за допомогою застосування комплексних впливів (психотерапевтичних, медичних, біологічних, соціотерапевтичних і педагогічних (виховних) (Berkowitz, 1990; Farber, 2000; Ortenburger, Wąsik, Tsos, Bielikowa, Andrijchuk, Indyka, 2018).

3. Регуляція порушених функцій організму, корекція психофізіологічного стану методами психотерапевтичних впливів (Yuryeva, Shusterman, Likholetov, 2019; Кісарчук, Омельченко, Лазос, 2020; Platyniuk, 2020; Андрійчук, Сахарук, 2022).

4. Формування оптимальної психологічної реакції на наслідки психічної травми, мобілізація особистості на подолання виниклих станів, виховання у військовослужбовців необхідних вольових якостей (Zasiekina, Kokun, Kozihora, Fedotova, Zhuravlova, Wojko, 2022).

5. Формування в особового складу чітких уявлень про фактори ризику і усвідомленого ставлення до заходів щодо їх усунення (Василенко, 2001; Кокун, Агаєв, Пішко, Лозінська, 2019; Волков, Абатурова, 2022).

6. Оптимальний дозвіл психотравмуючої ситуації, відновлення соціального статусу, адаптація людини до умов зовнішнього середовища за допомогою стимулювання соціальної активності військовослужбовця, а також різними організаційно-педагогічними методами (Титаренко, 2019; Бойченко, 2021; Громова, 2021; Федоренко, Коширець, Шкарлатюк, 2022).

7. Оцінка фізичної, сенсорної та розумової працездатності, проведення професійно-психологічної реабілітації, а при втраті професійної придатності – професійної переорієнтації, орієнтування на продовження активної службової діяльності та виконання обов'язків військової служби (Матеюк, 2006; Карамушка, Гнускіна, 2018; Колосович, 2018; Вірна, 2023).

8. Вивчення динаміки змін психічних станів у процесі реабілітації; діагностика функціонального стану фізіологічних систем організму; оцінка ефективності та корекція (у разі необхідності) реабілітаційних заходів (Сулятицький, Островська, Осьодло, 2019; Кочубинська, 2021).

Зазначені напрями втілено у програму подолання фрустрації як чинника психоемоційного вигорання та розвитку стресостійкості у військовослужбовців, яка складається з психологічного тренінгу, розділеного на п'ять модулів:

Модуль 1. «Психоедукація про особливості фрустрації та емоційного вигорання», що має на меті підвищити рівень знань військовослужбовців та сформувати когнітивний аспект. Модуль включає в себе короткий опис тренінгової програми, прийняття правил роботи в групі і зобов'язань щодо виконання домашніх завдань. Подаються визначення понять «фрустрація», «емоційне вигорання», «стрес», «копінг», «ресурси особистості», «самоусвідомлення», «саморегуляція», «позитивні риси характеру», «ефективна комунікація». Виконання методики BASIK PH; вправи на глибоке дихання, релаксацію, заземлення.

Модуль 2. «Тренінг формування світогляду особистості військовослужбовців юнацького віку, з врахуванням травматичного досвіду участі в бойових діях», що має на меті приведення у норму психологічного стану та відновлення психічних функцій, які постраждали в результаті війни. Відбувається визначення думок, які негативно впливають на самопочуття людини. Обговорюються копінг-стратегії (адаптивні і неадаптивні), окреслюються можливості використання адаптивних копінгів у різних ситуаціях. Проводяться техніки та вправи на оволодіння навичками м'язової релаксації. З метою визначення життєвого сценарію та корекції негативного психоемоційного стану, який може бути деформований унаслідок дії різноманітних фруструючих факторів, на нашу думку, доцільно застосовувати такі вправи: вправа «Ваш життєвий сценарій», вправа «Ваш сімейний сценарій», арттерапевтична вправа «Написання казки з фіксованими героями».

Модуль 3. «Тренінг-супровід у посттравматичному зростанні», з використанням вправ та технік на подолання фрустрації як чинника психоемоційного вигорання у військовослужбовців. Здійснюється трансформація негативних думок у позитивні. Відбувається оволодіння навичками гнучкості у спілкуванні, розвиток навичок активного слухання, оволодіння навичками здорового способу життя. Проводиться обговорення того, які почуття в учасників тренінгу викликають слова «сміливість», «совість», «любов», «творчість» тощо, як можуть ці якості сприяти подоланню кризових ситуацій. Велика увага приділяється методам релаксації та медитативним технікам. Застосовується комбінована техніка «Місце сили».

Модуль 4. «Тренінг пошуку нових цінностей та сенсів у житті». Відбувається навчання особливостям поведінки, тренування навичок ефективного використання часу (визначення пріоритетності у виконанні завдань, поділ завдань на невеликі логічні частини, делегування частини своїх обов'язків іншим). Визначаються засоби самоконтролю емоцій та поведінки, як тіло реагує на стресові ситуації. Відповідно до запитів та потреб військовослужбовців і визначеного спектру дії можна класифікувати вправи на певні блоки. Зокрема, наведемо такі зразки вправ у цьому модулі: Вправа «Групове дихання», Вправа «Розслаблення м'язів підборіддя», вправи тренінгового зростання «Формування особистісного простору».

Модуль 5. «Тренінг налагодження взаємозв'язку із оточенням, в першу чергу із членами сім'ї». Навчання навичкам ділитися своїми сумнівами, тривогами і позитивними емоціями із іншими людьми, тренінг асертивності (впевненої у собі поведінки), оволодіння навичками емпатії. Учасники тренінгу оволодівають навичками давати конструктивні відповіді, виявляти позитивні емоції в розмові, вміннями хвалити інших та комунікативними стилями (пасивним, агресивним і асертивним). У рольових іграх учасники тренінгу відпрацьовують поведінку в активно-конструктивному стилі комунікації (автентична, щира підтримка), пасивно-конструктивному (стримана підтримка), пасивно-деструктивному (ігнорування події) та активно-деструктивному

(акцентування негативних аспектів події). Пропонуються вправи «Мій ідеальний партнер», «Критерії щасливої сім'ї», артерapeutична вправа «Малюємо сімейне життя», вправа системного підходу до сімейної психотерапії .»Сімейна діаграма».

Зазначені напрямки психологічної роботи дають змогу багатовекторно вивчити особливості адаптаційного періоду до звичних, у минулому, умов життя, міжособистісну та партнерську взаємодію, ставлення до зовнішнього світу та самого себе «іншого». Цінним вважаємо можливість саме спілкування з військовими, які можуть розповісти про особистісні відчуття та власні переживання.

3.2. Основні мішені психологічного тренінгу з подолання психоемоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій

В рамках реалізації завдань формувального блоку дослідження було забезпечено розробку та експериментальну апробацію тренінгової психотехнології подолання психоемоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій. Розробка означеної психотехнології була здійснена у відповідності з основною гіпотезою емпіричного дослідження та з урахуванням основних його результатів.

З результатів емпіричного дослідження безпосередньо впливає існування типологічних особливостей прояву емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, зумовлених, перш за все, високим ступенем вираженості та специфічною конфігурацією провідних його симптомів. Це дозволило отримати емпіричну типологію військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, в рамках якої виокремлено окремі їх типи з вираженим ступенем прояву комплексу провідних симптомів психоемоційного вигорання. На підставі цього було висунуто

припущення, що врахування якісної специфіки і ступеня вираженості провідних симптомів (симптомокомплексу) психоемоційного вигорання кожного з виділених аналізом типів випробуваних забезпечить ширші можливості та умови для більш диференційованої і повної, а відтак – ефективної реалізації спеціальної системи заходів формувального впливу. Таким чином, передбачається, що у відношенні кожного типу учасників бойових дій з вираженим симптомокомплексом або специфічною конфігурацією його провідних симптомів емоційного вигорання доцільним буде розробка і застосування системи спеціальних заходів активного соціально-психологічного впливу, релевантних характеру та специфіці виявлених дисфункційних проявів. Тобто, зміст, форма і характер заходів психологічного (формувального) впливу у відношенні кожного типу військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з вираженим ступенем прояву специфічної конфігурації симптомів емоційного вигорання в рамках реалізації тренінгової технології матимуть свою модальність, індивідуальну якісну специфіку і направленість.

Типологічна ідентифікація випробуваних в якості репрезентантів певного психоемоційного симптомокомплексу як специфічної конфігурації характеристик їх емоційного вигорання дозволила виокремити три типи військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з високим ступенем їх вираженості:

– тип досліджуваних чисельністю 75 осіб з високими показниками інтегрального фактора «емоційно-моральної дезорієнтації», тобто з високим рівнем вираженості таких симптомів психоемоційного вигорання, як *«емоційно-моральна дезорієнтація»*, *«неадекватне вибіркове емоційне реагування»* і *«тривога і депресія»*;

– тип досліджуваних чисельністю 72 особи з високими показниками інтегрального фактора «психологічної девальвації професійного вибору», тобто високим рівнем вираженості таких симптомів психоемоційного вигорання, як *«загнаність у кут»*, *«емоційний дефіцит»* і *«особистісна відчуженість»*;

– тип досліджуваних чисельністю 76 осіб з високими показниками інтегрального фактора «переживання психотравмуючих обставин», тобто високим рівнем вираженості таких симптомів психоемоційного вигорання, як *«переживання психотравмуючих обставин»*, *«незадоволеність собою»* і *«розширення сфери економії емоцій»*.

Власне, у відношенні означених типів військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій і стала актуальною розробка та експериментальна апробація спеціальної тренінгової психотехнології подолання психоемоційного вигорання. З урахуванням цього, конкретно емпіричний рівень реалізації завдань формувального блоку дослідження передбачав визначення основних критеріїв ефективності спеціальної системи заходів психологічного (формувального) впливу.

У контексті обґрунтування критеріїв ефективності заходів формувального впливу важливим було визначення базових психологічних параметрів випробуваних, які формують особистісну основу для прояву різних симптомів їх психоемоційного вигорання. Власне, в якості такої особистісної основи випробуваних було визначено шereg конкретних характеристик, змістовно диференційованих за трьома основними напрямками їх психологічних проявів – емоційним, конативним та особистісним компонентами психоемоційного вигорання. В даному випадку, ми виходили з ідеї, що зміст, характер, процесуальні і результативні параметри переживання тих чи інших симптомів психоемоційного вигорання в учасників бойових дій матимуть свої характерні для даного вікового періоду особливості, а також визначатимуться специфічною конфігурацією вираженості їх емоційних, конативних та особистісних детермінант.

Таким чином, в основу нашого підходу було покладено припущення, що результативні параметри подолання психоемоційного вигорання у випробуваних ймовірно визначатимуться системою їх провідних психологічних диспозицій – емоційних, конативних та особистісних детермінант. Визначення найбільш змістовно релевантних і прогностичних з точки зору ефективності подолання психоемоційного вигорання детермінант дозволить на конкретно

емпіричному рівні прослідкувати динаміку зміни їх кількісних характеристик у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій різного типу за результатами реалізації системи спеціальних заходів активного соціально-психологічного (формувального) впливу. Враховуючи вище зазначене, визначимося з показниками психологічної структури випробуваних, змістовно релевантних в якості прогностичних предикторів подолання психоемоційного вигорання.

В якості емпіричних корелятивів емоційного компоненту прояву психоемоційного вигорання були визначені такі характеристики досліджуваних:

- *ступінь переживання поточних базових емоцій*: «інтерес», «радість», «подив», «горе», «гнів», «відраза», «презирство», «страх», «сором», «провина»;
- *рівень нервово-психічної стійкості*: «нервово-психічна стійкість», «неврівноваженість»;
- *ступінь зміни емоційного стану протягом певного періоду часу*: «спокій-тривожність», «енергійність-втома», «піднесеність-пригніченість», «почуття впевненості в собі-почуття безпорадності», сумарна оцінка емоційного стану або «емоційний підйом-емоційне виснаження».

В якості емпіричних корелятивів конативного компоненту прояву емоційного вигорання були визначені такі характеристики досліджуваних:

- *рівень адаптованості у системі міжособистісних стосунків*: «адаптивність», «прийняття себе», «прийняття інших», «емоційна комфортність», «інтернальність», «прагнення до домінування», «ескапізм»;
- *характер взаємовідносин в малих групах*: «авторитарний тип ставлення до інших», «егоїстичний тип ставлення до інших», «агресивний тип ставлення до інших», «підозрілий тип ставлення до інших», «керований тип ставлення до інших», «залежний тип ставлення до інших», «доброзичливий тип ставлення до інших», «альтруїстичний тип ставлення до інших».

В якості емпіричних корелятивів особистісного компоненту прояву емоційного вигорання були визначені такі характеристики досліджуваних:

– *стани і властивості особистості*: «невротичність», «спонтанна агресивність», «депресивність», «дратівливість», «врівноваженість», «реактивна агресивність», «сором'язливість», «відкритість», «екстраверсія-інтроверсія», «емоційна лабільність», «маскулінність-фемінність»;

– *інтегральні характеристики (риси) особистості*: «емоційна стійкість-нестійкість», «товариськість-замкнутість», «домінантність-підпорядкованість», «експресивність-стриманість», «нормативність поведінки», «сміливість-боязкість», «чутливість-жорсткість», «підозрливість-довірливість», «інтелект», «мрійливість-практичність», «нонконформізм-конформізм», «напруженість-розслабленість», «самоконтроль», «радикалізм-консерватизм», «дипломатичність-прямолинійність», «тривожність-спокій».

Принциповою важливою умовою успішної реалізації завдань формувального блоку дослідження було врахування специфіки вираженості і поєднання означених компонентів у досліджуваних з різним симптомокомплексом прояву психоемоційного вигорання. Врахування специфіки вираженості емоційних, конативних і особистісних компонентів у досліджуваних у взаємозв'язку з характером поєднання симптомів в межах різних симптомокомплексів прояву їх психоемоційного вигорання дозволить вже на етапі розробки, планування і реалізації заходів формувального впливу більш диференційовано і цілеспрямовано підійти до вирішення важливого завдання нашого дослідження – психологічного обґрунтування системи валідних засобів ефективного подолання емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій.

Таким чином, важливим завданням, яке вирішувалось в рамках формувального блоку дослідження, було визначення кореляційного взаємозв'язку між означеними характеристиками емоційного, конативного і особистісного компонентів випробуваних та показниками прояву їх найбільш типових психоемоційних форм реагування (симптомів) внаслідок емоційного вигорання. Це зумовлюється необхідністю у визначенні шерегу найбільш «інформативних» емоційних, конативних і особистісних характеристик випробуваних, які максимально щільно взаємопов'язані (корелюють) із симптомами психоемоційного

вигорання і ймовірно виступатимуть в якості їх прогностичних предикторів. Передбачається, що характеристики військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, які продемонструють достовірний і виражений характер кореляційного взаємозв'язку із проявами симптомів їх психоемоційного вигорання, у подальшому сформуєть базис значимих критеріальних змінних на етапі експериментального обґрунтування ефективності реалізації заходів формувального впливу. Для цього було створено модель тренінгової програми:

**ТРЕНІНГОВА ПРОГРАМА
ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ –
УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ З ВИРАЖЕНИМ РІВНЕМ
ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ**

Рис. 3. 1. Модель тренінгової програми для військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з вираженим рівнем психоемоційного вигорання

З урахуванням вище зазначеного, можна визначити комплекс завдань, які вирішувались в рамках першого етапу формувального блоку дослідження:

– визначення та вимірювання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій емпіричних корелятив емоційного, конативного, особистісного компонентів, змістовно релевантних прояву основних симптомів їх психоемоційного вигорання;

– визначення кореляційного зв'язку між емпіричними корелятами емоційного, конативного і особистісного компонентів військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій та показниками прояву їх найбільш типових емоційних форм реагування (симптомів) внаслідок психоемоційного вигорання.

За результатами реалізації першого етапу формувального блоку дослідження стане можливим для кожного типу випробуваних зі специфічною конфігурацією провідних симптомів психоемоційного вигорання виокремити шерех найбільш «інформативних» їх характеристик (емоційних, конативних, особистісних), які сформуують базис прогностичних психологічних критеріальних змінних на етапі експериментального обґрунтування ефективності тренінгової технології подолання психоемоційного вигорання.

З метою реалізації завдань формувального блоку дослідження нами було визначено якісний та кількісний склад експериментальних і контрольних вибірок з числа військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, що репрезентують різні їх типи з високим ступенем вираженості провідних симптомів психоемоційного вигорання. В межах кожного типу випробуваних з високим ступенем вираженості провідних симптомів емоційного вигорання були сформовані репрезентативні дослідницькі вибірки військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій чисельністю по 36 осіб у кожній.

Таким чином, з-поміж 223 потенційних учасників формувальних заходів шляхом рандомізованого відбору було відібрано 108 осіб, які стали базою для формування контрольних та експериментальних вибірок дослідження. У подальшому шляхом випадкового розподілу за допомогою процедури блокової рандомізації в межах кожного типу випробуваних було сформовано по дві

еквівалентні за чисельністю дослідницькі вибірки – контрольна (18 осіб) та експериментальна (18 осіб).

Загалом, за результатами процедур, описаних вище, було сформовано шість дослідницьких вибірок – по дві (експериментальна і контрольна) в межах кожного типу випробуваних з високим ступенем вираженості провідних симптомів емоційного вигорання. Необхідність у цьому визначалася, насамперед, тим, що зміст, форма і характер заходів психологічного (формувального) впливу у відношенні кожного типу військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з вираженим ступенем прояву специфічної конфігурації симптомів емоційного вигорання в рамках реалізації тренінгової технології матимуть свою модальність, індивідуальну якісну специфіку і направленість.

В експериментальній групі заходи формувального (психологічного) впливу була побудовані на психологічних засадах та принципах і мали структурований та організований характер. Їх реалізацію було здійснено на основі застосування спеціальних форм і методів соціально-психологічного впливу, розроблених автором. У контрольній групі формувальні заходи були реалізовані на основі типового стандартного технологічного сценарію соціально-психологічної роботи без використання системи спеціальних психотехнологічних прийомів і методів.

За результатами апробації авторської тренінгової психотехнології подолання емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій вирішувалось завдання експериментальної перевірки її ефективності. З цією метою в кожній з шести дослідницьких груп (трьох експериментальних і трьох контрольних) було проведено два діагностичні зрізи – на ввідному та контрольному етапах психодіагностичного контролю (до та після реалізації заходів формувального впливу). Діагностичні зрізи були проведені на основі тих психологічних критеріальних змінних військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, які в межах кожного їх категорії (типу) продемонстрували високий ступінь кореляції з проявом основних симптомів їх емоційного вигорання. Таким чином, психологічні критеріальні змінні виступають в межах формувального блоку

дослідження корелятами характеристик випробуваних експериментальних і контрольних вибірок, якісний та кількісний характер зміни яких на контрольному етапі діагностичного контролю визначатиме результативність (ефективність) реалізації усїєї системи заходів формувального впливу.

Обґрунтування результатів експериментальної перевірки ефективності заходів формувального впливу в експериментальній та контрольній вибірках було здійснено за допомогою спеціальних статистичних методів. Формально з їх допомогою визначалися статистично достовірні відмінності у рівні вираженості психологічних критеріальних змінних (емоційних, конативних, особистісних) у випробуваних експериментальних і контрольних вибірках до і після реалізації системи заходів формувального (психологічного) впливу.

З урахуванням вище зазначеного, можна визначити комплекс завдань, які вирішувались в рамках другого етапу формувального блоку дослідження:

- вимірювання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій експериментальних і контрольних вибірок ступеня вираженості психологічних критеріальних змінних (емоційних, конативних, особистісних) на ввідному та контрольному етапах діагностичного контролю;

- визначення характеру відмінностей у рівні вираженості психологічних критеріальних змінних (емоційних, конативних, особистісних) військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій експериментальних і контрольних вибірок за результатами реалізації заходів формувального (психологічного) впливу.

Зазначені напрями втілено у програму подолання фрустрації як чинника психоемоційного вигорання та розвитку стресостійкості у військовослужбовців, яка складається з психологічного тренінгу, розділеного на п'ять модулів:

Модуль 1. «Психоедукація про особливості фрустрації та емоційного вигорання», що має на меті підвищити рівень знань військовослужбовців та сформувати когнітивний аспект. Модуль включає в себе короткий опис тренінгової програми, прийняття правил роботи в групі і зобов'язань щодо виконання домашніх завдань. Подаються визначенняА понять «фрустрація»,

«емоційне вигорання», «стрес», «копінг», «ресурси особистості», «самоусвідомлення», «саморегуляція», «позитивні риси характеру», «ефективна комунікація». Виконання методики BASIK PH; вправи на глибоке дихання, релаксацію, заземлення.

Модуль 2. «Тренінг формування внутрішнього світу з урахуванням отриманого досвіду на війні», що має на меті приведення у норму психологічного стану та відновлення психічних функцій, які постраждали в результаті війни. Відбувається визначення думок, які негативно впливають на самопочуття людини. Обговорюються копінг-стратегії (адаптивні і неадаптивні), окреслюються можливості використання адаптивних копінгів у різних ситуаціях. Проводяться техніки та вправи на оволодіння навичками м'язової релаксації.

З метою визначення життєвого сценарію та корекції негативного психоемоційного стану, який може бути деформований унаслідок дії різноманітних фруструючих факторів, на нашу думку, доцільно застосовувати такі вправи: вправа «Ваш сценарій».

Модуль 3. «Тренінг-супровід у посттравматичному зростанні», з використанням вправ та технік на подолання фрустрації як чинника психоемоційного вигорання у військовослужбовців. Здійснюється трансформація негативних думок у позитивні. Відбувається оволодіння навичками гнучкості у спілкуванні, розвиток навичок активного слухання, оволодіння навичками здорового способу життя. Проводиться обговорення того, які почуття в учасників тренінгу викликають слова «сміливість», «совість», «любов», «творчість» тощо, як можуть ці якості сприяти подоланню кризових ситуацій. Велика увага приділяється методам релаксації та медитативним технікам. Застосовується комбінована техніка «Місце сили».

Модуль 4. «Тренінг пошуку нових цінностей та сенсів у житті». Відбувається навчання особливостям поведінки, тренування навичок ефективного використання часу (визначення пріоритетності у виконанні завдань, поділ завдань на невеликі логічні частини, делегування частини своїх обов'язків

іншим). Визначаються засоби самоконтролю емоцій та поведінки, як тіло реагує на стресові ситуації.

Відповідно до запитів та потреб військовослужбовців і визначеного спектру дії можна класифікувати вправи на певні блоки. Зокрема, наведемо такі зразки вправ у цьому модулі: Вправа «Групове дихання», Вправа «Розслаблення м'язів підборіддя», вправи тренінгового зростання «Формування особистісного простору».

Модуль5. «Тренінг налагодження взаємозв'язку із оточенням, в першу чергу із членами сім'ї». Навчання навичкам ділитися своїми сумнівами, тривогами і позитивними емоціями із іншими людьми, тренінг асертивності (впевненої у собі поведінки), оволодіння навичками емпатії. Учасники тренінгу оволодівають навичками давати конструктивні відповіді, виявляти позитивні емоції в розмові, вміннями хвалити інших та комунікативними стилями (пасивним, агресивним і асертивним). У рольових іграх учасники тренінгу відпрацьовують поведінку в активно-конструктивному стилі комунікації (автентична, щира підтримка), пасивно-конструктивному (стримана підтримка), пасивнодеструктивному (ігнорування події) та активно-деструктивному (акцентування негативних аспектів події).

Відповідно до запитів та потреб військовослужбовців і визначеного спектру дії можна класифікувати вправи на певні блоки. Зокрема, наведемо такі зразки вправ модулях,: вправа «Боротьба поглядів», вправа «Культуральний і сімейний сценарій», вправа «Рольові ототожнення», вправа «Карта майбутнього».

Програма психологічного тренінгу військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій засвідчила свою високу ефективність та доцільність, оскільки дала змогу різносторонньо вивчити особливості адаптаційного періоду до звичних умов життя, міжособистісну та міжпартнерську взаємодію, ставлення до зовнішнього світу та самого себе «іншого», вміння справлятися з складними ситуаціями. Важливим аспектом програми стала можливість спілкування з військовими, які теж могли розповісти про особистісні відчуття та переживання.

3.3. Апробація й оцінка ефективності тренінгової програми для військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій

Перейдемо до аналізу результатів, отриманих в рамках реалізації завдань формувальної частини дослідження. Зокрема, проаналізуємо результати, отримані на першому етапі його формувального блоку.

Як було зазначено вище, даний етап мав забезпечити визначення для кожного типу військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій зі специфічною конфігурацією провідних симптомів емоційного вигорання найбільш «інформативних» їх емоційних, конативних та особистісних характеристик, які сформують базис прогностичних психологічних критеріальних змінних на етапі експериментального обґрунтування ефективності тренінгової психотехнології подолання емоційного вигорання.

З цією метою в межах кожного типу випробуваних військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій зі специфічною конфігурацією виражених симптомів психоемоційного вигорання було проведено кореляційний аналіз для виявлення взаємозв'язку між критеріальними змінними (емоційними, конативними, особистісними) як ймовірними прогностичними предикторами психоемоційного вигорання та комплексом їх виражених симптомів. Передбачалося, що за допомогою кореляційного аналізу для кожного з трьох типів військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з вираженим симптомокомплексом психоемоційного вигорання буде визначено свою специфічну конфігурацію прогностичних емоційних, конативних і особистісних критеріальних змінних-предикторів. Отож, перейдемо до змістової інтерпретації виявлених закономірностей.

На підставі аналізу матриць інтеркореляцій, отриманих для кожного типу випробуваних зі специфічною конфігурацією виражених симптомів психоемоційного вигорання, було виявлено ряд важливих закономірностей. Проаналізуємо характер виявлених кореляційних зв'язків в межах кожного симптомокомплексу емоційного вигорання випробуваних (див. Додатки М.1–М.3).

Для військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з вираженим симптомокомплексом «емоційно-моральної дезорієнтації», який характеризується емоційно-моральною дезорієнтацією, неадекватним вибірковим емоційним реагуванням, тривогою та депресією, значимими психологічними критеріальними предикторами емоційного вигорання визначено такі характеристики (див. додаток М.1):

– емоційні («нервово-психічна нестійкість» ($p \leq 0,001$), «неврівноваженість» ($p \leq 0,001$), «пригніченість» ($p \leq 0,01$), «відраза» ($p \leq 0,01$), «провина» ($p \leq 0,01$), «страх» ($p \leq 0,01$), «тривожність» ($p \leq 0,05$), «емоційне виснаження» ($p \leq 0,05$), «почуття безпорадності» ($p \leq 0,05$));

– конативні («інтернальність» ($p \leq 0,001$), «підозрілий тип ставлення до інших» ($p \leq 0,001$), «емоційний дискомфорт» ($p \leq 0,001$), «дезадаптивність» ($p \leq 0,01$), «неприйняття себе» ($p \leq 0,01$), «егоїстичний тип ставлення до інших» ($p \leq 0,01$), «ескапізм» ($p \leq 0,05$), «залежний тип ставлення до інших» ($p \leq 0,05$);

– особистісні («невротичність» ($p \leq 0,01$), «емоційна нестійкість» ($p \leq 0,01$), «депресивність» ($p \leq 0,01$), «дратівливість» ($p \leq 0,01$), «неврівноваженість» ($p \leq 0,01$), «замкнутість» ($p \leq 0,01$), «підозрливість» ($p \leq 0,05$), «напруженість» ($p \leq 0,05$), «тривожність» ($p \leq 0,05$), «низький самоконтроль» ($p \leq 0,05$), «закритість» ($p \leq 0,05$)).

Для військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з вираженим симптомокомплексом «психологічної девальвації професійного вибору», провідними симптомами якого є «загнаність у кут», емоційний дефіцит та особистісна відчуженість, значимими психологічними критеріальними предикторами емоційного вигорання визначено такі характеристики (див. додаток М.2):

– емоційні («гнів» ($p \leq 0,001$), «нервово-психічна нестійкість» ($p \leq 0,001$), «емоційне виснаження» ($p \leq 0,01$), «презирство» ($p \leq 0,01$), «відраза» ($p \leq 0,01$), «неврівноваженість» ($p \leq 0,05$), «пригніченість» ($p \leq 0,05$));

– конативні («дезадаптивність» ($p \leq 0,001$), «неприйняття інших» ($p \leq 0,001$), «емоційний дискомфорт» ($p \leq 0,01$), «прагнення до домінування» ($p \leq 0,01$), «ескапізм» ($p \leq 0,01$), «егоїстичний тип ставлення до інших» ($p \leq 0,01$), «залежний тип ставлення до інших» ($p \leq 0,05$));

– особистісні («спонтанна агресивність» ($p \leq 0,001$), «замкнутість» ($p \leq 0,001$), «маскулінність» ($p \leq 0,01$), «дратівливість» ($p \leq 0,01$), «реактивна агресивність» ($p \leq 0,01$), «жорсткість» ($p \leq 0,01$), «домінантність» ($p \leq 0,01$), «підозрливість» ($p \leq 0,05$), «напруженість» ($p \leq 0,05$), «тривожність» ($p \leq 0,05$)).

Для військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з вираженим симптомокомплексом «переживання психотравмуючих обставин», провідними симптомами якого є переживання психотравмуючих обставин, незадоволеність собою і розширення сфери економії емоцій, значимими психологічними критеріальними предикторами емоційного вигорання визначено такі характеристики (див. додаток М.3):

– емоційні («пригніченість» ($p \leq 0,001$), «емоційне виснаження» ($p \leq 0,001$), «почуття безпорадності» ($p \leq 0,01$), «відраза» ($p \leq 0,01$), «страх» ($p \leq 0,01$), «провина» ($p \leq 0,05$), «тривожність» ($p \leq 0,05$), «втома» ($p \leq 0,05$));

– конативні («егоїстичний тип ставлення до інших» ($p \leq 0,001$), «неприйняття себе» ($p \leq 0,001$), «інтернальність» ($p \leq 0,001$), «емоційний дискомфорт» ($p \leq 0,001$), «ескапізм» ($p \leq 0,01$), «залежний тип ставлення до інших» ($p \leq 0,05$), «підозрливий тип ставлення до інших» ($p \leq 0,05$));

– особистісні («підпорядкованість» ($p \leq 0,001$), «закритість» ($p \leq 0,001$), «невротичність» ($p \leq 0,001$), «депресивність» ($p \leq 0,001$), «дратівливість» ($p \leq 0,01$), «тривожність» ($p \leq 0,01$), «інтроверсія» ($p \leq 0,01$), «замкнутість» ($p \leq 0,05$), «стриманість» ($p \leq 0,05$), «підозрливість» ($p \leq 0,05$), «сором'язливість» ($p \leq 0,05$)).

Враховуючи особливості вираженості емоційних, конативних та особистісних характеристик випробуваних з провідними симптомокомплексами «емоційно-моральної дезорієнтації», «психологічної девальвації професійного вибору» і

«переживання психотравмуючих обставин», можна заключити, що у відношенні різних їх типів психологічний зміст, форма і характер заходів формувального впливу в рамках реалізації тренінгової технології подолання емоційного вигорання матимуть свою індивідуальну якісну специфіку, модальність і направленість.

Для кращої візуалізації змісту характеристик військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, визначених в якості значимих критеріальних змінних на етапі експериментального обґрунтування ефективності тренінгової психотехнології подолання емоційного вигорання, представимо їх у табличній формі (див. табл. 3.1).

З урахуванням цього, можна спрогнозувати, що у випробуваних з вираженою емоційно-моральною дезорієнтацією, проявами неадекватного вибіркового емоційного реагування, високою тривогою і депресією, психологічний зміст і характер заходів формувального впливу в рамках тренінгової психотехнології визначатимуться в напрямку подолання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій нервово-психічної нестійкості, невірноваженості, пригніченості, відрази, тривожності, провини, страху, емоційного виснаження, почуття безпорадності; підозрливості у ставленні до інших, емоційного дискомфорту, дезадаптивності, неприйняття себе, проявів егоїзму у ставленні до інших, ескапізму, залежності від інших; невротичності, емоційної нестійкості, депресивності, дратівливості, замкнутості, невірноваженості, підозрливості, напруженості, тривожності, закритості та низького самоконтролю.

У випробуваних з вираженими симптомами «загнаності у кут», емоційного дефіциту та особистісної відчуженості психологічний зміст і характер заходів формувального впливу в рамках тренінгової психотехнології визначатимуться в напрямку подолання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій проявів гніву, нервово-психічної нестійкості, емоційного виснаження, презирства, відрази, пригніченості, невірноваженості; дезадаптивності, неприйняття інших, ескапізму, емоційного дискомфорту, прагнення до домінування, залежності від інших, егоїзму у ставленні до інших; проявів

Таблиця 3.1

Психологічні критеріальні змінні подолання психоемоційного вигорання

Симптомокомплекс емоційного вигорання	Прогностичні критеріальні змінні		
	емоційні	Конативні	Особистісні
емоційно-моральної дезорієнтації	нервово-психічна нестійкість неврівноваженість пригніченість відраза страх провина тривожність емоційне виснаження почуття безпорадності	Інтернальність підозрілий тип ставлення емоційний дискомфорт дезадаптивність неприйняття себе егоїстичний тип ставлення ескапізм залежний тип ставлення	Невротичність емоційна нестійкість депресивність дратівливість неврівноваженість замкнутість підозріливість напруженість тривожність низький самоконтроль закритість
психологічної девальвації професійного вибору	гнів нервово-психічна нестійкість емоційне виснаження презирство відраза неврівноваженість пригніченість	Деадаптивність неприйняття інших емоційний дискомфорт прагнення до домінування ескапізм егоїстичний тип ставлення залежний тип ставлення	спонтанна агресивність замкнутість маскулінність дратівливість реактивна агресивність жорсткість домінантність підозріливість напруженість тривожність
переживання психотравмуючих обставин	пригніченість емоційне виснаження почуття безпорадності відраза страх провина тривожність втома	егоїстичний тип ставлення неприйняття себе інтернальність емоційний дискомфорт ескапізм залежний тип ставлення підозрілий тип ставлення	підпорядкованість закритість невротичність депресивність дратівливість тривожність інтроверсія замкнутість стриманість підозріливість сором'язливість

спонтанної агресивності, замкнутості, маскулінності, дратівливості, реактивної агресивності, жорсткості, домінантності, тривожності, підозрливості та напруженості.

Нарешті, у випробуваних із симптомами переживання психотравмуючих обставин, незадоволеності собою і розширення сфери економії емоцій зміст і характер заходів формувального впливу в рамках тренінгової психотехнології визначатимуться в напрямку подолання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій проявів пригніченості, емоційного виснаження, почуття безпорадності, відрази, страху, провини, тривожності, втоми; егоїзму у ставленні до інших, неприйняття себе, емоційного дискомфорту, ескапізму, залежності від інших, підозрливості у ставленні до інших; підпорядкованості іншим, закритості, невротичності, депресивності, дратівливості, тривожності, замкнутості, стриманості, підозрливості та сором'язливості.

Таким чином, за результатами реалізації першого етапу формувального блоку дослідження для кожного типу (категорії) учасників бойових дій було визначено специфічний комплекс їх емоційних, конативних та особистісних характеристик, на основі і з урахуванням яких здійснюватиметься психологічне обґрунтування змісту і форм реалізації (розробки, планування і апробації) заходів формувального впливу в рамках розробленої автором тренінгової технології подолання емоційного вигорання.

Проаналізуємо результати, отримані на другому етапі формувального блоку дослідження. Як було вже зазначено вище, в рамках даного етапу проведено експериментальну перевірку ефективності авторської тренінгової психотехнології подолання емоційного вигорання у військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій.

Формально, технологія перевірки ефективності реалізації системи заходів формувального впливу передбачала вимірювання у випробуваних – представників різних типів учасників бойових дій – експериментальних і контрольних вибірок ступеня вираженості психологічних критеріальних змінних (емоційних, конативних, особистісних) на ввідному та контрольному етапах діагностичного контролю з

подальшим визначенням характеру і значимості відмінностей у рівні їх вираженості.

Обґрунтування ефективності реалізації системи заходів формувального впливу у контрольних та експериментальних вибірках було здійснено за допомогою спеціальних статистичних методів. Отож, перейдемо до змістової інтерпретації виявлених закономірностей.

Проаналізуємо відмінності у середніх значеннях вираженості психологічних критеріальних змінних у досліджуваних контрольних вибірок з вираженими симптомокомплексами «емоційно-моральної дезорієнтації», «психологічної девальвації професійного вибору» і «переживання психотравмуючих обставин» за результатами ввідного і контрольного етапів діагностичного контролю (див. табл. 3.2–3.4 та додатки Н.1–Н.3, Р.1–Р.3).

За результатами аналізу характеру та значимості відмінностей у середніх значеннях вираженості емоційних, конативних та особистісних критеріальних змінних у випробуваних контрольної вибірки з вираженим симптомокомплексом «емоційно-моральної дезорієнтації» виявлено ряд важливих закономірностей (див. табл. 3.2 та додатки Н.1, Р.1).

З огляду на табличні дані стає очевидним, що лише у відношенні кількох критеріальних змінних учасників бойових дій з вираженим симптомокомплексом «емоційно-моральної дезорієнтації» виявлено статистично значущий характер їх відмінностей за результатами ввідного і контрольного етапів діагностичного контролю. Так, достовірний характер зниження кількісних показників (середніх значень) було підтверджено у відношенні таких емоційних критеріальних змінних випробуваних контрольної вибірки, як «страх» ($p \leq 0,001$), «провина» ($p \leq 0,01$) і «тривожність» ($p \leq 0,01$).

Аналізу характеру і значимості відмінностей у середніх значеннях вираженості емоційних, конативних та особистісних критеріальних змінних у випробуваних контрольної вибірки з вираженим симптомокомплексом

Таблиця 3.2

Відмінності у середніх значеннях вираженості критеріальних змінних досліджуваних контрольної вибірки з провідним симптомокомплексом «емоційно-моральної дезорієнтації»

Критеріальні змінні		Етап діагностичного контролю				Значення ймовірності (p)
		Ввідний		Контрольний		
		M_x	σ_x	M_x	σ_x	
Емоційні	нервово-психічна нестійкість	8,28	1,47	8,21	1,36	0,682
	неврівноваженість	8,45	1,43	8,34	1,27	0,639
	Пригніченість	8,06	1,29	7,92	1,14	0,463
	Відраза	4,18	1,27	4,16	1,19	0,824
	Страх	3,87	1,06	2,79	0,68	0,001
	Провина	4,07	1,43	3,26	1,37	0,008
	Тривожність	8,23	1,48	7,41	1,51	0,009
	емоційне виснаження	8,16	1,44	8,15	1,38	0,923
	почуття безпорадності	7,76	1,25	7,71	1,18	0,716
Конативні	Інтернальність	42,64	6,58	42,52	6,88	0,973
	підозрілий тип ставлення	14,23	3,42	14,15	3,25	0,957
	емоційний дискомфорт	24,75	5,47	24,53	5,32	0,784
	Дезадаптивність	124,7	11,64	123,9	11,77	0,892
	неприйняття себе	25,43	5,24	25,20	5,16	0,918
	егоїстичний тип ставлення	14,46	3,69	14,21	3,66	0,827
	Ескапізм	17,39	3,68	17,14	3,50	0,879
	залежний тип ставлення	14,59	3,82	14,38	3,76	0,835
Особистісні	Невротичність	7,24	2,16	7,21	2,09	0,903
	емоційна нестійкість	7,18	2,23	7,16	1,26	0,875
	Депресивність	7,54	2,47	7,52	2,39	0,869
	Дратівливість	7,12	2,19	7,08	2,23	0,932
	Нерівноваженість	7,57	2,05	7,54	2,01	0,904
	Замкнутість	8,03	1,82	8,01	1,87	0,870
	Підозріливість	8,11	1,54	8,07	1,48	0,930
	Напруженість	7,57	1,28	7,54	1,23	0,879
	Тривожність	7,89	1,86	7,85	1,72	0,940
	низький самоконтроль	8,10	1,75	8,07	1,68	0,903
	Закритість	8,06	1,78	8,03	1,66	0,897

«психологічної девальвації професійного вибору» також дозволив підтвердити ряд важливих закономірностей (див. табл. 3.3 та додатки Н.2, Р.2).

Таблиця 3.3

Відмінності у середніх значеннях вираженості критеріальних змінних досліджуваних контрольної вибірки з провідним симптомокомплексом «психологічної девальвації професійного вибору»

Критеріальні змінні		Етап діагностичного контролю				Значення ймовірності (р)
		Ввідний		Контрольний		
		M_x	σ_x	M_x	σ_x	
емоційні	Гнів	4,38	1,26	3,59	1,31	0,000
	нервово-психічна нестійкість	8,27	1,45	8,24	1,39	0,882
	емоційне виснаження	8,15	1,42	8,13	1,58	0,912
	Презирство	4,65	1,34	3,82	1,28	0,006
	Відраза	4,17	1,27	3,26	1,22	0,000
	Неврівноваженість	8,23	1,37	8,20	1,27	0,861
	Пригніченість	8,10	1,24	7,92	1,31	0,318
конативні	Дезадаптивність	124,5	10,72	123,8	10,63	0,924
	неприйняття інших	25,41	5,09	25,32	5,14	0,826
	емоційний дискомфорт	24,62	5,37	24,49	5,31	0,796
	прагнення до домінування	9,44	2,38	9,42	2,31	0,885
	Ескапізм	17,35	3,56	16,08	3,51	0,032
	егоїстичний тип ставлення	14,43	3,47	12,56	3,51	0,010
	залежний тип ставлення	14,52	3,67	14,47	3,69	0,892
особистісні	спонтанна агресивність	7,22	2,19	7,20	2,09	0,902
	Замкнутість	8,04	1,87	8,01	1,74	0,876
	Маскулінність	8,02	1,79	8,01	1,87	0,964
	Дратівливість	7,55	2,09	7,54	2,03	0,948
	реактивна агресивність	8,06	1,68	8,01	1,75	0,798
	Жорсткість	7,24	2,29	7,22	2,25	0,905
	Домінантність	8,12	1,78	8,09	1,69	0,873
	Підозрливість	8,17	1,54	8,15	1,48	0,936
	Напруженість	7,59	1,44	7,57	1,40	0,901
	Тривожність	7,90	1,82	7,88	1,76	0,903

На підставі аналізу табличних даних можна констатувати, що достовірний характер відмінностей у середніх значеннях вираженості виявлено у відношенні деяких критеріальних змінних випробуваних. Так, статистично значущий характер зниження кількісних показників підтверджено у відношенні таких емоційних критеріальних змінних випробуваних, як «*відраза*» ($p \leq 0,001$), «*гнів*» ($p \leq 0,001$) та «*презирство*» ($p \leq 0,01$). Також значущий характер зниження кількісних показників підтверджено у відношенні конативних критеріальних змінних випробуваних – «*егоїстичний тип ставлення*» ($p \leq 0,01$) і «*ескапізм*» ($p \leq 0,05$).

За результатами аналізу характеру та значимості відмінностей у середніх значеннях вираженості емоційних, конативних та особистісних критеріальних змінних у випробуваних контрольної вибірки з вираженим симптомокомплексом «переживання психотравмуючих обставин» також було виявлено ряд важливих закономірностей (див. табл. 3.4 та додатки Н.3, Р.3)

З огляду на табличні дані стає очевидним, що лише у відношенні деяких критеріальних змінних випробуваних військовослужбовців юнацького віку з вираженим симптомокомплексом «емоційно-моральної дезорієнтації» виявлено статистично значущий характер їх відмінностей за результатами ввідного і контрольного етапів діагностичного контролю. Так, за результатами реалізації формувальних заходів достовірний характер зниження кількісних показників (середніх значень) було підтверджено у відношенні таких емоційних критеріальних змінних випробуваних контрольної вибірки, як «*страх*» ($p \leq 0,01$), «*відраза*» ($p \leq 0,01$) і «*пригніченість*» ($p \leq 0,01$). Також достовірний характер зниження кількісних показників підтверджено у відношенні таких конативних критеріальних змінних випробуваних контрольної вибірки, як «*емоційний дискомфорт*» ($p \leq 0,01$) і «*підозрілий тип ставлення*» ($p \leq 0,05$).

Якщо зробити спробу узагальнення результатів, отриманих у контрольних вибірках військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з вираженими симптомокомплексами «емоційно-моральної дезорієнтації», «психологічної девальвації професійного вибору» і «переживання

Таблиця 3.4

Відмінності у середніх значеннях вираженості критеріальних змінних досліджуваних контрольної вибірки з провідним симптомокомплексом «переживання психотравмуючих обставин»

Критеріальні змінні		Етап діагностичного контролю				Значення ймовірності (p)
		Ввідний		Контрольний		
		M_x	σ_x	M_x	σ_x	
Емоційні	Пригніченість	8,05	1,18	7,64	1,14	0,010
	емоційне виснаження	8,17	1,49	8,16	1,55	0,930
	почуття безпорадності	7,78	1,31	7,75	1,20	0,836
	Відраза	4,17	1,24	3,49	1,17	0,009
	Страх	3,87	1,06	3,25	0,68	0,004
	Провина	4,07	1,45	4,02	1,42	0,638
	Тривожність	8,25	1,53	8,22	1,50	0,857
	Втома	8,18	1,33	8,15	1,45	0,842
Конативні	егоїстичний тип ставлення	14,44	3,72	14,32	3,58	0,893
	неприйняття себе	25,39	5,17	25,30	5,13	0,924
	Інтернальність	42,51	6,42	42,45	6,50	0,946
	емоційний дискомфорт	24,61	5,33	22,37	5,28	0,010
	Ескапізм	17,36	3,49	17,29	3,52	0,936
	залежний тип ставлення	14,53	3,78	14,46	3,72	0,947
	підозрілий тип ставлення	14,22	3,41	13,06	3,34	0,046
Особистісні	підпорядкованість	8,07	1,81	8,05	1,75	0,873
	Закритість	8,11	1,73	8,10	1,70	0,930
	Невротичність	7,35	2,02	7,31	1,96	0,826
	Депресивність	7,53	2,46	7,51	2,40	0,870
	Дратівливість	7,56	2,11	7,55	2,08	0,952
	Тривожність	7,89	1,84	7,87	1,76	0,871
	Інтроверсія	7,19	2,28	7,17	1,23	0,874
	Замкнутість	8,05	1,90	8,02	1,81	0,877
	Стриманість	7,23	2,19	7,21	2,15	0,869
	Підозрливість	8,16	1,52	8,14	1,46	0,906
	сором'язливість	7,14	2,25	7,11	2,16	0,828

психотравмуючих обставин», то стає очевидним, що типовий стандартний технологічний сценарій соціально-психологічної роботи без використання

системи спеціальних психотехнологічних прийомів і методів не призводить до значущого прогресу у динаміці змін на рівні їх емоційних, конативних і особистісних характеристик. На нашу думку, значуща позитивна динаміка змін, тобто, зниження кількісних показників деяких емоційних і конативних критеріальних змінних військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій контрольних вибірок зумовлена насамперед проявом типового для таких ситуацій ефекту «соціабельності», який ймовірно характеризується усвідомленням учасниками психологічного випробування своєї значимої ролі у тому, що відбувається, оцінкою важливості власної участі у науковому дослідженні, увагою до себе зі сторони дослідників тощо. А відтак, досягнути надійних і стабільних результатів в напрямку купірування або нівелювання негативної емоційної симптоматики та ефективного подолання синдрому психоемоційного вигорання у таких військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій навряд чи вдасться.

Приступаючи до аналізу результатів перевірки ефективності спеціальної системи формувальних заходів, зазначимо, що в експериментальних вибірках військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій заходи формувального впливу були побудовані на психологічних засадах та принципах і мали структурований та організований характер. Їх реалізацію було здійснено на основі застосування спеціальних форм і методів соціально-психологічного впливу, розроблених автором.

Проаналізуємо відмінності у середніх значеннях вираженості психологічних критеріальних змінних у досліджуваних експериментальних вибірках з вираженими симптомокомплексами «емоційно-моральної дезорієнтації», «психологічної девальвації професійного вибору» і «переживання психотравмуючих обставин» за результатами ввідного і контрольного етапів діагностичного контролю (див. табл. 3.5–3.7 та додатки П.1–П.3, С.1–С.3).

За результатами аналізу характеру та значимості відмінностей у середніх значеннях вираженості емоційних, конативних і особистісних критеріальних змінних у випробуваних експериментальної вибірці з вираженим

симптомокомплексом «емоційно-моральної дезорієнтації» виявлено ряд важливих закономірностей (див. табл. 3.5 та додатки П.1, С.1).

З огляду на табличні дані стає очевидним, що за характером відмінностей кількісних показників (середніх значень) вираженості критеріальних змінних експериментальна вибірка учасників бойових дій з вираженим симптомокомплексом «емоційно-моральної дезорієнтації» принципово відрізняється від контрольної. Узагальнення табличних даних дозволяє констатувати, що достовірний характер відмінностей у середніх значеннях вираженості виявлено у відношенні більшості критеріальних змінних випробуваних. Зокрема, статистично значущий характер зниження кількісних показників підтверджено у відношенні таких емоційних критеріальних змінних випробуваних, як *«пригніченість»* ($p \leq 0,001$), *«страх»* ($p \leq 0,001$), *«відраза»* ($p \leq 0,001$), *«тривожність»* ($p \leq 0,001$), *«провина»* ($p \leq 0,001$), *«нервово-психічна нестійкість»* ($p \leq 0,01$), *«почуття безпорадності»* ($p \leq 0,01$) та *«емоційне виснаження»* ($p \leq 0,01$). Також за більшістю конативних критеріальних змінних випробуваних було продемонстровано значущу динаміку зниження їх кількісних показників: *«неприйняття себе»* ($p \leq 0,001$), *«ескапізм»* ($p \leq 0,001$), *«залежний тип ставлення»* ($p \leq 0,001$), *«егоїстичний тип ставлення»* ($p \leq 0,001$), *«підозрілий тип ставлення»* ($p \leq 0,01$), *«емоційний дискомфорт»* ($p \leq 0,01$) і *«дезадаптивність»* ($p \leq 0,05$). У відношенні особистісних критеріальних змінних випробуваних також можна підтвердити значущий характер зниження більшості їх кількісних показників: *«депресивність»* ($p \leq 0,001$), *«напруженість»* ($p \leq 0,001$), *«тривожність»* ($p \leq 0,001$), *«дратівливість»* ($p \leq 0,001$), *«емоційна нестійкість»* ($p \leq 0,001$), *«неврівноваженість»* ($p \leq 0,01$), *«підозріливість»* ($p \leq 0,01$), *«закритість»* ($p \leq 0,01$), *«замкнутість»* ($p \leq 0,05$) і *«невротичність»* ($p \leq 0,05$).

За результатами аналізу характеру та значимості відмінностей у середніх значеннях вираженості емоційних, конативних і особистісних критеріальних змінних у випробуваних експериментальної вибірки з вираженим симптомокомплексом «психологічної девальвації професійного вибору» також виявлено ряд важливих закономірностей (див. табл. 3.6 та додатки П.2, С.2).

Таблиця 3.5

**Відмінності у середніх значеннях вираженості критеріальних змінних
досліджуваних експериментальної вибірки з провідним
симптомокомплексом
«емоційно-моральної дезорієнтації»**

Критеріальні змінні		Етап діагностичного контролю				Значення ймовірності (p)
		Ввідний		Контрольний		
		M_x	σ_x	M_x	σ_x	
Емоційні	нервово-психічна нестійкість	8,27	1,45	6,50	1,13	0,008
	неврівноваженість	8,46	1,44	8,27	1,17	0,374
	Пригніченість	8,05	1,30	5,85	1,07	0,000
	Відраза	4,17	1,23	2,49	0,96	0,000
	Страх	3,86	1,07	2,12	0,53	0,000
	Провина	4,07	1,42	2,57	1,14	0,000
	Тривожність	8,23	1,47	5,62	1,18	0,000
	емоційне виснаження	8,17	1,45	6,96	1,28	0,008
	почуття безпорадності	7,75	1,24	5,86	1,03	0,004
Конативні	Інтернальність	42,63	6,54	40,74	6,21	0,464
	підозрілий тип ставлення	14,22	3,40	12,07	2,34	0,006
	емоційний дискомфорт	24,74	5,44	22,36	4,65	0,010
	Деадаптивність	124,5	11,67	116,9	10,82	0,027
	неприйняття себе	25,41	5,18	19,04	4,06	0,000
	егоїстичний тип ставлення	14,45	3,65	12,42	2,58	0,001
	Ескапізм	17,40	3,71	12,25	2,86	0,000
	залежний тип ставлення	14,59	3,81	11,73	2,78	0,000
Особистісні	Невротичність	7,25	2,18	6,48	1,56	0,048
	емоційна нестійкість	7,19	2,24	5,42	1,70	0,001
	Депресивність	7,55	2,48	4,73	1,49	0,000
	Дратівливість	7,11	2,16	5,36	1,64	0,001
	неврівноваженість	7,56	2,03	5,89	1,84	0,008
	Замкнутість	8,02	1,78	6,98	1,24	0,037
	Підозрливість	8,10	1,51	6,36	1,28	0,005
	Напруженість	7,57	1,29	4,83	1,42	0,000
	Тривожність	7,90	1,86	4,94	1,63	0,000
	низький самоконтроль	8,09	1,72	7,68	1,65	0,076
	Закритість	8,06	1,77	6,18	1,26	0,002

З огляду на табличні дані стає очевидним, що за характером відмінностей кількісних показників (середніх значень) вираженості критеріальних змінних експериментальна вибірка учасників бойових дій з вираженим симптомокомплексом «психологічної девальвації професійного вибору» принципово відрізняється від контрольної. Узагальнення табличних даних дозволяє констатувати, що у відношенні критичної більшості критеріальних змінних випробуваних з вираженим симптомокомплексом «психологічної девальвації професійного вибору» підтверджено статистично достовірний характер їх відмінностей за результатами ввідного і контрольного етапів діагностичного контролю. Зокрема, за результатами реалізації формувальних заходів достовірний характер зниження кількісних показників (середніх значень) було підтверджено у відношенні усіх емоційних критеріальних змінних випробуваних контрольної вибірки – *«відрази»* ($p \leq 0,001$), *«гніву»* ($p \leq 0,001$), *«пригніченості»* ($p \leq 0,001$), *«презирства»* ($p \leq 0,001$), *«емоційного виснаження»* ($p \leq 0,001$), *«неврівноваженості»* ($p \leq 0,01$) і *«нервово-психічної нестійкості»* ($p \leq 0,01$). За більшістю конативних критеріальних змінних випробуваних було продемонстровано значущу динаміку зниження їх кількісних показників: *«неприйняття інших»* ($p \leq 0,001$), *«емоційний дискомфорт»* ($p \leq 0,001$), *«егоїстичний тип ставлення»* ($p \leq 0,001$), *«ескапізм»* ($p \leq 0,01$), *«залежний тип ставлення»* ($p \leq 0,01$) і *«дезадаптивність»* ($p \leq 0,05$). Значущу динаміку зниження кількісних показників також було виявлено за більшістю особистісних критеріальних змінних випробуваних: *«тривожність»* ($p \leq 0,001$), *«напруженість»* ($p \leq 0,001$), *«спонтанна агресивність»* ($p \leq 0,001$), *«реактивна агресивність»* ($p \leq 0,001$), *«дратівливість»* ($p \leq 0,01$), *«підозріливість»* ($p \leq 0,01$), *«замкнутість»* ($p \leq 0,05$) і *«жорсткість»* ($p \leq 0,05$).

За результатами аналізу характеру та значимості відмінностей у середніх значеннях вираженості емоційних, конативних і особистісних критеріальних змінних у випробуваних експериментальної вибірки з вираженим симптомокомплексом «переживання психотравмуючих обставин» також було виявлено ряд важливих закономірностей (див. табл. 3.7 та додатки П.3, С.3).

Таблиця 3.6

**Відмінності у середніх значеннях вираженості критеріальних змінних
досліджуваних експериментальної вибірки з провідним
симптомокомплексом
«психологічної девальвації професійного вибору»**

Критеріальні змінні		Етап діагностичного контролю				Значення ймовірності (p)
		Ввідний		Контрольний		
		M_x	σ_x	M_x	σ_x	
Емоційні	Гнів	4,37	1,25	2,46	0,81	0,000
	нервово-психічна нестійкість	8,26	1,43	6,85	1,22	0,010
	емоційне виснаження	8,16	1,46	6,38	1,19	0,001
	Презирство	4,66	1,35	2,97	1,05	0,001
	Відраза	4,17	1,26	2,34	0,72	0,000
	Неврівноваженість	8,22	1,34	6,73	1,21	0,007
	Пригніченість	8,09	1,22	5,96	1,02	0,000
Конативні	Дезадаптивність	124,5	10,68	121,9	10,36	0,048
	неприйняття інших	25,40	5,07	21,28	4,03	0,000
	емоційний дискомфорт	24,60	5,34	20,39	3,96	0,001
	прагнення до домінування	9,43	2,35	9,17	2,16	0,094
	Ескапізм	17,34	3,54	13,12	2,88	0,006
	егоїстичний тип ставлення	14,42	3,46	12,36	3,07	0,001
	залежний тип ставлення	14,50	3,63	12,26	2,75	0,010
Особистісні	спонтанна агресивність	7,21	2,17	5,24	1,75	0,001
	Замкнутість	8,05	1,88	6,86	1,54	0,029
	Маскулінність	8,02	1,80	7,52	1,37	0,468
	Дратівливість	7,54	2,07	5,98	1,76	0,006
	реактивна агресивність	8,05	1,66	5,76	1,24	0,001
	Жорсткість	7,25	2,30	6,42	2,06	0,045
	Домінантність	8,13	1,77	7,35	1,38	0,263
	Підозріливість	8,16	1,52	6,47	1,29	0,010
	Напруженість	7,60	1,45	5,35	1,32	0,000
	Тривожність	7,89	1,81	5,14	1,23	0,000

Таблиця 3.7

**Відмінності у середніх значеннях вираженості критеріальних змінних
досліджуваних експериментальної вибірки з провідним
симптомокомплексом
«переживання психотравмуючих обставин»**

Критеріальні змінні		Етап діагностичного контролю				Значення ймовірності (p)
		Ввідний		Контрольний		
		M_x	σ_x	M_x	σ_x	
Емоційні	пригніченість	8,06	1,20	5,69	0,92	0,001
	емоційне виснаження	8,16	1,39	6,37	1,13	0,010
	почуття безпорадності	7,79	1,34	5,85	0,96	0,006
	відраза	4,16	1,22	2,73	0,58	0,001
	страх	3,86	1,05	2,24	0,73	0,000
	провина	4,06	1,43	3,28	0,65	0,049
	тривожність	8,24	1,52	5,68	1,17	0,000
	втома	8,19	1,35	5,27	1,06	0,000
Конативні	егоїстичний тип ставлення	14,42	3,69	12,81	2,57	0,005
	неприйняття себе	25,40	5,15	20,79	4,28	0,000
	інтернальність	42,50	6,40	42,29	5,96	0,574
	емоційний дискомфорт	24,59	5,01	20,24	4,16	0,000
	ескапізм	17,37	3,50	14,43	2,84	0,001
	залежний тип ставлення	14,55	3,63	13,15	2,42	0,036
	підозрілий тип ставлення	14,20	3,38	11,45	2,72	0,000
Особистісні	підпорядкованість	8,05	1,79	7,87	1,58	0,462
	закритість	8,10	1,71	5,58	1,08	0,000
	невротичність	7,36	2,05	6,59	1,68	0,019
	депресивність	7,52	2,43	6,74	2,05	0,010
	дратівливість	7,54	2,09	4,72	1,37	0,000
	тривожність	7,90	1,85	5,96	1,52	0,001
	інтроверсія	7,20	2,31	7,06	2,14	0,517
	замкнутість	8,04	1,91	7,43	1,41	0,042
	стриманість	7,22	2,17	6,73	1,76	0,050
	підозріливість	8,15	1,50	6,79	1,19	0,003
	сором'язливість	7,12	2,23	5,97	2,16	0,008

З огляду на табличні дані стає очевидним, що за характером відмінностей кількісних показників (середніх значень) вираженості критеріальних змінних експериментальна вибірка учасників бойових дій з вираженим симптомокомплексом «переживання психотравмуючих обставин» суттєво відрізняється від контрольної. Узагальнення табличних даних дозволяє констатувати, що достовірний характер відмінностей у середніх значеннях вираженості виявлено у відношенні більшості критеріальних змінних випробуваних. Зокрема, статистично значущий характер зниження кількісних показників підтверджено у відношенні усіх емоційних критеріальних змінних випробуваних – «втоми» ($p \leq 0,001$), «страху» ($p \leq 0,001$), «тривожності» ($p \leq 0,001$), «відрази» ($p \leq 0,001$), «пригніченості» ($p \leq 0,001$), «почуття безпорадності» ($p \leq 0,01$), «емоційного виснаження» ($p \leq 0,01$) і «провини» ($p \leq 0,05$). За більшістю конативних критеріальних змінних випробуваних продемонстровано значущу динаміку зниження їх кількісних показників: «неприйняття себе» ($p \leq 0,001$), «емоційний дискомфорт» ($p \leq 0,001$), «підозрілий тип ставлення» ($p \leq 0,001$), «ескапізм» ($p \leq 0,001$), «егоїстичний тип ставлення» ($p \leq 0,01$) і «залежний тип ставлення» ($p \leq 0,05$). Також за більшістю особистісних критеріальних змінних випробуваних було підтверджено достовірний характер зниження їх кількісних показників: «дратівливість» ($p \leq 0,001$), «закритість» ($p \leq 0,001$), «тривожність» ($p \leq 0,001$), «підозрливість» ($p \leq 0,01$), «сором'язливість» ($p \leq 0,01$), «депресивність» ($p \leq 0,01$), «невротичність» ($p \leq 0,05$), «замкнутість» ($p \leq 0,05$) і «стриманість» ($p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів аналізу результативності реалізації формувальних заходів у відношенні випробуваних експериментальних і контрольних вибірок дозволяє констатувати, що у порівнянні з традиційною технологією психологічної роботи з учасниками бойових дій, авторська тренінгова технологія забезпечила досягнення більш надійних і стабільних результатів в напрямку купірування або нівелювання негативної емоційної, конативної і особистісної симптоматики і, як наслідок, більш ефективного подолання синдрому психоемоційного вигорання.

Таким чином, на підставі вище викладеного можна заключити, що авторська тренінгова психотехнологія підтвердила свою високу ефективність, що дозволить у подальшому використовувати її в якості ефективної системи методів, прийомів, методик і технік психологічного впливу, які забезпечуватимуть формування в учасників бойових дій юнацького віку стійких форм соціально-психологічної адаптованості, оптимальних моделей психоемоційного реагування на чинники та обставини психотравмуючого характеру, а також навичок і досвіду актуалізації особистісного та поведінкового потенціалу в напрямку подолання негативних проявів і симптомів психоемоційного вигорання.

Висновки до третього розділу

1. Виділено чотири ключові етапи психологічної реабілітації військовослужбовців: діагностичний, психологічний, реадaptaційний етап – виконується, переважно, при проведенні специфічної реабілітації, етап супроводу.

2. Визначено основні завдань запропонованої тренінгової програми: встановлення характеру і ступеня важливості нервово-психологічних розладів, зняття психоемоційного напруження, регуляція порушених функцій організму, формування оптимальної психологічної реакції на наслідки психічної травми, формування чітких уявлень про фактори ризику, оцінка фізичної, сенсорної та розумової працездатності, вивчення динаміки змін психічних станів у процесі реабілітації.

3. Зазначено п'ять модулів психологічного тренінгу: «Психоедукація про особливості фрустрації та емоційного вигорання», «Тренінг формування внутрішнього світу з урахуванням отриманого досвіду на війні», «Тренінг-супровід у посттравматичному зростанні», «Тренінг пошуку нових цінностей та сенсів у житті», «Тренінг налагодження взаємозв'язку із оточенням, в першу чергу із членами сім'ї».

4. Виділено мішені психологічного впливу з високими показниками інтегрального фактора «емоційно-моральної дезорієнтації», з високими показниками інтегрального фактора «психологічної девальвації професійного вибору», з високими показниками інтегрального фактора «переживання психотравмуючих обставин».

5. Визначено шерэг конкретних характеристик, змістовно диференційованих за трьома основними напрямками їх психологічних проявів – емоційним, конативним та особистісним компонентами психоемоційного вигорання.

6. Визначено специфічний комплекс їх емоційних, конативних та особистісних характеристик, на основі і з урахуванням яких здійснювалася

психологічне обґрунтування змісту і форм реалізації (розробки, планування і апробації) заходів формувального впливу в рамках розробленої автором тренінгової технології подолання емоційного вигорання.

7. Узагальнено, що аналіз результативності реалізації формувальних заходів у відношенні випробуваних експериментальних і контрольних вибірок дозволяє констатувати, що у порівнянні з традиційною технологією психологічної роботи з учасниками бойових дій, авторська тренінгова технологія забезпечила досягнення більш надійних і стабільних результатів в напрямку купірування або нівелювання негативної емоційної, когнітивної і особистісної симптоматики і, як наслідок, більш ефективного подолання синдрому психоемоційного вигорання.

ВИСНОВКИ

Узагальнення отриманих у дисертаційному дослідженні теоретико-емпіричних результатів дало змогу зробити такі **висновки** :

1. На підставі аналітичного огляду науково-психологічної джерелознавчої бази з досліджуваної проблематики встановлено різновекторну змістово-функціональну сутність феномену фрустрації, зокрема особливостей його прояву у військовослужбовців. Узагальнено, що фрустрація як складне й полімодальне системне утворення, маючи циклічний характер, зводиться насамперед до різнобічного й багаторівневого процесу переходу від гнітючо-тривожної фрустрованості до стану загальної фрустрації. Виокремлено, що ключовою функціональною симптоматикою фрустрації постає дуже складний симбіоз особистісних інтелектуально-інформаційних, емоційно-вольових і спонукально-мотиваційно процесів поведінки людини. Констатовано, що типологічне коло поведінкових реакцій фрустраційної поведінки особистості досить розлоге і включає тривожність, апатійність, агресивність, депресивність, негативізм, виснаження, надмірну афективність та інші дискомфортні й амортизаційні психостани. Встановлено, що фрустраційна толерантність виступає своєрідною «протиотрутою» до стану фрустрації, тому її культивування є вкрай важливим для учасників бойових дій, які знаходяться в силовому полі такого негативного впливу.

2. Здійснено теоретичний аналіз феноменології психоемоційного вигорання особистості як складного психологічного синдрому, що постає на різних етапах життєдіяльності людини і характеризується поступовою та невпинною втратою психоемоційної, когнітивної та фізичної енергійності й ефективності, проявляючись у симптомах хронічної втоми й загального ексзистенційного виснаження. Втрата задоволення від виконуваної діяльності, розчарування в діях і планах, зміщення аксіологічних пріоритетів, розлади на роботі та в сімейному мікродовкіллі, песимістична налаштованість на майбутнє та інші дискомфортні похідні фрустрації істотно ускладнюють психо- і

соціогенезу особистості. Встановлено, що структурне наповнення синдрому психоемоційного вигорання зводиться до певної тристадійної послідовності – напруги, резистенції та виснаження. Відзначено, що найтипівішими поведінковими реакціями людини в стані психоемоційного вигорання є помітний афективний дисбаланс, переважання негативного психоемоційного спектру, тривалі і стійкі, дразливі і болісні переживання власної безпорадності, знехтуваності, меншовартості, а також істотне підвищення індексу вербальної і/або інструментальної агресивності, збільшення різкості негативних імпульсивних самооцінок і оцінок людей та їхньої діяльності, домінування різномодальної тривожності та інші фрустраційно-депресивні психостани.

3. Узагальнено систему психологічних особливостей і детермінант особистісного функціонування військовослужбовців юнацького віку, які виконують дуже складну, специфічну, екстремальну і ризиконебезпечну діяльність. Акцентовано увагу на військовослужбовцях, які знаходяться у віковому діапазоні від 18 до 25 років, тобто перебувають на етапі дорослішання, змушніння, самоствердження і самореалізації, долаючи шлях від невпевненого юнацького максималізму та криз ідентичності до справжньої самоактуалізаційної дорослості. Зазначено, що врахування закономірностей і особливостей вікового й соціального розвитку, індивідуально-психологічних рис, бойових і моральних якостей військовослужбовців дає змогу цілісно вивчити їхню особистісну психоструктуру. Констатовано, що у психологічному вимірі діяльність військовослужбовця залежить насамперед від рівня його функціональної активності, спрямованої на протидію негативному впливові стрес-факторів бойової обстановки, характеру застосовуваних ним способів подолання дестабілізуючого впливу бойових стресорів на психіку, поведінку і життєдіяльність в цілому, а також спроможність до різнопланового психозахисту і застосування тактик і стратегій копінг-поведінки.

4. На підставі результатів емпіричного дослідження здійснено різнобічний порівняльний аналіз вираженості показників фрустрованості, агресивності і психоемоційного вигорання військовослужбовців різних статі, віку (в межах

юнацтва), освітнього рівня, місця проживання, сімейного стану. Встановлено факторну модель змістовно-структурних компонентів фрустрації як чинника психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій, до якої увійшло п'ять інтегральних факторів фрустрації певних аспектів життєдіяльності досліджуваних: *«незадоволеності соціальними досягненнями у сфері життєдіяльності суспільства»*, *«незадоволеності взаємовідносинами у сфері професійної діяльності»*, *«незадоволеності взаєминами з близькими»*, *«незадоволеності можливостями проведення дозвілля і відпочинку»*, *«незадоволеності характером подружніх взаємин»*. Зазначено, що змістовий характер та специфічні особливості виявлених інтегральних факторів військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій можуть виступати детермінантами прояву як окремих симптомів їхнього психоемоційного вигорання, так і синдрому загалом.

5. Емпіричним шляхом встановлено чотири основні кластери військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій. Перший кластер характеризується високими показниками інтегрального фактора *«емоційно-моральної дезорієнтації»*, якому притаманний високий рівень вираженості таких симптомів психоемоційного вигорання: *«емоційно-моральна дезорієнтація»*, *«неадекватне вибіркове емоційне реагування»*, *«тривога і депресія»*. Досліджено основу другого кластеру військовослужбовців юнацького віку – учасники бойових дій з високими показниками інтегрального фактора *«психологічної девальвації професійного вибору»* з високим рівнем вираженості таких симптомів психоемоційного вигорання: *«загнаність у кут»*, *«емоційний дефіцит»* і *«особистісна відчуженість»*. Вказано на третій, найбільший за чисельністю кластер військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій із середнім рівнем вираженості чотирьох інтегральних факторів : *«переживання психотравмуючих обставин»*, *«психологічної девальвації професійного вибору»*, *«емоційно-моральної дезорієнтації»*, *«психосоматичних і психовегетативних порушень»*. Четвертому кластеру військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій властиві високі показники інтегрального

фактора «переживання психотравмуючих обставин» з високим рівнем вираженості таких симптомів емоційного вигорання : *«переживання психотравмуючих обставин», «незадоволеність собою», «розширення сфери економії емоцій»*.

6. Встановлено, що у системі формувально-ревіталізаційних впливів щодо військовослужбовців юнацького віку – учасників бойових дій з вираженим рівнем прояву якраз таких конфігурацій симптомів психоемоційного вигорання доцільним буде застосування спеціальної системи прийомів і технік тренінгової психотехнології, релевантних характерові і специфіці констатованих дисфункційних проявів. Розроблено й задіяно тренінгову програму психологічної реабілітації військовослужбовців з проявами негативного впливу фрустрації як чинника їхнього психоемоційного вигорання. Виокремлено емпіричні кореляти афективного, когнітивного й особистісного компонентів прояву психоемоційного вигорання, марковано і наповнено змістом їхні характерологічні ознаки й особливості.

7. Підтверджено високу ефективність застосованої психотренінгової програми, акцентовано на доцільності її запровадження в психореабілітаційний простір роботи з військовослужбовцями – учасниками бойових дій. Завдяки програмі вдалося досягнути помітних позитивних змін, зокрема на рівні істотного покращення адаптаційних можливостей до звичних умов життя військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, активізації їхньої комунікативно-перцептивної міжособистісної компетентності та партнерської взаємодії, ставлення до зовнішнього світу і самого себе «іншого», а також уміння справлятися зі складними афективно-когнітивними ситуаціями і проблемами.

Вказано, що перспективи подальших наукових студій будуть спрямовані на інтенсивне психореабілітаційне використання тренінгової програми як ефективної системи методів, прийомів, методик і технік психологічного впливу для зниження/нейтралізації негативних проявів і симптомів фрустрації та психоемоційного вигорання у військовослужбовців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдрахімов Р. А. Особливості фрустраційного реагування в учасників бойових дій з клінічними проявами посттравматичного синдрому та частковою втратою зору. *Психіатрія, неврологія та медична психологія*. 2019. № 10. С. 54–61. URL: <https://doi.org/10.26565/2312-5675-2018-10-08>
2. Актаєва М. Г. Психологічні чинники формування громадянської відповідальності у юнацькому віці: дис. на здобуття наук ступеня канд. психол. наук. Київський ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2017. 263 с.
3. Алещенко В. І. Військова психологія: ретроспективний аналіз та подальший розвиток. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2015. № 2. С. 46–53.
4. Андрійчук О. Я. Сахарук Л. Ю. Аналіз соматичної складової депресії при плануванні програми фізичної терапії. *Art of Medicine*б. 2022. Т. 23, № 3. С. 12–17. URL: <https://doi.org/10.21802/artm.2022.3.23.12>.
5. Апальков В. Психологія поведінки військовослужбовця в умовах полону. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. №55(2), С. 14–22. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-55-2-14-22> .
6. Базарний С. В. Надання психологічної допомоги психотравмованим в бойових умовах. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи*, Київ: КНУ ім.Тараса Шевченка. 2020. С. 20–24.
7. Блінов О. А. Бойова психічна травма: монографія. Київ: Талком. 2019. 700 с.
8. Блінов О. А. Арттерапія у психологічній реабілітації поранених комбатантів в умовах госпіталю. *Problems of Modern Psychology*. 2022. № 4. С. 22–28. URL: <http://dx.doi.org/10.26661/2310-4368/2021-4-3>.
9. Бриндіков Ю. Л. Теоретичні та практичні основи організації реабілітаційної діяльності з комбатантами: навч.-метод. посіб. Хмельницький: [б.в.], 2018. 165 с.

10. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в системі соціальних служб: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук. Тернопіль, 2019. 559 с.

11. Божок Н. Психологічний аналіз дослідження фрустраційної толерантності в студентському віці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 12: Психологічні науки/ зб. наукових праць. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. № 28 (52). С. 78–186.

12. Бойченко А. В. Психологічні особливості становлення автономності особистості в умовах війни. *Гуманітарні студії: історія та педагогіка*: наук. журнал. 2021. № 1(01). С. 125–128.
URL: <http://nauksgf.wunu.edu.ua/index.php/npsgf/issue/view/3>.

13. Бульчик Т. І., Мушкевич В. О. Психологічні особливості фрустраційної толерантності військовослужбовців. *Практична психологія сучасності: ресурси та перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. ВНУ ім. Лесі Українки; каф. практи. та клінічної психології/ за заг. ред. М. І. Мушкевич*. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 78–82.

14. Бульчик Т. І., Мушкевич В. О. Емоційні та поведінкові прояви військовослужбовців, що перебувають в зоні бойових дій. *Психологічні студії*: зб. наук. праць. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк: Вид. дім «Гельветика», № 1. 2022. С.24–33.

15. Василенко С. В. Особливості психологічної реабілітації особового складу військ (сил) Збройних сил України (з урахуванням досвіду антитерористичної операції та операції об'єднаних сил). *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи*. Київ [б.в.], 2001. С. 40–42.

16. Василенко С. Особливості впливу стресогенних умов професійної діяльності на психіку військовослужбовців Збройних сил України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 54(1). С. 45–50.
URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-54-1-45-50>.

17. Віденєєв І. О. Емоційне вигорання як фактор посттравматичних стресових розладів у працівників поліції. *Габітус*. 2020. Вип. 12, Т. 1. С. 136–139. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-1.23>.

18. Вірна Ж. П. Життєстійкість як фактор збереження психічного здоров'я і психологічної безпеки в умовах воєнного часу. *Science and society: trends of interaction: collective monograph*. Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks. California: GS Publishing Services, 2023. С. 171-181. URL: <https://doi.org/10.51587/9798-9866-95945-2023-012-171-181>.

19. Вовк М. Специфіка психологічних наслідків переживань фрустраційних ситуацій у сучасного студентства. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*: зб. наук. праць. Вип. 6. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. С. 197–207.

20. Волков Д. С., Абатурова О. А. Особливості просоціальної поведінки в умовах воєнного стану. *Science of XXI century: development, main theories and achievements*. 2022. С. 12–15. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.29.04.2022.102>

21. Галецька І., Мельник М. Особливості емоційного вигорання менеджерів з різним рівнем самоактуалізації. *Актуальні проблеми психології*. Т. V: *Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія*. Вип. 6. Київ: ІВІ Держкомстату України, 2007. С. 89–95.

22. Галич М. Ю. Особливості динаміки емоційних станів поліцейських-учасників Операції об'єднаних сил у реабілітаційний період: дис. на здобуття наук. ступеня док. філософії 053 «Психологія». Київ, 2020. 207 с.

23. Гошовський Я., Гошовська Д. Основні типологічні параметри феномену психічної депривації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2016. № 1. С. 218–228.

24. Гошовський Я. О. Психологічні особливості агресивності депривованих підлітків. *Психологія: теорія і практика*: зб. наук. праць/ ред. кол.:

І. О. Корнієнко (голов. ред.) та ін. Мукачєво: РВВ МДУ, 2018. Вип. 2 (2)'. С. 50–58.

25. Гриб О., Сівчук П. Програми психологічної реабілітації в контексті державної підтримки ветеранів АТО/ООС. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2021. Вип. 2 (25). С. 708-714. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2021/21goipva.pdf>.

26. Гребенюк М. О. Становлення професійної «Я-концепції» як запорука успішної адаптації до умов військової служби. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи*: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2019. С. 54–56.

27. Громова Г. М. Толерантність до невизначеності та ставлення до часу як медіатори посттравматичного відновлення особистості. *Виміри особистісних трансформацій: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. семінару*. Київ: ІСПП НАПН України. 2021. С. 30 – 34.

28. Демидюк В. Особливості психологічного супроводу військовослужбовців із високим рівнем емоційного вигорання. *Психологічний журнал*. 2022. № 8 (3). С. 46–54. URL: <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.3.4>.

29. Єна А. І., Маслюк В. В., Сергієнко А. В. Актуальність і організаційні засади медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції. *Науковий журнал МОЗ України*. 2014. № 1 (5). С. 5–16.

30. Жигайло Н., Матеюк О. Психологічний супровід військовослужбовців у зоні ведення бойових дій. *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки*. 2022. Вип. 13. С. 64–70. URL: <https://doi.org/10.30970/PS.2022.13.8>.

31. Журавльова Л., Кротюк К. Особливості ціннісно-сислової сфери військовослужбовців з різним досвідом участі в бойових діях. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2020. № 12, 10(55). С. 26–36. URL: [http://dx.doi.org/10.31392/npu-nc.series12.2020.10\(55\).03](http://dx.doi.org/10.31392/npu-nc.series12.2020.10(55).03).

32. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій: метод. посіб./ О. М. Кокун О. М. та ін. Київ-Одеса: Фенікс, 2022. 128 с.
33. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: метод. посіб./ О. М. Кокун, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська [та ін.]. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.
34. Здоров'я і суспільство в умовах війни: *Збірник наукових статей*. Кропивницький: ЦРол. 2022. 437 с.
35. Занюк С. С. Психологія мотивації та емоцій: навч. посіб. Луцьк: Волин. держ. уні-т, 1997. 180 с.
36. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: метод. посіб. / Н.А. Агаєв, О.М. Кокун, І.О. Пішко та ін. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2016. С. 208–225.
37. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ: Пед. Думка. 2016. 219 с.
38. Зубовський Д. С. Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період. *Молодий вчений*. 2018. № 8(1). С. 47–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_8%281%29_13.
39. Іщенко А. Психологія війни: як допомогти ветеранам АТО повернутися до нормального життя. *Сьогодні*. 2018. № 4. С. 24–29.
40. Карамушка Л. М., Гнускіна Г. В. Психологія професійного вигорання підприємців: монографія. Київ: Логос, 2018. 198 с.
41. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: навч. посіб. Київ: Либідь, 2007. 256 с.
42. Климчук В. О. Психологія посттравматичного зростання: монографія/ Нац. академія пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 158 с.

43. Козира П. В. Теоретико-прикладні аспекти постстресової психологічної дезадаптації в учасників бойових дій (на прикладі співробітників МВС України). Львів: ЛьвДУВС, 2019. 190 с.

44. Кокун О. М., Пішко І. О. Особливості динаміки психофізіологічного стану військовослужбовців впродовж шести місяців виконання завдань в районі АТО. *Психологічне здоров'я*. Київ, 2019. № 1(2). С. 132–152. URL: <https://chromeextension://oemmndcblldboiebfnladdacbfmadadm/https://maup.com.ua/assets/files/psihologz/2019-1/08.pdf> (дата звернення: 10.04.2021).

45. Колесніченко О.С. Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців Національної гвардії України: монографія. Харків: ФОП Бровін ОВ, 2018. 488 с.

46. Колесніченко О. Психологічна реабілітація військовослужбовців – учасників бойових дій Національної гвардії України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2020. № 12, 1. С. 159–75. URL: <http://dx.doi.org/10.32453/5.v12i1.144> .

47. Колосович О. С. Психологія взаємодії у військово-професійному середовищі: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 232 с.

48. Кондратюк М. П., Поух А. В. Методика роботи з гуманітарних питань у військових підрозділах [б.в.]. 2014. 116 с. URL www.pdfactory.com.

49. Копаниця Д. М. Психологічна підготовка військовослужбовця щодо успішного виконання завдань в умовах бою. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи*: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2019. С. 117–120.

50. Костюкова Н. В. Організація психологічної підготовки до бойових дій в арміях країн НАТО. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи*: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2019. С. 126–128.

51. Кочубинська Т. Психокорекція проявів соціально-психологічної дезадаптації учасників бойових дій. *Psychological Prospects Journal*. 2021. № 37. С. 111–27. URL: <http://dx.doi.org/10.29038/2227-1376-2021-37-111-127>.
52. Коширець В. В. Особливості надання психологічної допомоги особам з ПТСР. *Психологія: реальність і перспективи*. Рівне, 2017. Вип. 8. С. 128–133.
53. Коширець В., Шкарлатюк К. Особливості організації особистісного простору військовослужбовців з ознаками ПТСР. *Психологічні перспективи*. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2020. Вип. 36. С. 124–143. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2020-36-124-143>.
54. Кравченко О. В. Впровадження соціально-психологічного тренінгу в умовах адаптації військовослужбовця до навколишнього цінніснонормативного середовища. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2014. Вип. 15. С. 104–113.
55. Кравчук С. Л. Особливості життєстійкості як фактора психологічної пружності особистості юнацького віку в умовах воєнного конфлікту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2018. №. 1. С. 99–105.
56. Криволапчук В. О., Моцонелідзе І. О., Слюсар І. М. Психогігієна професійної діяльності працівників ОВС: навч.-метод. посіб. Київ: ДНДІ МВС України, 2010. 284 с.
57. Кудренко О. В. Вплив стрес-факторів бойової обстановки на психіку військовослужбовців Повітряних Сил (на основі досвіду АТО). *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2018. № 2(31). С. 137–144. URL: <https://doi.org/10.30748/nitps.2018.31.18>.
58. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці: монографія. Суми: Видав-во СумДПУ, 2020. 324 с.
59. Лебідь Д. Чинники формування синдрому емоційного вигорання військовослужбовців. *Актуальні проблеми психологічної науки у XXI столітті*:

погляд у майбутнє. *Магістерські студії: матеріали І наук.-практ. конф. каф. психології та педагогіки*. Вип. 1. Дніпро, 2020. С. 35–39.
URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5792>.

60. Лиман А. А. Психотренінгова програма формування психологічної готовності військовослужбовців Національної гвардії України до ризику у службово-бойовій діяльності. *Честь і закон*. 2020. № 1 (72). С. 59–65.

61. Литвиненко Л. І. Медико-психологічна реабілітація військовослужбовців та демобілізованих. *Актуальні проблеми психології*. Т. III: *Консультативна психологія і психотерапія*: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ: Логос, 2015. Вип. 11. С. 34–51.

62. Лукомська С. О., Задорожний С. В., Кульчиковський Е. М. Психологічна допомога учасникам АТО в системі реабілітаційного відділення госпіталю для ветеранів війни. *Наука і життя: сучасні тенденції*. 14–16. 05. 2015. URL: <http://int-konf.org/konf052015/1058-lukomska-s-o-zadorozhniy-s-v-kulchikovskiy-e-m-psihologchna-dopomoga-uchasnikam-ato-v-sistem-reabltacynogo-vddlennya-gosptalyu-dlya-veteranv-vyni.html> (дата звернення: 15.10.2019).

63. Маляр-Газда Н. М. Емоційне вигорання – актуальна проблема медицини сьогодення. *Науково-практичний журнал для педіатрів та лікарів загальної практики – сімейної медицини*. 2015. № 3. С. 15–18.

64. Марчук С. Теоретичний аналіз психологічних особливостей перфекціонізму у юнацькому віці. *Психологічні перспективи*. 2021. № 37. С. 141–154. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2021-37-141-154>.

65. Матеюк О. А. Деякі особливості психологічного впливу під час ведення бойових дій. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологія*: зб. наук. праць. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. Вип. 15. С. 372–376.

66. Матеюк О. А. Професійний психологічний вплив військового керівника на підлеглих в особливих умовах діяльності: монографія. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2006. 320 с.

67. Мацевко Т., Березницька У., Солошенко Н. Психічні стани військовослужбовців після повернення із зони ведення бойових дій. *ВНУОУ*. 2020. № 55. С. 59-67. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-55-2-59-67>.
68. Мельник А. П. Особливості психологічної реабілітації військовослужбовців, які перебували в умовах бойових дій. *Психологічні перспективи*. 2016. Вип.28. С. 176–185.
69. Мельник О. В. Вікові особливості адаптації учасників бойових дій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: 19.00.07/ Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2019. 20 с.
70. Міжнародний класифікатор хвороб МКХ-11 (11-й перегляд). URL: <https://www.who.int/standards/classifications/classification-of-diseases>
71. Мобільні бригади соціально-психологічної допомоги учасникам бойових дій АТО/ООС та членам їх родин: результати роботи. *Громадський простір*: URL: <https://www.prostir.ua/?news=mobilni-bryhady-sotsialno-psyholohichnoji-dopomohy-uchasnykam-bojovyh-dij-atoos-ta-chlenam-jih-rodyn-rezultaty-roboty>.
72. Мотрук Т. О., Шталтовна Я. С. Ідентичність та смисложиттєва криза в період юнацького віку. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя*: матеріали IV Міжнар. наук.-прак.конф., Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018. С. 168–172.
73. Мотрук Т. О., Вертель А. В. Особливості перфекціонізму в юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості*. 2019. № 4. С. 182–192.
74. Моцонелідзе І. О. Диференціація понять «емоційне вигорання» та «професійна деформація» в діяльності працівників органів внутрішніх справ. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 8. С. 736–745.
75. Мушкевич В. О., Бульчик Т. І. Психологічні підходи до розгляду фрустраційної поведінки військовослужбовців. *Актуальні проблеми практичної*

психології у Волинському регіоні: матеріали XII наук.-практ. семінару. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. С. 3–14.

76. Мушкевич В. О., Бульчик Т. І., Кисляк Л. О., Психологічні особливості поведінки та станів учасників бойових дій. *Актуальні проблеми практичної та клінічної психології*: матеріали XIII наук.-практ. семінару. ВНУ ім. Лесі Українки; каф. практ. та клінічної психології/ за заг. ред. М. І. Мушкевич. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 36–50.

77. Мушкевич В. О. Сутність і особливості внутрішньоособистісних конфліктів військовослужбовців. *Виклики та парадокси соціальної взаємодії в постмодерному світі*: лінгвістичний та психологічний аспекти: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. ВНУ ім. Лесі Українки/ за заг. ред. О. В. Лазорко, В. А. Ущиної. Луцьк: Волиньполіграф, 2019. С. 196–201.

78. Мушкевич В. О. Психологічні особливості психічних станів військовослужбовців. *Практична психологія сучасності: ресурси та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. ВНУ ім. Лесі Українки; каф. практ. та клінічної психології/ за заг. ред. М. І. Мушкевич. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 40–49.

79. Мушкевич В. Психологічні чинники переживання стресу військовослужбовцями. *Психологічні перспективи*. 2019. № 34. С. 119–136. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2019-34-119-136>.

80. Мушкевич В. Психологічні особливості фрустраційної поведінки військовослужбовців. *Психологічні перспективи*. 2020. № 35. С. 101–118. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2020-35-101-118>.

81. Мушкевич В. Психологічний симптомокомплекс фрустраційної поведінки військовослужбовців: гендерний аспект. *Психологічні перспективи*. 2021. № 38. С. 177–197. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2021-38-177-197>.

82. Мушкевич В. Змістовні складові особистісного функціонування військовослужбовців відповідно до рівня освіти. *Психологічні перспективи*. 2022. № 39. С. 270–290. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-39-muv>.

83. Мушкевич В. Показники психологічного здоров'я військовослужбовців. *Психологічні студії*. Луцьк: Вид. дім «Гельветика». № 2, 2022. С. 49–55.

84. Мушкевич В., Пасічник Л. Психологічні особливості копінг-поведінки військовослужбовців та цивільного населення в умовах бойових дій. *Психологічні перспективи*. 2022. №. 40. С. 104–120. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-40-mus>.

85. Мушкевич В. Психологічні особливості емоційних переживань військовослужбовців в зоні бойових дій. *Психологічні основи здоров'я, освіти, науки та самореалізації особистості*: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. ВНУ ім. Лесі Українки; каф. практи. психології та психодіагностики/ за заг. ред. Л. І. Магдисюк. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. С. 113–116.

86. Мушкевич В. О. Показники психологічного здоров'я військовослужбовців. *Психологічні студії*: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк: Вид.-во «Гельветика», 2022. Вип. 2, 2022. С. 49–55.

87. Мушкевич В. Складові психологічної реабілітації учасників бойових дій. *Психологічні основи здоров'я, освіти, науки та самореалізації особистості*: матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. ВНУ ім. Лесі Українки; каф. практи. психології та психодіагностики/ за заг. ред. Л. І. Магдисюк. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. С. 69–174.

88. Наконечна М. Психологічні особливості інтерсуб'єктної взаємодії в юнацькому віці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. Вип. 17 (62). 2022. С. 60–71. URL: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.17\(62\).06](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.17(62).06).

89. Олексієнко Б. Рекадаптація учасників бойових дій: психологічний аспект. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2020. №. 12, (1). С. 204–218. URL: <http://dx.doi.org/10.32453/5.v12i1.147>.

90. Опальчук Б. В., Овод В. Д. Особливості психоемоційного стану військовослужбовців під час виконання бойових завдань. *Військова психологія у*

вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2019. С. 168–171.

91. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи: навч. посіб. Т. 1. Київ: [б.в.]. 2018. 208 с.

92. Осьодло В. І., Зубовський Д. С. Особливості прояву особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи*: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2019. С. 143-144, 174–176.

93. Осьодло В., Грилюк С., Тютюнник Л. Сучасний стан і перспективи психологічного забезпечення в Збройних силах України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. №. 1. С. 89–98. URL: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.1.14>.

94. Осьодло, В., Будагьянц Л. Соціально-політичний контекст війни на сході України та основні напрями протидії гібридній агресії. *Вісник Національного університету оборони України*/ 2021. №. 61(3). С. 82–91. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-61-3-82-91>.

95. Осьодло, В., Будагьянц Л. Розпізнати бойову психічну травму: вступ до філософії військової психології. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 68(4). С. 113–122. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-68-4-113-122>.

96. Охорона ментального здоров'я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни: монографія/ В. І. Цимбалюк. Київ, 2020. 307 с. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/27737>.

97. Охорона ментального здоров'я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни: монографія/ В. І. Цимбалюк, В. В. Стеблюк, О. В. Друзь [та ін.]/ Київ, «Медицина». 2021. 256 с.

98. Павлик Н. В. Психологічний супровід військовослужбовців, спрямований на психологічну реабілітацію постстресових психічних розладів: метод. посіб. Київ: [б.в.], 2020. С. 90–92. Первинна психологічна допомога і реабілітація в бойових умовах: навч.-метод. посіб. Львів: АСВ, 2014. 140 с.

99. Романишин А. М., Бойко О. В., Гузенко І. М. Первинна психологічна допомога і реабілітація в бойових: навч.-метод. посіб. Львів: АСВ, 2014. 140 с.
100. Пирог Г. В., Шмиглюк О. Г., Горбачук Ю. О. Особливості психологічних станів учасників антитерорестичної операції об'єднаних сил. *Теорія і практика сучасної психології*: зб. наук. праць. 2019. С. 130-134.
101. Попелюшко Р. П. Психологічні наслідки військово-травматичного стресу для учасників бойових дій. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні та психологічні науки*/ Нац. академія Держ. прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2015. № 2. С. 159–171.
102. Попелюшко Р. П. Особливості психологічної реабілітації учасників бойових дій засобами природничої рекреації. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць. Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психол. ім. Г. С. Костюка*. Київ, 2015. Т. XI: *Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. Вип. 13. С. 198–207.
103. Посттравматичні стресові розлади: діагностика, лікування, реабілітація: методичні рекомендації/ П. В. Волошин, Л. Ф. Шестопалова, В. С. Підкоритов [та ін.]. Харків: [б.в.]. 2002. 47 с.
104. Потапчук Є. М. Особливості діагностики та корегування психоемоційних станів учасників бойових дій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2017. Вип. 2, т. 2. С. 76–80.
105. Прахова С. А. Психологічна природа, зміст та структура феномену фрустрації. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. Т. XI: *Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. Вип. 13. 2015. С. 207–216.
106. Прахова С. А. Дослідження психологічних детермінантів виникнення фрустраційних станів учнів різних вікових груп. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Чернігів, 2015. Вип. 128. С. 222–225.

107. Приб Г. А. Патопсихологічні складові емоційного вигорання військовослужбовців як чинник національної безпеки. *Економіка та держава*. Серія: *Державне управління*. 2019. № 3. С. 75–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eddu_2019_3_18.

108. Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1057.

109. Проблемні питання психологічної реабілітації ветеранів учасників антитерористичної операції та військовослужбовців операції об'єднаних сил в Україні (аналітичний огляд літератури). І. Назаренко, В. Якимець, В. Печиборщ, Г. Слабкий [та ін.]. *Україна. Здоров'я нації*. 2019. № 1 (54). С. 48–58.

110. Психіатрія. В. М. Козідубова, В. М. Кузнєцов, В. А. Вербенко [та ін.]. Харків: Оберіг, 2013 р. 1164 с.

111. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення: метод. посіб. О. М. Кокун, Н. А. Агаєв, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська [та ін.]/ Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.

112. Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України: метод. посіб. О. М. Кокун, Н. А. Агаєв, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська [та ін.]/ Київ: ФОП Маслаков, 2019. 288 с.

113. Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс/ Н. Гусак, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін [та ін.]. Київ: Університет. вид-во Пульсари, 2017. 216 с.

114. Приходько І. І. Система профілактики та контролю бойового стресу у військовослужбовців. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України: електронне фахове видання*. Серія: *Психологія*. 2018. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2018_1_13.

115. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців: навч.-метод. посіб./ А. М. Романишин, Т. М. Мацевко, О. С. Капінус [та ін.]. Львів: НАСВ, 2017. 159 с.

116. П'янківська Л. В. Психологічна профілактика синдрому «емоційного вигорання» у курсантів вищих навчальних закладів МВС України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.09/ Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняхівського. Київ, 2019. 196 с.

URL: <https://nuou.org.ua/assets/dissertations/diser/diser-piankivska.pdf>

117. Реабілітація військовослужбовців в Україні. Загальні проблеми та особливості організації під час воєнного стану. Київ. ВД «Професіонал», 2022. 406 с.

URL: <https://jurkniga.ua/contents/reabilitatsiya-viyskovosluzhbovtsiv-v-ukraini-zagalni-problemi-ta-osoblivosti-organizatsii-pid-chas-voiennoho-stanu.pdf>.

118. Рижкова Н. В. Психопрофілактика емоційного вигорання військовослужбовців інженерних військ Збройних сил України. *Knowledge, Education, Law, Management*, 2020 № 7 (35). Vol. 2. С. 105–11.

URL: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.7.2.19>.

119. Сафін О. Д. Основні підходи до функціонування системи психологічної реабілітації та реадaptaції учасників антитерористичної операції. *Наука і оборона*. 2016. № 1. С. 24–30.

120. Скіпальська Г. Б., Цветкова Н. М., Файдюк О. В. Методичні рекомендації щодо діяльності мобільних бригад соціально-психологічної допомоги учасникам бойових дій АТО/ООС та членам їх родин. Київ: КІМ, 2021. 28 с.

121. Слюсаревський М. М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді. *Вісник НАПН України*. 2022. № 4(1). С. 1–11.

122. Соціально-психологічна адаптація ветеранів АТО: проблеми і шляхи їх вирішення / Ресурсний центр Гурт. URL: <https://gurt.org.ua/articles/32262>.

123. Сторожук Н. А., Мась Н. М., Покотило В. В. Сучасний стан системи психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції. Зб. наук. пр., Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. *Військово-спеціальні науки*. Київ, 2016. Вип. 1(34). С. 34–38.

124. Стрес-асоційовані розлади здоров'я в умовах збройного конфлікту: монографія/ В.С. Гічун, А.Г. Кириченко, В.М. Корнацький [та ін]. Дніпро: Акцент ПП, 2019. 324 с.
125. Субашкевич І. Р., Шпагіна А. Д. Дослідження соціально-психологічних настроїв українців у період війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія/ 2022. № 33 (72). С. 116–122.*
126. Сулятицький І. Психолого-корекційний практикум травм війни: навч. посібник/ І. Сулятицький, К. Островська, В. Осьодло та ін. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2019. 396 с.
127. Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу: монографія / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос [та ін.]. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2020. 178 с.
128. Тітов І. Г. Психологічні передумови становлення світогляду особистості в юнацькому віці. *Психологія і особистість*. 2018. № 1 (13). С. 36–49. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/9886>.
129. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації: монографія/ Т. М. Титаренко. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.
130. Ткаченко, В. І., Костюкова, Н. В. До проблеми організації психологічної підготовки до бойових дій в арміях країн НАТО. *Вісник Національного університету оборони України*. 2018. № 2(50). С. 119–126. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2018-50-2-119-126>.
131. Токарева Н. М. Основи вікової психології: *навч.-метод. посіб.*. Кривий Ріг [б.в.]. 2013. 283 с.
132. Турбан В. Фактор фрустрації як засіб актуалізації моральних дилем. *Навчання і виховання обдарованої дитини*. 2015. Вип. 1. С. 162–167. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivoo_2015_1_21.

133. Тютюнник Л. Способи формування стресостійкості особистості. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 70(6). С. 182–189. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-182-189>.
134. Фармацевтична енциклопедія. Національний фармацевтичний університет України. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: МОРІОН, 2010. 1632 с. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua>.
135. Федоренко Р. П., Коширець В. В., Шкарлатюк К. І. Особливості психологічної реабілітації військовослужбовців із суїцидальною поведінкою, детермінованою сімейною ситуацією. *Наукові перспективи*. Серія: Державне управління. Серія: Право. Серія: Економіка. Серія: Медицина. Серія: Педагогіка. Серія: Психологія. № 8 (26). 2022. С. 408–421. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-8\(26\)-408-421](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-8(26)-408-421).
136. Фінів О. Я. Психозахист і стресостійкість особистості: теоретико-емпіричний ракурс. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія: Психологія. 2016. № 1. С. 258–268. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/900>.
137. Формування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження: метод. посіб./ О. М. Кокурн, В. М. Мороз, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська. Київ: 7БЦ. 2021. 170 с.
138. Хайрулін О. М. Психологія професійного вигорання військовослужбовців: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 219 с.
139. Холодова О. О. Загальні й особливі прояви фрустрації. *Психологія: зб. наук. праць*. 2003. № 20. С. 88 – 94.
140. Христюк О. Техніки відновлення на етапі психологічної реабілітації учасників бойових дій. *зб. наук. праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2020. № 14, 3. С. 317–29. URL: <http://dx.doi.org/10.32453/5.v14i3.233>.

141. Шамне А. В., Прахова С. А. Психологія фрустраційних станів та реакцій підлітків: теорії, проблеми, діагностика: монографія. Київ: НУБіП України. 2018. 278 с.

142. Шаповал В. Поняття «Професійна реабілітація учасників бойових дій ЗСУ». *Теорія та методика навчання та виховання*. 2021. № 51. С. 185–192. URL: <http://dx.doi.org/10.34142/23128046.2021.51.17>.

143. Шевченко В. В., Руденко А. А. Психологічна реабілітація військовослужбовців, що перебували в миротворчому контингенті. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. 2014. Вип. 2. № 12. С. 239–243.

144. Шевченко О. М. Психологічні особливості розвитку довіри до себе в старшому юнацькому віці. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 6. С. 180–184.

145. Шиделко А. В. Наслідки впливу бойового стресу на психологічний стан особистості військовослужбовця. *Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка. Серія: Психологія, Серія: Медицина*. 2022. № 1 (6). С. 476–486. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4444>.

146. Юрченко В. Психічні стани людини системний опис: монографія. Рівне [б.в.]. 2006. 574 с.

147. Якимчук О. Психологічні особливості професійного вигорання особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. Вип. 16 (61). С. 110-118. URL: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.16\(61\).10](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.16(61).10).

148. Яковицька Л. С., Капій І. О. Дієвість теорії когнітивного дисонансу Л. Фестінгера в сучасних умовах. *Сучасні проблеми науки*. Київ: НАУ, 2020. С. 88–89. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/54057>.

149. Якубова Л. Структурно-функціональна модель соціальної реабілітації осіб, що повернулись із зони АТО. *Молодь і ринок*. 2017. № 5 (148). С. 50–54.

150. Andriichuk O, Sakharuk L. Analysis of the somatic component of depression in the development of physical therapy program. *Scientific and practical journal*. 18. 2022. 23(3). 1P. 2-7. URL: <https://doi.org/10.21802/artm.2022.3.23.12>.

151. Anxiety and stress: an interdisciplinary study of a life situation/ H. Basowitz, H. Persky, S. Korchin, R. Grinker. New York: McGraw-Hill, 1955. 243 p.

152. Barker R., Dembo T., Lewin K. Frustration and regression. *Child behavior and development: A course of representative studies*. McGraw-Hill. 1943. P. 41–458. URL: <https://doi.org/10.1037/10786-026>.

153. Berkowitz, L.. Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychological Bulletin*. 1989. 106(1). P. 59–73. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1989-36458-001#:~:text=https%3A//doi.org/10.1037/0033%2D2909.106.1.59>

154. Berkowitz L. On the formation and regulation of anger and aggression: A cognitive-neoassociationistic analysis. *American Psychologist*, 1990, 45(4), 494–503. Doi: [10.1037/0003-066x.45.4.494](https://doi.org/10.1037/0003-066x.45.4.494).

155. Beach balls: Assessing frustration tolerance in young children using a computerized task/ A. Jiménez-Soto, J. Lorente-Loza, J. Vargas, E. Díaz, J. López. *Acta Psychol (Amst)*. 2022. 224 p. URL: <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2022.103528>.

156. Bourgault D. Burnout or Dying of Exhaustion like a Chamelon on a Kilt. *The Social Worker*. 1982. V. 50. 3. P. 32–34.

157. Brown J. S., Farber I. E. Emotions conceptualized as intervening variables with suggestions toward a theory of frustration. *Psychological bulletin*. 1951. 48(6). 465 p.

158. Burisch M. Das Burnout-Syndrom. *Theorie der inneren Erschöpfung*. 3. Aufl., Heidelberg: Springer Verlag, 2006. 314 s.

159. Characteristic impacts of combat stressors on posttraumatic stress disorder in Ukrainian military personnel who participated in the armed conflict in eastern

Ukraine/ O. Kokun, N. Agayev, I. Pischko, V. Stasiuk. *International Journal of Psychology & Psychological Therapy*. 2020. 20 (3). P. 315–326.

160. Cherniss C. Long-term consequences of burnout: An exploratory study. *Journal of Organizational Behavior*. 1992. Vol. 13 (1). P. 1–11.

161. Dierendonck D. V., Schaufeli W. B., Buunk B. P. Burnout and inequity among human service professionals: A longitudinal study. *Journal of Occupational Health Psychology*. 2001. Vol. 6 (1). P. 43–52. URL: <http://dx.doi.org/10.1037/1076-8998.6.1.43>.

162. Dierendonck D. V., Schaufeli W. B., Sixma H. J. Burnout among general practitioners: a perspective from equity theory. *Journal of Social and Clinical Psychology*. 1994. Vol. 13(1). P. 86–100.

163. Edelwich, J., Brodsky, A. Burnout: Stages of Disillusionment in the Helping Professions. New York: Human Sciences Press, 1980. P. 21.

164. Farber B. A. Introduction: A critical perspective on burnout. *Stress and burnout in the human service professions*. New York: Pergamon Press, 1983. P. 1-20.

165. Farber B. A. Tailoring treatment strategies for different types of burnout. *Paper presented at the Annual Convention of the American Psychological Association*. 106th. San Francisco California. August, 1998. PP. 14–18; 424–517.

166. Farber B. A. Understanding and treating burnout in a changing culture. *J CLP. Psychotherapy in Practice*. 2000. Vol. 56(5). P. 589–594.

167. Freudenberger H. J. Staff burnout. *Journal of Social Issues*. 1974. Vol. 30(1). P. 159–165.

168. Frith G. H., Mims A. Burnout among special education paraprofessionals. *Teaching Exceptional Children*. 1985. Vol. 1 (3). P. 225–227.

169. Freudenberger H. Staff Burn-Out. *Journal of Social Issues*. Jg. 30. №. 1. 1974. P. 159–165.

170. Frustration and aggression/ J. Dollard, L. Doob, N. Miller [et al.]. New Heaven: Yale University Press. 1939. 220 p.

171. Garrison J. Transactions of the Charles S. *Peirce Society*. Vol. 39, No. 3
Published By: Indiana University Press, 2003. P. 405–443.
URL: <http://www.jstor.org/stable/40320949>
172. Hoshovskyi J., Hoshovska D., Bretsko I. [et al.]. Psychological Analysis
of Frustration, Resources, And Acculturation Strategies Among Students – Potential
Migrants From Ukraine. *Youth Voice Journal*. 2022. P. 2056–2969.
173. Influence of Emotional Burnout on Coping Behavior in Pedagogical
Activity/ E. Voitenko, S. Myronets, V. Osodlo [et al.]. *International Journal of
Organizational Leadership*. 2021. 10(2). P. 183–196.
URL: <https://doi.org/10.33844/ijol.2021.60525>.
174. Investigations of manifestation of «emotional burning syndrome»
peculiarities with doctors in Ukraine/ T. Kodlubovska, O. Kokun, L. Piankivska [at
al.]. *Wiadomości Lekarskie*. 2022. Vol. 75. № 8(1). P. 1849–1853.
URL: <https://doi.org/10.36740/WLek202208106>.
175. Iwanicki E. F., Schwab R. L. Across-validation of the Maslach Burnout
Inventory. *Educational and Psychological Measurement*. 1981. Vol. 41. P. 1167–
1174.
176. Iwanicki E. F. Toward understanding and alleviating teacher burnout.
Theory Into Practice. 1983. Vol. 22(1). P. 27–32.
177. Knaus W. J. How to Conquer Your Frustrations. *Prentice-Hall
Psychology*. 1983. 147 p.
178. Kokun, O., Pischko, I., & Lozinska, N. Military personnel’s stress
reactivity during pre-deployment in a war zone. *Psychology, Health & Medicine*. 2022.
URL: <https://doi.org/10.1080/13548506.2022.2104882>.
179. Kokun, O., Pischko, I., & Lozinska, N. Examen de los cambios en el
estado psicológico de los militares durante el despliegue de larga duración en la zona
militar. *Anales de Psicología. Annals of Psychology*. 2022. 38(1). P. 191–200.
URL: <https://doi.org/10.6018/analesps.475041>
180. Kokun O., Pischko I., Lozinska N. Differences in military personnel’s
hardiness depending on their leadership levels and combat experience: An exploratory

pilot study. *Military Psychology*, 2022. P. 1–8.
URL: <https://doi.org/10.1080/08995605.2022.2147360>.

181. Koshyrets V., Shkarlatiuk K. Biosuggestive therapy as an effective method for correction and treatment of psychosomatic disorders. *Психологічні перспективи*. 2022. № 40. P. 62–74. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-40-kosh>.

182. Krech D., Crutchfield R. S., Livson, N. Elements of psychology. 3rd ed. Alfred A. Knopf. 874 p.

183. Lifestyle Peculiarities of Servicemen Suffered a Contusion as a Factor Influencing a Combat Preparedness/ A. Oderov, O. Matveiko, S. Romanchuk [et al.]. *Physical Education, Sport and Health Culture in Modern Society*. 2022. № 2(58). P. 67–78. URL: <https://doi.org/10.29038/2220-7481-2022-02-67-78>.

184. Lewin K., Barker R., Dembo T. Theory of Regression in Frustration. *Studies in Topological and Vector Psychology II, University of Iowa Press, Iowa*. 1941. P. 216–219.
URL: https://www.gestalttheory.net/uploads/pdf/archive/1934_1960/theory_regression_frustration_lewin.pdf

185. Maier N. R. B. Frustration theory: restatement and extension. *Psychological review*. 1956. Vol. 63. № 6. P. 370–388.

186. Miller N. E. The frustration-aggression hypothesis. *Psychological Review*. 1941. Vol.48. P. 337–342.

187. Maslach C., Jackson S. MBI: Maslach Burnout Inventory; manual research edition. *Palo Alto*. CA: Consulting Psychologists Press, 1986. P. 1–17.

188. Maslach C., Jackson S. MBI: Maslach Burnout Inventory; research edition. *Palo Alto*. CA: Consulting Psychologists Press. 1981. P. 3–15.

189. Maslach C., Jackson S. The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behavior*. 1981. Vol. 2. 9P. 9–113.

190. Maslach C., Schaufeli W. History and conceptual specificity of burnout. *Recent Developments in Theory and Research, Hemisphere*. New York. 1993. P. 44–52.

191. Miller D. Stress and Burnout in HIV/AIDS Carers. 1996. Vol.10 (supl.). P. 213–219.
192. Mosiichuk V., Tkach B., Lunov V. Ethno-Cultural Features of Mental Health and Psychosomatic Risks of Ukrainians in the Conditions of a Full-scale Russian Invasion. November, 2022. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4269203>.
193. Ortenburger D., Waşık J., Tsos A., Bielikowa N., Andrijchuk O., Indyka S. Forms of expressing anger in hospitalised Ukrainian post-deployed service members. *Ann Agric Environ Med.* 2018, 14;25(1):172-175. DOI: [10.26444/aaem/75141](https://doi.org/10.26444/aaem/75141).
194. Perlman B., Hartman E. Burnout: summary and future research. *Human relations*, 1982. Vol. 35(4). P. 283–305.
195. Pines A. M., Aronson E. Career burnout: Causes and cures. New York: *The Free Press*. 1988. 257 p.
196. Pines A. M. Burnout: An existential perspective. *Professional burnout: Recent developments in theory and research*. Washington DC. 1993. P. 33–51.
197. Pines A.M. Couple burnout: Causes and cures. *Routledge*. New York, 1996. 277 p.
198. Platyniuk O. B. Formation mechanisms of non-psychotic mental disorders in injured combatants as a basis of psychotherapy. *Journal of Education, Health and Sport.* 29 December 2020. T. 10. № 12. P. 359–364. URL: <https://doi.org/10.12775/JEHS.2020.10.12.035>.
199. Professional Safety of Personality: System Regularities of Functioning and Synergetic Effects of Self-Organization/ O. Lazorko, Z. Virna, H. Brytova [et al.]. *Postmodern Openings.* 2021. 12(2). P. 170–190. URL: <https://doi.org/10.18662/po/12.2/302>.
200. Psychodiagnostic of Individual Perceptions of Marriage and Family Relationships in Modern Youth. Youth/ V. Mushkevych, M. Mushkevych, R. Fedorenko, O. Khlivna. *Voice Journal: Young People In Education*. 2021. Vol. 2. P. 66–76. URL: <https://www.rj4allpublications.com/product/psychodiagnostic-of-individual-perceptions-of-marriage-and-family-relationships-in-modern-youth>.

201. Pshybelsky V. Indicators of respiratory system in conditions of chronic action of harmful environmental factors with type of body constitution. *EUREKA: Health Sciences*. 2018. № 4. P. 41. URL: <https://dx.doi.org/10.21303/2504-5679.2018.00691>.
202. Rosenzweig S. Need-persistent and ego-defensive reactions to frustration as demonstrated by an experiment on repression. *Psychological Review*. 1941. 48(4). P. 347–349.
203. Rosenzweig S., Fleming E., Rosenzweig L. The Children's form of the Rosenzweig Picture-Frustration Study. *The Journal of Psychology*. 1948. 26:1. P. 141–191. URL: <https://doi.org/10.1080/00223980.1948.9917400>.
204. Priority of motives for physical therapy among participants of military operations in Eastern Ukraine/ O. Andriichuk, N. Graidia, N. Ulianytska, O. Usova [et al.]. 2021. P. 29. URL: <https://doi.org/10.5114/pq.2021.105747>.
205. Schaufeli W.B., Maslach, C., Marek T. Measurement of burnout: A review. *Professional Burnout: Recent Developments/ Theory and Reserch*. Washington, D.C.: Taylor & Francis. 1993. P. 199–215.
206. Schaufeli. W. B. Burnout: A short socio-cultural history. Washington, DC: Taylor & Francis. 1993. P. 105–127.
207. Selected aspects of the health condition of hospitalised soldiers after military action and the manifestation of externalising anger/ D. Ortenburger, J. Wąsik, A. Tsos, O. Andrijchuk [et. al.]. *Medical Studies/Studia Medyczne*. 2019. № 35(4). P. 88-293. URL: <https://doi.org/10.5114/ms.2019.91246>.
208. Shirom, A. Burnout in work organizations. *International Review of Industrial and Organizational Psychology*. New York: Wiley, 1989. Vol. IV. 25–49.
209. Shirom A. Feeling vigorous at work? The construct of vigor and the study of positive affect in organizations. *Research in organizational stress and well-being/ D. Ganster, P.L. Perrewe*. Greenwich, CN: JAI Press, 2004. Vol. 3. P. 135–165.
210. Shirom A. Reflections on the study of burnout. *Work & Stress*. 2005. Vol. 19 (3). P. 263–270.

211. Sergeeva I. A., Kustova V. V., Varykhanova K. V. Correlation of «Emotional Burnout» and Various Forms of Empathy Manifestations for Teachers of Technical Higher Education Institutions. 2020. DOI: [10.2991/fred-19.2020.2](https://doi.org/10.2991/fred-19.2020.2).

212. The effectiveness and cost-effectiveness of web-based and home-based postnatal psychoeducational interventions for first-time mothers: randomized controlled trial protocol. *Journal of Medical Internet Research*. 2018. Vol. 7, No. 1. P. 35. DOI: <https://doi.org/10.2196/resprot.9042>

213. Tkach B., Lunov V. The Brigade Model of Providing Comprehensive Psychological Assistance to Affected Ukrainians in the Conditions of a Full-Scale Russian Invasion. 2022. URL: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4266123> .

214. Turgoose D., Murphy D. A systematic review of interventions for supporting partners of military Veterans with PTSD. *Journal of Military, Veteran and Family Health*. 2019. Vol. 5, No. 2. P. 195-208. DOI: <https://doi.org/10.3138/jmvfh.2018-0035>

215. Tytarenko T. Psychological Health Restorationasa Way of Socio-Psychological Rehabilitation of a Person. *Mental Health: Global Challenges Journal*. 2018. 1(1), P. 81-82. URL: <https://doi.org/10.32437/mhgcj.v1i1.33>.

216. Ukrainian Syndrome: How Ukrainian Youth Understands the New Norm of Life and Relates to Learning in Face to 2022-Full-Scale Russian Invasion/ V. Lunov, S. Maksymenko, M. Matiash [et al.]. 2023. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4324782>.

217. Ukrainian Syndrome. Behavioral and Functional Changes In Ukrainian Youth Under The Conditions of A 2022-Full-Scale Russian Invasion/ A. Tolstoukhov, M. Matiash, S. Subbota [et al.]. 2023. URL: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4319951>.

218. Virna, Z., Lazorko, O., & Malimon, L. The Mode of Trust and Experience of Stress in Customs Officers in Ukraine. *Postmodern Openings*. 2021. 12(3). P. 404–425. URL: <https://doi.org/10.18662/po/12.3/346>.

219. Wąsik J., Ortenburger D., Andriychuk O. The strategy of coping with stress and selected health-related behavioural patterns of demobilized battle

participants. *Medical Studies/Studia Medyczne*. 2020. 36(2). P. 116–121.
URL: <https://doi.org/10.5114/ms.2020.96791>.

220. Yuryeva L.M., Shusterman T.Y., Likholetov E.O. Non-psychotic psychiatric disorders in persons who have experienced psychosocial stress in terms of military conflict. *Med. perspekt.* 2019. 24(4). P. 12–20.
URL: [URL.http://journals.uran.ua/index.php/2307-0404/article/view/189601](http://journals.uran.ua/index.php/2307-0404/article/view/189601).

221. Zasiiekina L., Kokun O., Kozihora M. [et al.]. A concept analysis of moral injury in Ukrainian National Guard service members' narratives: A clinical case study. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2022. 9(1). P. 296–314.
URL: <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.1.zas>.

ДОДАТКИ

Додаток А.1

Відмінності середніх значень вираженості ступеня незадоволеності соціальними досягненнями у досліджуваних різної статі (за методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Васермана)

Means

Report

Стать		власна освіта	взаємини з колегами	взаємини з керівництвом	взаємини із суб'єктами праці	зміст своєї роботи в цілому	умови професійної діяльності	власне положення у суспільстві
Жінка	Mean	1,41	1,13	1,20	1,14	1,24	1,57	1,30
	Std. Deviation	1,168	1,075	1,143	,890	1,069	1,226	1,395
Чоловік	Mean	,89	,92	,90	1,20	1,40	1,71	1,10
	Std. Deviation	,961	,949	,923	,954	1,127	1,165	1,007
Total	Mean	1,01	,96	,97	1,19	1,36	1,68	1,14
	Std. Deviation	1,032	,981	,983	,939	1,115	1,179	1,107

Report

Стать		матеріальний стан	житлово-побутові умови	взаємини з подружжям	взаємини з дітьми	взаємини з батьками	обстановка у державі (суспільстві)	взаємини з близькими, друзями, знайомими
Жінка	Mean	1,78	1,80	1,66	1,32	1,32	2,32	1,92
	Std. Deviation	1,150	1,276	1,206	1,388	1,507	1,319	1,304
Чоловік	Mean	1,44	1,27	1,27	1,57	1,66	1,80	1,87
	Std. Deviation	1,100	1,104	1,109	1,092	1,283	1,337	1,211

Total	Mean	1,52	1,39	1,36	1,52	1,58	1,91	1,88
	Std. Deviation	1,118	1,165	1,141	1,167	1,342	1,348	1,231

Report

Стать		сфера послуг і побутового обслуговування	сфера медичного обслуговування	спосіб проведення дозвілля	можливість проводити відпустку	можливість вибору місця роботи	власний спосіб життя в цілому	загальний рівень фрустрації
Жінка	Mean	1,87	2,20	1,82	1,64	1,18	1,16	1,59
	Std. Deviation	1,258	1,255	1,151	1,240	1,197	1,347	,699
Чоловік	Mean	1,53	1,80	1,64	1,45	1,09	1,51	1,34
	Std. Deviation	1,069	1,126	1,127	1,206	1,167	1,118	,536
Total	Mean	1,61	1,89	1,68	1,49	1,11	1,43	1,39
	Std. Deviation	1,121	1,166	1,133	1,215	1,173	1,181	,585

NPar Tests

Mann-Whitney Test

Test Statistics^a

	власна освіта	взаємини з колегами	взаємини з керівництвом	взаємини із суб'єктами праці	зміст своєї роботи в цілому	умови професійної діяльності	власне положення у суспільстві
Mann-Whitney U	7429	8951	8659	9851	9248	9226	9713
Wilcoxon W	42145	43667	43375	12777	12174	12152	44429
Z	-3,613	-1,467	-1,878	-,202	-1,033	-1,052	-,391
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,143	,060	,840	,302	,293	,696

a Grouping Variable: стать

Test Statistics^a

	матеріальний стан	житлово-побутові умови	взаємини з подружжям	взаємини з дітьми	взаємини з батьками	обстановка у державі (суспільстві)	взаємини з близькими, друзями, знайомими
Mann-Whitney U	8402	7512	8236	8425	8301	7898	9877
Wilcoxon W	43118	42228	42952	11351	11227	42614	44593
Z	-2,190	-3,465	-2,426	-2,176	-2,317	-2,847	-,162
Asymp. Sig. (2-tailed)	,029	,001	,015	,030	,021	,004	,872

a Grouping Variable: стать

Test Statistics^a

	сфера послуг і побутового обслуговування	сфера медичного обслуговування	спосіб проведення дозвілля	можливість проводити відпустку	можливість вибору місця роботи	власний спосіб життя в цілому	загальний рівень фрустрації
Mann-Whitney U	8406	8248	9290	9041	9519	7930	7490
Wilcoxon W	43122	42964	44006	43757	44235	10856	42206
Z	-2,194	-2,391	-,965	-1,307	-,663	-2,829	-3,329
Asymp. Sig. (2-tailed)	,028	,017	,335	,191	,507	,005	,001

a Grouping Variable: стать

Додаток А.2

Відмінності середніх значень вираженості ступеня незадоволеності соціальними досягненнями у досліджуваних різного віку (за методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Васермана)

Means

Report

Вік		власна освіта	взаємини з колегами	взаємини з керівництвом	взаємини із суб'єктами праці	зміст своєї роботи в цілому	умови професійної діяльності	власне положення у суспільстві
18-19 років	Mean	1,15	1,09	,95	1,22	1,32	1,60	1,08
	Std. Deviation	1,136	1,076	1,020	,933	1,035	1,201	1,120
20-21 років	Mean	,97	,96	,97	1,17	1,31	1,62	1,09
	Std. Deviation	,917	,900	,895	,945	1,072	1,135	1,187
22-23 років	Mean	,78	,83	,78	1,20	1,40	1,79	1,31
	Std. Deviation	1,049	,985	1,000	,967	1,211	1,222	1,008
24-25 років	Mean	1,15	,90	1,40	1,13	1,53	1,85	1,15
	Std. Deviation	,893	,871	,955	,911	1,261	1,145	1,051
Total	Mean	1,01	,96	,97	1,19	1,36	1,68	1,14
	Std. Deviation	1,032	,981	,983	,939	1,115	1,179	1,107

Report

Вік		матеріальний стан	ЖИТЛОВО-ПОБУТОВІ УМОВИ	взаємини з подружжям	взаємини з дітьми	взаємини з батьками	обстановка у державі (суспільстві)	взаємини з близькими, друзями, знайомими
18-19 років	Mean	1,29	1,47	1,32	1,61	1,44	1,64	1,86
	Std. Deviation	1,265	1,226	1,084	1,185	1,366	1,398	1,257
20-21 років	Mean	1,68	1,52	1,40	1,50	1,68	1,90	1,90
	Std. Deviation	1,016	1,106	1,137	1,192	1,429	1,324	1,231
22-23 років	Mean	1,59	1,33	1,47	1,33	1,64	1,87	2,01
	Std. Deviation	,997	1,304	1,314	1,129	1,228	1,255	1,220
24-25 років	Mean	1,63	,90	1,15	1,65	1,63	1,90	1,60
	Std. Deviation	1,079	,591	,921	1,122	1,275	1,277	1,172
Total	Mean	1,52	1,39	1,36	1,52	1,58	1,83	1,88
	Std. Deviation	1,118	1,165	1,141	1,167	1,342	1,348	1,231

Report

Вік		сфера послуг і побутового обслуговування	сфера медичного обслуговування	спосіб проведення дозвілля	можливість проводити відпустку	можливість вибору місця роботи	власний спосіб життя в цілому	загальний рівень фрустрації
18-19 років	Mean	1,28	1,82	1,73	1,25	1,15	1,28	1,352
	Std. Deviation	,983	1,068	1,130	1,110	1,181	1,102	,668
20-21 років	Mean	1,67	1,66	1,72	1,52	1,12	1,41	1,368
	Std. Deviation	1,155	1,076	1,120	1,264	1,180	1,138	,543
22-23 років	Mean	1,79	2,23	1,68	1,63	1,02	1,40	1,35
	Std. Deviation	1,191	1,344	1,181	1,289	1,129	1,180	,539
24-25 років	Mean	2,05	1,98	1,43	1,85	1,15	2,00	1,62
	Std. Deviation	1,037	1,143	1,083	1,122	1,252	1,377	,469
Total	Mean	1,61	1,89	1,68	1,49	1,11	1,43	1,39
	Std. Deviation	1,121	1,166	1,133	1,215	1,173	1,181	,584

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	власна освіта	взаємини з колегами	взаємини з керівництвом	взаємини із суб'єктами праці	зміст своєї роботи в цілому	умови професійної діяльності	власне положення у суспільстві
Chi-Square	9,814	3,342	13,889	,362	,742	2,253	5,051
Df	3	3	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,020	,342	,003	,948	,863	,522	,168

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: вік

Test Statistics^{a,b}

	матеріальний стан	житлово-побутові умови	взаємини з подружжям	взаємини з дітьми	взаємини з батьками	обстановка у державі (суспільстві)	взаємини з близькими, друзями, знайомими
Chi-Square	11,504	9,815	1,791	2,994	1,940	1,834	3,188
Df	3	3	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,009	,020	,617	,393	,585	,645	,364

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: вік

Test Statistics^{a,b}

	сфера послуг і побутового обслуговування	сфера медичного обслуговування	спосіб проведення дозвілля	можливість проводити відпустку	можливість вибору місця роботи	власний спосіб життя в цілому	загальний рівень фрустрації
Chi-Square	18,679	10,824	2,933	9,196	,423	8,651	10,483
Df	3	3	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,000	,013	,402	,027	,935	,034	,015

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: вік

Додаток А.3

Відмінності середніх значень вираженості ступеня незадоволеності соціальними досягненнями у досліджуваних з різним освітнім рівнем (за методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Васермана)

Means

Report

Освіта		власна освіта	взаємини з колегами	взаємини з керівництвом	взаємини із суб'єктами праці	зміст своєї роботи в цілому	умови професійної діяльності	власне положення у суспільстві
неповна середня	Mean	,89	1,44	,67	1,11	1,33	,89	,33
	Std. Deviation	1,269	1,236	1,323	1,167	1,225	1,167	,500
Середня	Mean	,94	,84	,92	1,22	1,31	1,76	1,30
	Std. Deviation	,918	,867	,937	1,010	1,088	1,190	1,050
середня спеціальна	Mean	1,14	1,05	,96	1,14	1,42	1,66	1,17
	Std. Deviation	1,153	1,017	,976	,883	1,136	1,111	1,255
неповна вища	Mean	1,45	,80	,90	1,20	1,15	1,95	,75
	Std. Deviation	,759	,768	,788	,951	,875	1,234	,444
Вища	Mean	,81	1,06	1,13	1,22	1,43	1,59	1,03
	Std. Deviation	1,033	1,123	1,083	,872	1,194	1,229	1,084
Total	Mean	1,01	,96	,97	1,19	1,36	1,68	1,14
	Std. Deviation	1,032	,981	,983	,939	1,115	1,179	1,107

Report

Освіта		матеріальний стан	житлово-побутові умови	взаємини з подружжям	взаємини з дітьми	взаємини з батьками	обстановка у державі (суспільстві)	взаємини з близькими, друзями, знайомими
неповна середня	Mean	1,00	,67	1,33	2,00	1,56	2,11	1,56
	Std. Deviation	,707	,500	,866	1,225	1,130	,928	1,130
Середня	Mean	1,55	1,46	1,16	1,52	1,64	1,73	1,92
	Std. Deviation	1,158	1,178	1,021	1,033	1,228	1,289	1,200
середня спеціальна	Mean	1,52	1,15	1,30	1,52	1,43	2,03	1,74
	Std. Deviation	1,232	,937	1,054	1,187	1,391	1,493	1,332
неповна вища	Mean	1,35	1,40	1,95	1,75	1,70	2,15	1,65
	Std. Deviation	,933	1,273	1,276	1,618	1,559	1,182	,813
Вища	Mean	1,58	1,72	1,67	1,38	1,68	2,00	2,13
	Std. Deviation	,930	1,381	1,368	1,226	1,440	1,295	1,212
Total	Mean	1,52	1,39	1,36	1,52	1,58	1,91	1,88
	Std. Deviation	1,118	1,165	1,141	1,167	1,342	1,348	1,231

Report

Освіта		сфера послуг і побутового обслуговування	сфера медичного обслуговування	спосіб проведення дозвілля	можливість проводити відпустку	можливість вибору місця роботи	власний спосіб життя в цілому	загальний рівень фрустрації
неповна середня	Mean	1,00	1,33	2,44	,56	,44	1,44	1,14
	Std. Deviation	,500	,707	,527	,726	,527	1,130	,756
Середня	Mean	1,53	1,65	1,49	1,44	1,11	1,63	1,30
	Std. Deviation	1,069	1,136	1,098	1,151	1,211	1,083	,568
середня спеціальна	Mean	1,66	2,00	1,79	1,46	1,08	1,35	1,48
	Std. Deviation	1,167	1,181	1,158	1,186	1,213	1,253	,593
неповна вища	Mean	1,60	1,65	1,40	1,15	1,15	,90	1,33
	Std. Deviation	,883	,933	1,095	1,348	1,040	,718	,368
Вища	Mean	1,74	2,30	1,84	1,87	1,23	1,33	1,46
	Std. Deviation	1,244	1,180	1,158	1,294	1,126	1,302	,608
Total	Mean	1,61	1,89	1,68	1,49	1,11	1,43	1,39
	Std. Deviation	1,121	1,166	1,133	1,215	1,173	1,181	,584

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	власна освіта	взаємини з колегами	взаємини з керівництвом	взаємини із суб'єктами праці	зміст своєї роботи в цілому	умови професійної діяльності	власне положення у суспільстві
Chi-Square	11,923	4,027	3,847	,723	1,154	5,700	12,135
Df	4	4	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,018	,402	,427	,948	,886	,223	,016

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: освіта

Test Statistics^{a,b}

	матеріальний стан	житлово-побутові умови	взаємини з подружжям	взаємини з дітьми	взаємини з батьками	обстановка у державі (суспільстві)	взаємини з близькими, друзями, знайомими
Chi-Square	3,034	12,199	11,008	3,485	2,666	4,739	5,768
Df	4	4	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,552	,016	,026	,480	,615	,315	,217

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: освіта

Test Statistics^{a,b}

	сфера послуг і побутового обслуговування	сфера медичного обслуговування	спосіб проведення дозвілля	можливість проводити відпустку	можливість вибору місця роботи	власний спосіб життя в цілому	загальний рівень фрустрації
Chi-Square	4,128	17,422	11,907	14,141	4,153	10,154	6,948
Df	4	4	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,389	,002	,018	,007	,386	,038	,139

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: освіта

Додаток А.4

Відмінності середніх значень вираженості ступеня незадоволеності соціальними досягненнями у досліджуваних з різним місцем проживання (за методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Васермана)

Means

Report

Місце проживання		власна освіта	взаємини з колегами	взаємини з керівництвом	взаємини із суб'єктами праці	зміст своєї роботи в цілому	умови професійної діяльності	власне положення у суспільстві
Село	Mean	,95	1,12	,79	1,15	1,43	1,79	1,09
	Std. Deviation	,947	1,020	,959	,887	1,121	1,134	1,071
Смт	Mean	1,57	1,71	1,14	1,57	1,71	1,29	,71
	Std. Deviation	1,134	1,254	1,345	,976	1,113	1,113	,488
Місто	Mean	1,02	,86	1,05	1,20	1,32	1,64	1,18
	Std. Deviation	1,068	,937	,976	,964	1,113	1,202	1,136
Total	Mean	1,01	,96	,97	1,19	1,36	1,68	1,14
	Std. Deviation	1,032	,981	,983	,939	1,115	1,179	1,107

Report

Місце проживання		матеріальний стан	житлово-побутові умови	взаємини з подружжям	взаємини з дітьми	взаємини з батьками	обстановка у державі (суспільстві)	взаємини з близькими, друзями, знайомими
Село	Mean	1,32	1,15	1,15	1,69	1,67	1,55	1,57
	Std. Deviation	1,248	1,012	1,051	1,081	1,307	1,239	1,302
СМТ	Mean	1,43	1,00	1,86	2,29	1,71	1,86	1,29
	Std. Deviation	,535	1,155	,690	,756	1,254	1,215	,756
Місто	Mean	1,62	1,52	1,45	1,41	1,53	2,10	2,05
	Std. Deviation	1,051	1,217	1,182	1,202	1,364	1,372	1,174
Total	Mean	1,52	1,39	1,36	1,52	1,58	1,91	1,88
	Std. Deviation	1,118	1,165	1,141	1,167	1,342	1,348	1,231

Report

Місце проживання		сфера послуг і побутового обслуговування	сфера медичного обслуговування	спосіб проведення дозвілля	можливість проводити відпустку	можливість вибору місяця роботи	власний спосіб життя в цілому	загальний рівень фрустрації
Село	Mean	1,39	1,68	1,63	1,47	,77	1,65	1,35
	Std. Deviation	1,093	1,141	1,108	1,147	1,089	1,222	,600
СМТ	Mean	1,29	1,43	2,00	1,00	1,00	1,71	1,49
	Std. Deviation	,756	,787	1,000	,816	,816	,756	,507
Місто	Mean	1,73	2,00	1,69	1,52	1,28	1,32	1,40
	Std. Deviation	1,130	1,175	1,152	1,257	1,189	1,157	,580
Total	Mean	1,61	1,89	1,68	1,49	1,11	1,43	1,39
	Std. Deviation	1,121	1,166	1,133	1,215	1,173	1,181	,584

NPar Tests
Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	власна освіта	взаємини з колегами	взаємини з керівництвом	взаємини із суб'єктами праці	зміст своєї роботи в цілому	умови професійної діяльності	власне положення у суспільстві
Chi-Square	2,293	7,830	6,586	1,069	1,772	2,240	1,168
Df	2	2	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,318	,020	,037	,586	,412	,326	,558

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: місце проживання

Test Statistics^{a,b}

	матеріальний стан	житлово-побутові умови	взаємини з подружжям	взаємини з дітьми	взаємини з батьками	обстановка у державі (суспільстві)	взаємини з близькими, друзями, знайомими
Chi-Square	6,997	8,347	6,558	8,719	,948	12,382	11,858
Df	2	2	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,030	,015	,038	,013	,622	,002	,003

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: місце проживання

Test Statistics^{a,b}

	сфера послуг і побутового обслуговування	сфера медичного обслуговування	спосіб проведення дозвілля	можливість проводити відпустку	можливість вибору місця роботи	власний спосіб життя в цілому	загальний рівень фрустрації
Chi-Square	6,916	7,156	,768	,944	16,045	7,349	,287
Df	2	2	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,031	,028	,681	,624	,000	,025	,866

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: місце проживання

Додаток А.5

Відмінності середніх значень вираженості ступеня незадоволеності соціальними досягненнями у досліджуваних з різним сімейним станом (за методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Васермана)

Means

Report

Сімейний стан		власна освіта	взаємини з колегами	взаємини з керівництвом	взаємини із суб'єктами праці	зміст своєї роботи в цілому	умови професійної діяльності	власне положення у суспільстві
неодружений	Mean	1,07	,97	,97	1,22	1,38	1,69	1,07
	Std. Deviation	1,128	1,073	1,042	,969	1,073	1,267	1,114
розлучений	Mean	1,07	1,53	1,09	1,30	1,56	1,63	1,21
	Std. Deviation	1,033	,855	1,130	,860	1,259	1,196	1,103
одружений	Mean	,92	,78	,92	1,13	1,28	1,69	1,21
	Std. Deviation	,920	,846	,870	,930	1,112	1,080	1,102
Total	Mean	1,01	,96	,97	1,19	1,36	1,68	1,14
	Std. Deviation	1,032	,981	,983	,939	1,115	1,179	1,107

Report

Сімейний стан		матеріальний стан	житлово-побутові умови	взаємини з подружжям	взаємини з дітьми	взаємини з батьками	обстановка у державі (суспільстві)	взаємини з близькими, друзями, знайомими
неодружений	Mean	1,36	1,38	1,30	1,60	1,62	1,82	1,91
	Std. Deviation	1,226	1,078	1,122	1,246	1,405	1,388	1,278
розлучений	Mean	1,51	1,47	1,74	1,84	1,44	1,51	1,95
	Std. Deviation	1,009	1,202	,819	1,194	1,436	1,077	1,112
одружений	Mean	1,69	1,38	1,31	1,33	1,58	2,14	1,83
	Std. Deviation	1,005	1,245	1,225	1,044	1,249	1,346	1,219
Total	Mean	1,52	1,39	1,36	1,52	1,58	1,91	1,88
	Std. Deviation	1,118	1,165	1,141	1,167	1,342	1,348	1,231

Report

Сімейний стан		сфера послуг і побутового обслуговування	сфера медичного обслуговування	спосіб проведення дозвілля	можливість проводити відпустку	можливість вибору місця роботи	власний спосіб життя в цілому	загальний рівень фрустрації
неодружений	Mean	1,48	1,86	1,70	1,38	1,22	1,44	1,39
	Std. Deviation	1,133	1,092	1,144	1,217	1,260	1,172	,676
розлучений	Mean	1,37	1,93	2,19	1,19	1,00	1,42	1,41
	Std. Deviation	1,176	1,100	1,052	1,258	1,047	1,367	,554
одружений	Mean	1,81	1,90	1,50	1,71	1,03	1,43	1,38
	Std. Deviation	1,064	1,264	1,103	1,170	1,109	1,138	,485
Total	Mean	1,61	1,89	1,68	1,49	1,11	1,43	1,39
	Std. Deviation	1,121	1,166	1,133	1,215	1,173	1,181	,584

NPar Tests
Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	власна освіта	взаємини з колегами	взаємини з керівництвом	взаємини із суб'єктами праці	зміст своєї роботи в цілому	умови професійної діяльності	власне положення у суспільстві
Chi-Square	,844	21,629	,340	1,678	1,882	,070	2,092
df	2	2	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,656	,000	,844	,432	,390	,965	,351

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: сімейний стан

Test Statistics^{a,b}

	матеріальний стан	житлово-побутові умови	взаємини з подружжям	взаємини з дітьми	взаємини з батьками	обстановка у державі (суспільстві)	взаємини з близькими, друзями, знайомими
Chi-Square	9,970	,645	8,580	7,503	,643	9,250	,535
df	2	2	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,007	,724	,014	,023	,725	,010	,765

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: сімейний стан

Test Statistics^{a,b}

	сфера послуг і побутового обслуговування	сфера медичного обслуговування	спосіб проведення дозвілля	можливість проводити відпустку	можливість вибору місця роботи	власний спосіб життя в цілому	загальний рівень фрустрації
Chi-Square	10,167	,150	12,317	10,360	1,328	,172	,136
df	2	2	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,006	,928	,002	,006	,515	,917	,934

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: сімейний стан

Додаток Б.1

**Відмінності середніх значень вираженості психічних станів
у досліджуваних різної статі**
(за методикою діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка)

Means

Report

Стать		тривожність	фрустрація	агресивність	ригідність
жінка	Mean	7,04	7,63	7,55	7,47
	Std. Deviation	3,276	2,727	3,572	3,671
чоловік	Mean	7,60	5,93	8,89	8,23
	Std. Deviation	3,538	3,865	4,082	3,792
Total	Mean	7,47	6,31	8,59	8,06
	Std. Deviation	3,484	3,706	4,007	3,773

NPar Tests

Mann-Whitney Test

Test Statistics^a

	тривожність	фрустрація	агресивність	ригідність
Mann-Whitney U	9230	6830	7873	8476
Wilcoxon W	12156	41546	10799	11402
Z	-1,019	-4,222	-2,827	-2,025
Asymp. Sig. (2-tailed)	,308	,000	,005	,043

a Grouping Variable: стать

Додаток Б.2

**Відмінності середніх значень вираженості психічних станів
у досліджуваних різного віку**
(за методикою діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка)

Means

Report

Вік		тривожність	фрустрація	агресивність	ригідність
18-19 років	Mean	7,27	5,90	8,91	7,50
	Std. Deviation	3,512	3,743	4,077	3,608
20-21 років	Mean	7,21	6,06	8,41	8,13
	Std. Deviation	2,837	3,111	3,883	3,033
22-23 років	Mean	7,68	6,33	8,17	8,20
	Std. Deviation	3,751	3,671	4,303	4,414
24-25 років	Mean	8,33	8,10	8,95	9,25
	Std. Deviation	4,239	4,590	3,493	4,331
Total	Mean	7,47	6,31	8,59	8,06
	Std. Deviation	3,484	3,706	4,007	3,773

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	тривожність	фрустрація	агресивність	ригідність
Chi-Square	2,031	8,471	2,902	5,616
df	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,566	,037	,407	,132

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: вік

Додаток Б.3

**Відмінності середніх значень вираженості психічних станів
у досліджуваних з різним освітнім рівнем**
(за методикою діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка)

Means

Report

Освіта		тривожність	фрустрація	агресивність	ригідність
неповна середня	Mean	8,11	6,11	7,56	6,22
	Std. Deviation	2,892	2,522	3,941	3,632
середня	Mean	7,31	6,43	8,73	8,34
	Std. Deviation	3,508	3,891	4,046	4,039
середня спеціальна	Mean	7,64	6,45	8,10	7,60
	Std. Deviation	3,492	3,797	3,879	3,530
неповна вища	Mean	8,80	5,80	9,75	9,25
	Std. Deviation	3,172	2,931	5,812	2,447
вища	Mean	7,04	6,03	8,90	8,17
	Std. Deviation	3,550	3,585	3,473	3,873
Total	Mean	7,47	6,31	8,59	8,06
	Std. Deviation	3,484	3,706	4,007	3,773

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	тривожність	фрустрація	агресивність	ригідність
Chi-Square	5,765	,697	3,047	6,770
df	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,217	,952	,550	,149

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: освіта

Додаток Б.4

**Відмінності середніх значень вираженості психічних станів
у досліджуваних з різним місцем проживання
(за методикою діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка)**

Means

Report

Місце проживання		тривожність	фрустрація	агресивність	ригідність
село	Mean	7,63	6,66	8,60	8,15
	Std. Deviation	3,408	3,959	3,730	3,959
сМТ	Mean	8,29	6,86	7,86	6,43
	Std. Deviation	3,094	2,035	2,968	2,992
місто	Mean	7,37	6,12	8,60	8,07
	Std. Deviation	3,540	3,613	4,176	3,703
Total	Mean	7,47	6,31	8,59	8,06
	Std. Deviation	3,484	3,706	4,007	3,773

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	тривожність	фрустрація	агресивність	ригідність
Chi-Square	1,317	2,732	,348	2,528
df	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,518	,255	,840	,283

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: місце проживання

Додаток Б.5

**Відмінності середніх значень вираженості психічних станів
у досліджуваних з різним сімейним станом**
(за методикою діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка)

Means

Report

Сімейний стан		тривожність	фрустрація	агресивність	ригідність
неодружений	Mean	7,18	6,33	8,48	7,56
	Std. Deviation	3,393	3,817	4,031	3,571
розлучений	Mean	6,47	6,02	6,74	7,00
	Std. Deviation	3,535	3,882	3,874	3,946
одружений	Mean	8,08	6,38	9,25	8,91
	Std. Deviation	3,478	3,554	3,860	3,779
Total	Mean	7,47	6,31	8,59	8,06
	Std. Deviation	3,484	3,706	4,007	3,773

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	тривожність	фрустрація	агресивність	ригідність
Chi-Square	7,335	,059	11,058	11,163
df	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,026	,971	,004	,004

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: сімейний стан

Додаток В.1

Відмінності середніх значень вираженості показників агресії у досліджуваних різної статі (за методикою вивчення агресії Е. Вагнера)

Means

Report

Стать		агресія	директивність	страх	емоційність	комунікація	залежність
жінка	Mean	1,01	2,11	1,22	2,08	2,08	,59
	Std. Deviation	1,039	1,161	1,138	1,304	1,283	,882
чоловік	Mean	1,54	2,56	1,55	2,23	1,91	1,05
	Std. Deviation	1,194	1,434	1,292	1,202	1,318	,997
Total	Mean	1,42	2,46	1,48	2,20	1,95	,95
	Std. Deviation	1,180	1,389	1,265	1,226	1,310	,990

Report

Стать		демонстративність	каліцтво	активна байдужість	пасивна байдужість	опис
жінка	Mean	,89	,71	2,38	,68	2,00
	Std. Deviation	1,040	,892	1,366	1,122	1,855
чоловік	Mean	,93	,98	1,98	,92	1,49
	Std. Deviation	,955	1,126	1,588	1,157	1,430
Total	Mean	,92	,92	2,07	,87	1,60
	Std. Deviation	,973	1,082	1,548	1,152	1,547

NPar Tests
Mann-Whitney Test

Test Statistics^a

	агресія	директивність	страх	емоційність	комунікація	залежність
Mann-Whitney U	6755	8370	8367	9171	9396	7079
Wilcoxon W	9681	11296	11293	12097	44112	10005
Z	-4,817	-2,232	-2,342	-1,128	-,814	-4,116
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,026	,019	,259	,415	,000

a Grouping Variable: стать

Test Statistics^a

	демонстративність	каліцтво	активна байдужість	пасивна байдужість	опис
Mann-Whitney U	9512	8555	8184	8530	8414
Wilcoxon W	12438	11481	42900	11456	43130
Z	-,682	-2,046	-2,456	-2,116	-2,157
Asymp. Sig. (2-tailed)	,496	,041	,014	,034	,031

a Grouping Variable: стать

Додаток В.2

Відмінності середніх значень вираженості показників агресії у досліджуваних різного віку (за методикою вивчення агресії Е. Вагнера)

Means

Report

Вік		агресія	директивність	страх	емоційність	комунікація	залежність
18-19 років	Mean	1,33	2,20	1,31	2,22	1,83	,91
	Std. Deviation	1,002	1,446	1,008	1,266	1,294	,791
20-21 років	Mean	1,25	2,61	1,38	2,23	2,10	1,20
	Std. Deviation	,841	1,336	,995	1,177	1,215	1,186
22-23 років	Mean	1,62	2,65	1,67	2,16	2,00	,84
	Std. Deviation	1,538	1,416	1,612	1,299	1,458	1,066
24-25 років	Mean	1,70	2,43	1,83	2,13	1,83	,65
	Std. Deviation	1,471	1,217	1,631	1,114	1,279	,622
Total	Mean	1,42	2,46	1,48	2,20	1,95	,95
	Std. Deviation	1,180	1,389	1,265	1,226	1,310	,990

Report

Вік		демонстративність	каліцтво	активна байдужість	пасивна байдужість	опис
18-19 років	Mean	,96	,94	2,11	,80	1,70
	Std. Deviation	,945	,998	1,592	,916	1,751
20-21 років	Mean	,86	,86	1,86	,87	1,71
	Std. Deviation	,995	,965	1,469	1,256	1,500
22-23 років	Mean	,99	1,06	2,00	,81	1,37
	Std. Deviation	1,031	1,400	1,636	1,174	1,409
24-25 років	Mean	,85	,75	2,63	1,18	1,53
	Std. Deviation	,893	,840	1,334	1,412	1,281
Total	Mean	,92	,92	2,07	,87	1,60
	Std. Deviation	,973	1,082	1,548	1,152	1,547

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	агресія	директивність	страх	емоційність	комунікація	залежність
Chi-Square	3,619	10,039	3,197	,204	3,279	8,171
df	3	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,306	,018	,362	,977	,351	,043

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: вік

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	демонстративність	каліцтво	активна байдужість	пасивна байдужість	опис
Chi-Square	1,286	1,291	8,347	3,056	2,692
df	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,733	,731	,039	,383	,442

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: вік

Додаток В.3

Відмінності середніх значень вираженості показників агресії у досліджуваних з різним освітнім рівнем (за методикою вивчення агресії Е. Вагнера)

Means

Report

Освіта		агресія	директивність	страх	емоційність	комунікація	залежність
неповна середня	Mean	1,67	3,56	3,22	1,44	1,44	1,00
	Std. Deviation	2,449	1,130	2,333	1,424	1,424	,707
середня	Mean	1,48	2,49	1,46	2,21	1,73	1,00
	Std. Deviation	1,055	1,480	1,185	1,313	1,393	,977
середня спеціальна	Mean	1,34	2,19	1,36	2,16	2,06	,90
	Std. Deviation	1,007	1,296	,984	1,000	1,060	1,031
неповна вища	Mean	1,60	3,10	1,75	2,00	1,70	,90
	Std. Deviation	1,231	1,553	1,293	1,451	1,129	,968
вища	Mean	1,35	2,49	1,39	2,38	2,33	,93
	Std. Deviation	1,412	1,220	1,467	1,273	1,452	1,005
Total	Mean	1,42	2,46	1,48	2,20	1,95	,95
	Std. Deviation	1,180	1,389	1,265	1,226	1,310	,990

Report

Освіта		демонстративність	каліцтво	активна байдужість	пасивна байдужість	опис
неповна середня	Mean	,44	,89	2,11	1,67	2,33
	Std. Deviation	,527	1,269	1,269	1,581	,500
середня	Mean	,95	1,12	2,15	,84	1,49
	Std. Deviation	,952	1,253	1,685	1,182	1,556
середня спеціальна	Mean	,95	,79	1,97	,85	1,81
	Std. Deviation	1,021	,847	1,449	1,006	1,623
неповна вища	Mean	1,00	,85	1,85	,85	1,55
	Std. Deviation	1,026	1,182	1,725	,988	1,669
вища	Mean	,87	,78	2,13	,87	1,41
	Std. Deviation	,969	,983	1,434	1,282	1,428
Total	Mean	,92	,92	2,07	,87	1,60
	Std. Deviation	,973	1,082	1,548	1,152	1,547

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	агресія	директивність	страх	емоційність	комунікація	залежність
Chi-Square	3,693	14,648	11,624	4,520	12,383	1,535
df	4	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,449	,005	,020	,340	,015	,820

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: освіта

Test Statistics^{a,b}

	демонстративність	каліцтво	активна байдужість	пасивна байдужість	опис
Chi-Square	2,727	7,153	1,463	3,496	10,157
df	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,604	,128	,833	,479	,038

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: освіта

Додаток В.4

**Відмінності середніх значень вираженості показників агресії
у досліджуваних з різним місцем проживання
(за методикою вивчення агресії Е. Вагнера)**

Means**Report**

Місце проживання		агресія	директивність	страх	емоційність	комунікація	залежність
село	Mean	1,28	2,18	1,45	2,15	1,94	1,11
	Std. Deviation	,718	1,205	,915	1,003	1,229	1,168
сМТ	Mean	1,29	2,29	2,71	2,71	1,71	,57
	Std. Deviation	,488	,951	1,254	1,976	1,704	,535
місто	Mean	1,49	2,60	1,45	2,21	1,96	,88
	Std. Deviation	1,361	1,467	1,393	1,298	1,341	,892
Total	Mean	1,42	2,46	1,48	2,20	1,95	,95
	Std. Deviation	1,180	1,389	1,265	1,226	1,310	,990

Report

Місце проживання		демонстративність	каліцтво	активна байдужість	пасивна байдужість	опис
село	Mean	1,12	1,12	1,83	,90	1,50
	Std. Deviation	1,081	,984	1,367	1,058	1,339
сМТ	Mean	,43	,57	2,43	,86	1,86
	Std. Deviation	,787	,535	1,813	1,215	1,464
місто	Mean	,84	,84	2,18	,86	1,64
	Std. Deviation	,906	1,130	1,616	1,198	1,646
Total	Mean	,92	,92	2,07	,87	1,60
	Std. Deviation	,973	1,082	1,548	1,152	1,547

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	агресія	директивність	страх	емоційність	комунікація	залежність
Chi-Square	,104	5,974	11,895	1,784	,148	2,471
df	2	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,949	,050	,003	,410	,929	,291

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: місце проживання

Test Statistics^{a,b}

	демонстративність	каліцтво	активна байдужість	пасивна байдужість	опис
Chi-Square	6,972	10,995	2,911	,969	,523
df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,031	,004	,233	,616	,770

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: місце проживання

Додаток В.5

**Відмінності середніх значень вираженості показників агресії
у досліджуваних з різним сімейним станом
(за методикою вивчення агресії Е. Вагнера)**

Means**Report**

Сімейний стан		агресія	директивність	страх	емоційність	комунікація	залежність
неодружений	Mean	1,24	2,32	1,28	2,03	1,83	,96
	Std. Deviation	1,023	1,445	1,057	1,307	1,341	,941
розлучений	Mean	1,26	2,26	1,21	2,19	1,98	,77
	Std. Deviation	1,364	1,255	1,372	1,220	1,488	,812
одружений	Mean	1,65	2,66	1,76	2,38	2,07	,99
	Std. Deviation	1,242	1,349	1,379	1,116	1,216	1,084
Total	Mean	1,42	2,46	1,48	2,20	1,95	,95
	Std. Deviation	1,180	1,389	1,265	1,226	1,310	,990

Report

Сімейний стан		демонстративність	каліцтво	активна байдужість	пасивна байдужість	опис
неодружений	Mean	,97	,91	2,03	,84	1,62
	Std. Deviation	1,003	1,069	1,529	1,039	1,627
розлучений	Mean	,98	1,05	2,58	1,12	1,81
	Std. Deviation	1,080	1,154	1,239	1,349	1,484
одружений	Mean	,85	,90	1,96	,83	1,52
	Std. Deviation	,908	1,079	1,630	1,200	1,482
Total	Mean	,92	,92	2,07	,87	1,60
	Std. Deviation	,973	1,082	1,548	1,152	1,547

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	агресія	директивність	страх	емоційність	комунікація	залежність
Chi-Square	15,911	7,726	16,494	7,211	2,967	1,191
df	2	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,000	,021	,000	,027	,227	,551

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: сімейний стан

Test Statistics^{a,b}

	демонстративність	каліцтво	активна байдужість	пасивна байдужість	опис
Chi-Square	,793	,644	7,742	1,871	1,677
df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,673	,725	,021	,392	,432

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: сімейний стан

Додаток Д.1

**Відмінності середніх значень вираженості показників агресії
у досліджуваних різної статі**
(за методикою вивчення показників і форм агресії А. Басса і А. Даркі)

Means

Report

Стать		фізична агресія	непряма агресія	драгівливість	негативізм	образа
жінка	Mean	4,43	3,66	4,12	1,97	3,64
	Std. Deviation	2,211	1,528	2,172	1,296	2,201
чоловік	Mean	5,24	4,21	5,16	2,26	3,95
	Std. Deviation	2,006	1,961	4,664	1,569	1,902
Total	Mean	5,06	4,09	4,93	2,20	3,88
	Std. Deviation	2,078	1,884	4,255	1,515	1,974

Report

Стать		підозрілість	вербальна агресія	почуття провини	індекс агресивності	індекс ворожості
жінка	Mean	4,79	6,25	5,54	19,41	8,16
	Std. Deviation	2,080	2,728	2,645	6,165	3,394
чоловік	Mean	5,27	6,17	4,99	21,56	8,93
	Std. Deviation	2,582	2,592	2,221	7,495	3,924
Total	Mean	5,17	6,19	5,11	21,08	8,76
	Std. Deviation	2,484	2,619	2,330	7,265	3,820

NPar Tests
Mann-Whitney Test

Test Statistics^a

	фізична агресія	непряма агресія	дратівливість	негативізм	образа
Mann-Whitney U	7847	8243	7920	9093	9226
Wilcoxon W	10773	11169	10846	12019	12152
Z	-2,882	-2,269	-2,779	-1,223	-1,031
Asymp. Sig. (2-tailed)	,004	,023	,005	,221	,302

a Grouping Variable: стать

Test Statistics^a

	підозрілість	вербальна агресія	почуття провини	індекс агресивності	індекс ворожості
Mann-Whitney U	9040	9872	8337	8241	9042
Wilcoxon W	11966	44588	43053	11167	11968
Z	-1,276	-,163	-2,219	-2,332	-1,270
Asymp. Sig. (2-tailed)	,202	,870	,026	,020	,204

a Grouping Variable: стать

Додаток Д.2

**Відмінності середніх значень вираженості показників агресії
у досліджуваних різного віку**
(за методикою вивчення показників і форм агресії А. Басса і А. Даркі)

Means

Report

Вік		фізична агресія	непряма агресія	драгівливість	негативізм	образа
18-19 років	Mean	5,02	3,96	4,49	2,21	3,58
	Std. Deviation	1,883	1,895	2,083	1,596	2,090
20-21 років	Mean	4,95	3,73	4,88	2,10	3,87
	Std. Deviation	2,177	1,896	6,894	1,459	1,756
22-23 років	Mean	5,27	4,53	5,58	2,37	4,04
	Std. Deviation	2,297	1,891	2,499	1,520	2,070
24-25 років	Mean	5,05	4,45	5,00	2,08	4,50
	Std. Deviation	1,934	1,616	2,592	1,421	1,840
Total	Mean	5,06	4,09	4,93	2,20	3,88
	Std. Deviation	2,078	1,884	4,255	1,515	1,974

Report

Вік		підозрілість	вербальна агресія	почуття провини	індекс агресивності	індекс ворожості
18-19 років	Mean	4,91	5,77	4,96	20,01	7,84
	Std. Deviation	2,396	2,652	2,541	6,287	3,530
20-21 років	Mean	4,79	6,23	5,27	21,09	8,71
	Std. Deviation	2,249	2,497	2,190	8,534	3,344
22-23 років	Mean	5,38	6,25	5,26	22,07	9,43
	Std. Deviation	2,714	2,764	2,263	7,108	4,284
24-25 років	Mean	6,43	7,23	4,85	22,13	10,15
	Std. Deviation	2,459	2,293	2,202	6,489	4,210
Total	Mean	5,17	6,19	5,11	21,08	8,76
	Std. Deviation	2,484	2,619	2,330	7,265	3,820

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test**Test Statistics^{a,b}**

	фізична агресія	непряма агресія	драгівливість	негативізм	образа
Chi-Square	,766	9,875	14,311	2,192	8,084
df	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,858	,020	,003	,534	,044

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: вік

Test Statistics^{a,b}

	підозрілість	вербальна агресія	почуття провини	індекс агресивності	індекс ворожості
Chi-Square	12,003	8,467	1,971	6,693	13,105
df	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,007	,037	,578	,082	,004

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: вік

Додаток Д.3

**Відмінності середніх значень вираженості показників агресії
у досліджуваних з різним освітнім рівнем**
(за методикою вивчення показників і форм агресії А. Басса і А. Даркі)

Means

Report

Освіта		фізична агресія	непряма агресія	дратівливість	негативізм	образа
неповна середня	Mean	5,00	3,56	3,56	3,11	5,22
	Std. Deviation	2,121	1,424	1,509	2,977	1,922
середня	Mean	5,22	4,24	5,45	2,22	3,99
	Std. Deviation	2,124	1,964	6,185	1,551	1,850
середня спеціальна	Mean	4,77	4,23	4,65	1,90	3,96
	Std. Deviation	1,764	1,836	2,199	1,313	2,076
неповна вища	Mean	5,85	4,00	5,05	3,30	2,35
	Std. Deviation	2,159	2,103	2,645	1,838	1,872
вища	Mean	5,00	3,66	4,52	2,19	3,83
	Std. Deviation	2,376	1,754	2,411	1,204	1,878
Total	Mean	5,06	4,09	4,93	2,20	3,88
	Std. Deviation	2,078	1,884	4,255	1,515	1,974

Report

Освіта		підозрілість	вербальна агресія	почуття провини	індекс агресивності	індекс ворожості
неповна середня	Mean	4,89	4,78	6,22	17,78	8,67
	Std. Deviation	2,421	1,716	2,863	4,494	4,583
середня	Mean	5,60	6,15	4,76	21,76	9,27
	Std. Deviation	2,565	2,815	2,330	8,947	4,038
середня спеціальна	Mean	4,58	6,09	5,28	20,80	8,35
	Std. Deviation	2,194	2,470	2,389	5,303	3,431
неповна вища	Mean	5,35	6,20	6,10	22,95	7,10
	Std. Deviation	3,438	2,668	2,315	6,653	4,919
вища	Mean	5,25	6,62	5,07	20,10	8,90
	Std. Deviation	2,329	2,521	2,067	6,713	3,413
Total	Mean	5,17	6,19	5,11	21,08	8,76
	Std. Deviation	2,484	2,619	2,330	7,265	3,820

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	фізична агресія	непряма агресія	драгівливість	негативізм	образа
Chi-Square	6,018	7,158	4,850	12,663	16,824
df	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,198	,128	,303	,013	,002

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: освітній рівень

Test Statistics^{a,b}

	підозрілість	вербальна агресія	почуття провини	індекс агресивності	індекс ворожості
Chi-Square	10,245	5,415	11,065	7,366	10,094
df	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,036	,247	,026	,118	,039

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: освітній рівень

Додаток Д.4

**Відмінності середніх значень вираженості показників агресії
у досліджуваних з різним місцем проживання
(за методикою вивчення показників і форм агресії А. Басса і А. Даркі)**

Means**Report**

Місце проживання		фізична агресія	непряма агресія	драгівливість	негативізм	образа
село	Mean	5,45	4,14	5,06	2,22	4,24
	Std. Deviation	1,831	2,092	2,332	1,391	1,930
сМТ	Mean	4,29	3,29	2,86	3,29	4,57
	Std. Deviation	2,690	1,254	1,773	3,352	1,813
місто	Mean	4,89	4,09	4,93	2,15	3,69
	Std. Deviation	2,152	1,790	4,977	1,487	1,979
Total	Mean	5,06	4,09	4,93	2,20	3,88
	Std. Deviation	2,078	1,884	4,255	1,515	1,974

Report

Місце проживання		підозрілість	вербальна агресія	почуття провини	індекс агресивності	індекс ворожості
село	Mean	5,23	6,42	5,03	21,47	9,21
	Std. Deviation	2,489	2,586	2,240	6,272	3,924
сМТ	Mean	3,71	4,14	5,00	14,71	7,14
	Std. Deviation	2,430	1,574	2,582	6,651	4,375
місто	Mean	5,18	6,14	5,16	21,08	8,58
	Std. Deviation	2,480	2,639	2,376	7,666	3,740
Total	Mean	5,17	6,19	5,11	21,08	8,76
	Std. Deviation	2,484	2,619	2,330	7,265	3,820

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test**Test Statistics^{a,b}**

	фізична агресія	непряма агресія	драгівливість	негативізм	образа
Chi-Square	7,013	1,722	6,923	,893	6,072
df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,030	,423	,031	,640	,048

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: місце проживання

Test Statistics^{a,b}

	підозрілість	вербальна агресія	почуття провини	індекс агресивності	індекс ворожості
Chi-Square	2,065	6,725	,403	6,770	3,727
df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,356	,035	,818	,034	,155

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: місце проживання

Додаток Д.5

**Відмінності середніх значень вираженості показників агресії
у досліджуваних з різним сімейним станом**
(за методикою вивчення показників і форм агресії А. Басса і А. Даркі)

Means

Report

Сімейний стан		фізична агресія	непряма агресія	драгівливість	негативізм	образа
неодружений	Mean	4,93	4,16	4,86	2,19	3,80
	Std. Deviation	1,969	1,838	5,772	1,598	1,922
розлучений	Mean	4,51	3,63	4,63	2,02	3,88
	Std. Deviation	2,120	1,719	2,479	1,225	2,249
одружений	Mean	5,36	4,15	5,09	2,26	3,97
	Std. Deviation	2,144	1,971	2,397	1,509	1,950
Total	Mean	5,06	4,09	4,93	2,20	3,88
	Std. Deviation	2,078	1,884	4,255	1,515	1,974

Report

Сімейний стан		підозрілість	вербальна агресія	почуття провини	індекс агресивності	індекс ворожості
неодружений	Mean	5,04	6,17	5,45	20,50	8,49
	Std. Deviation	2,319	2,563	2,378	8,114	3,456
розлучений	Mean	5,16	6,09	4,74	19,86	9,05
	Std. Deviation	2,400	2,644	2,610	7,022	4,226
одружений	Mean	5,30	6,24	4,87	22,05	8,94
	Std. Deviation	2,679	2,687	2,156	6,246	4,062
Total	Mean	5,17	6,19	5,11	21,08	8,76
	Std. Deviation	2,484	2,619	2,330	7,265	3,820

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test**Test Statistics^{a,b}**

	фізична агресія	непряма агресія	драгівливість	негативізм	образа
Chi-Square	7,509	2,104	6,125	,804	,554
df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,023	,349	,047	,669	,758

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: сімейний стан

Test Statistics^{a,b}

	підозрілість	вербальна агресія	почуття провини	індекс агресивності	індекс ворожості
Chi-Square	,349	,157	6,442	8,117	1,479
df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,840	,925	,040	,017	,477

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: сімейний стан

Додаток Е.1

Відмінності середніх значень вираженості фрустраційних реакцій
у досліджуваних різної статі

(за методикою вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга)

Means

Report

Стать		екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті
жінка	Mean	4,20	2,92	2,46	2,11	2,75
	Std. Deviation	1,744	1,606	1,012	1,302	1,358
чоловік	Mean	3,38	3,76	2,21	2,11	2,44
	Std. Deviation	1,438	2,163	1,274	1,245	1,452
Total	Mean	3,56	3,58	2,26	2,11	2,51
	Std. Deviation	1,548	2,079	1,223	1,256	1,436

Report

Стать		інтропунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	імпунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	імпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	імпунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби
жінка	Mean	2,92	2,28	3,04	2,18
	Std. Deviation	1,486	,961	1,390	1,186
чоловік	Mean	2,97	2,96	2,42	2,24
	Std. Deviation	1,445	1,773	1,470	1,289
Total	Mean	2,96	2,81	2,56	2,22
	Std. Deviation	1,452	1,650	1,473	1,265

NPar Tests
Mann-Whitney Test

Test Statistics^a

	екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті
Mann-Whitney U	7342	7916	8229	9931	8505
Wilcoxon W	42058	10842	42945	12857	43221
Z	-3,590	-2,798	-2,452	-,087	-2,031
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,005	,014	,931	,042

a Grouping Variable: стать

Test Statistics^a

	інтропунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	імпунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	імпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	імпунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби
Mann-Whitney U	9778	7999	7464	9796
Wilcoxon W	12704	10925	42180	12722
Z	-,294	-2,715	-3,442	-,271
Asymp. Sig. (2-tailed)	,769	,007	,001	,786

a Grouping Variable: стать

Додаток Е.2

**Відмінності середніх значень вираженості фрустраційних реакцій
у досліджуваних різного віку
(за методикою вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга)**

Means**Report**

Вік		екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті
18-19 років	Mean	3,75	3,59	2,23	2,05	2,78
	Std. Deviation	1,491	2,234	1,211	1,126	1,688
20-21 років	Mean	3,37	3,05	2,25	2,32	2,59
	Std. Deviation	1,610	1,714	1,214	1,336	1,172
22-23 років	Mean	3,77	4,02	2,54	2,00	2,01
	Std. Deviation	1,668	2,055	1,194	1,323	1,280
24-25 років	Mean	3,08	3,95	1,83	1,95	2,50
	Std. Deviation	1,118	2,275	1,238	1,239	1,340
Total	Mean	3,56	3,58	2,26	2,11	2,51
	Std. Deviation	1,548	2,079	1,223	1,256	1,436

Report

Вік		інтропунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	імпунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	імпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	імпунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби
18-19 років	Mean	3,44	2,75	2,48	2,21
	Std. Deviation	1,494	1,641	1,380	1,220
20-21 років	Mean	2,75	2,99	2,63	2,26
	Std. Deviation	1,417	1,766	1,371	1,242
22-23 років	Mean	2,69	2,60	2,27	2,27
	Std. Deviation	1,281	1,633	1,581	1,405
24-25 років	Mean	2,65	2,93	3,18	2,08
	Std. Deviation	1,442	1,385	1,615	1,185
Total	Mean	2,96	2,81	2,56	2,22
	Std. Deviation	1,452	1,650	1,473	1,265

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті
Chi-Square	8,414	12,519	11,994	4,269	13,289
df	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,038	,006	,007	,234	,004

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: вік

Test Statistics^{a,b}

	імунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	імунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	імунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	імунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби
Chi-Square	18,197	3,567	11,019	,609
df	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,000	,312	,012	,894

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: вік

Додаток Е.3

**Відмінності середніх значень вираженості фрустраційних реакцій
у досліджуваних з різним освітнім рівнем
(за методикою вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга)**

Means**Report**

Освіта		екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті
неповна середня	Mean	3,89	2,22	3,11	3,00	3,00
	Std. Deviation	1,691	1,394	,782	1,323	1,500
середня	Mean	3,52	3,93	2,13	2,09	2,47
	Std. Deviation	1,475	2,177	1,077	1,400	1,693
середня спеціальна	Mean	3,37	3,35	2,15	2,08	2,48
	Std. Deviation	1,464	2,110	1,319	1,174	1,202
неповна вища	Mean	3,60	2,95	2,75	2,30	2,80
	Std. Deviation	1,635	2,038	1,372	,979	1,436
вища	Mean	3,88	3,61	2,45	2,01	2,48
	Std. Deviation	1,745	1,792	1,255	1,131	1,244
Total	Mean	3,56	3,58	2,26	2,11	2,51
	Std. Deviation	1,548	2,079	1,223	1,256	1,436

Report

Освіта		інтропунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	інтропунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби
неповна середня	Mean	2,56	2,78	2,44	1,44
	Std. Deviation	1,333	1,481	1,333	,527
середня	Mean	3,08	3,02	2,42	2,29
	Std. Deviation	1,522	1,971	1,650	1,316
середня спеціальна	Mean	2,84	2,66	2,99	2,41
	Std. Deviation	1,431	1,273	1,371	1,329
неповна вища	Mean	3,15	3,05	1,90	2,35
	Std. Deviation	1,424	1,050	,912	1,387
вища	Mean	2,94	2,57	2,33	1,87
	Std. Deviation	1,381	1,658	1,268	,984
Total	Mean	2,96	2,81	2,56	2,22
	Std. Deviation	1,452	1,650	1,473	1,265

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті
Chi-Square	4,886	11,466	12,996	6,357	4,786
df	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,299	,022	,011	,174	,310

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: освіта

Test Statistics^{a,b}

	імунітетна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	імунітетна реакція з фіксацією на перешкоді	імунітетна реакція з фіксацією на самозахисті	імунітетна реакція з фіксацією на задоволенні потреби
Chi-Square	2,118	5,111	22,340	11,675
df	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,714	,276	,000	,020

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: освіта

Додаток Е.4

**Відмінності середніх значень вираженості фрустраційних реакцій
у досліджуваних з різним місцем проживання
(за методикою вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга)**

Means**Report**

Місце проживання		екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті
село	Mean	3,50	3,66	2,15	2,33	2,45
	Std. Deviation	1,555	2,001	1,182	1,257	1,524
сміт	Mean	3,57	2,57	2,43	2,00	2,57
	Std. Deviation	1,813	1,902	,976	,816	1,272
місто	Mean	3,59	3,56	2,31	2,00	2,53
	Std. Deviation	1,542	2,121	1,250	1,257	1,400
Total	Mean	3,56	3,58	2,26	2,11	2,51
	Std. Deviation	1,548	2,079	1,223	1,256	1,436

Report

Місце проживання		інтропунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	інпунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	інпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	інпунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби
село	Mean	3,03	2,73	2,24	2,25
	Std. Deviation	1,639	1,502	1,427	1,402
сМТ	Mean	3,57	2,71	3,14	1,71
	Std. Deviation	1,272	1,890	1,464	,488
місто	Mean	2,91	2,85	2,70	2,23
	Std. Deviation	1,356	1,718	1,475	1,209
Total	Mean	2,96	2,81	2,56	2,22
	Std. Deviation	1,452	1,650	1,473	1,265

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті
Chi-Square	,149	2,457	1,713	7,815	,707
df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,928	,293	,425	,020	,702

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: місце проживання

Test Statistics^{a,b}

	імунітетна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	імунітетна реакція з фіксацією на перешкоді	імунітетна реакція з фіксацією на самозахисті	імунітетна реакція з фіксацією на задоволенні потреби
Chi-Square	1,702	,304	9,542	1,148
df	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,427	,859	,008	,563

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: місце проживання

Додаток Е.5

**Відмінності середніх значень вираженості фрустраційних реакцій
у досліджуваних з різним сімейним станом
(за методикою вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга)**

Means**Report**

Сімейний стан		екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті
неодружений	Mean	3,37	3,32	2,22	2,11	2,81
	Std. Deviation	1,436	2,158	1,318	1,152	1,626
розлучений	Mean	4,21	3,98	2,70	2,07	2,19
	Std. Deviation	1,712	2,273	1,124	1,078	1,296
одружений	Mean	3,57	3,72	2,17	2,13	2,28
	Std. Deviation	1,567	1,909	1,124	1,409	1,187
Total	Mean	3,56	3,58	2,26	2,11	2,51
	Std. Deviation	1,548	2,079	1,223	1,256	1,436

Report

Сімейний стан		інтропунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	інпунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	інпунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	інпунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби
неодружений	Mean	3,34	2,74	2,78	2,29
	Std. Deviation	1,496	1,489	1,531	1,300
розлучений	Mean	2,35	2,12	2,14	2,14
	Std. Deviation	1,173	1,434	1,060	1,060
одружений	Mean	2,75	3,08	2,44	2,18
	Std. Deviation	1,382	1,807	1,485	1,288
Total	Mean	2,96	2,81	2,56	2,22
	Std. Deviation	1,452	1,650	1,473	1,265

NPar Tests**Kruskal-Wallis Test****Test Statistics^{a,b}**

	екстрапунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	екстрапунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	екстрапунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	інтропунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	інтропунітивна реакція з фіксацією на самозахисті
Chi-Square	7,143	6,656	8,860	,341	6,894
df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,028	,036	,012	,843	,032

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: сімейний стан

Test Statistics^{a,b}

	імунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби	імунітивна реакція з фіксацією на перешкоді	імунітивна реакція з фіксацією на самозахисті	імунітивна реакція з фіксацією на задоволенні потреби
Chi-Square	22,255	12,946	8,100	,856
df	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,000	,002	,017	,652

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: сімейний стан

Додаток Ж.1

Відмінності середніх значень вираженості показників емоційного вигорання у досліджуваних різної статі

(за методикою діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко)

Means

Report

Стать		переживання психотравмуючих обставин	незадоволеність собою	«загнаність» у кут	тривога і депресія	неадекватне вибіркове емоційне реагування	емоційно-моральна дезорієнтація	розширення сфери економії емоцій
жінка	Mean	12,17	7,96	5,41	6,45	5,66	5,50	6,09
	Std. Deviation	4,720	2,283	1,968	2,288	2,318	2,369	1,947
чоловік	Mean	6,65	7,16	5,78	6,43	6,45	5,59	7,21
	Std. Deviation	2,691	2,411	2,045	1,956	2,477	2,283	2,173
Total	Mean	7,89	7,34	5,69	6,43	6,27	5,57	6,96
	Std. Deviation	3,983	2,403	2,031	2,032	2,461	2,299	2,173

Report

Стать		редукція професійних обов'язків	емоційний дефіцит	емоційна відчуженість	особистісна відчуженість	психосоматичні і психовегетативні порушення	загальний рівень емоційного вигорання
жінка	Mean	4,13	6,38	6,45	6,16	6,33	78,68
	Std. Deviation	2,112	2,828	2,374	1,994	2,655	9,779
чоловік	Mean	5,43	7,87	7,52	7,56	7,44	81,07
	Std. Deviation	2,970	2,945	2,840	2,564	3,119	10,841
Total	Mean	5,14	7,54	7,28	7,24	7,19	80,53
	Std. Deviation	2,849	2,980	2,776	2,514	3,053	10,645

NPar Tests
Mann-Whitney Test

Test Statistics^a

	переживання психотравмуючих обставин	незадоволеність собою	«загнаність» у кут	тривога і депресія	неадекватне вибіркове емоційне реагування	емоційно-моральна дезорієнтація	розширення сфери економії емоцій
Mann-Whitney U	3038	8130	9002	9803	8103	9726	7186
Wilcoxon W	37754	42846	11928	12729	11029	12652	10112
Z	-9,287	-2,499	-1,335	-,256	-2,534	-,359	-3,779
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,012	,182	,798	,011	,719	,000

a Grouping Variable: стать

Test Statistics^a

	редукція професійних обов'язків	емоційний дефіцит	емоційна відчуженість	особистісна відчуженість	психосоматичні і психовегетативні порушення	загальний рівень емоційного вигорання
Mann-Whitney U	7414	7117	7986	6668	8040	8673
Wilcoxon W	10340	10043	10912	9594	10966	11599
Z	-3,458	-3,845	-2,695	-4,481	-2,611	-1,756
Asymp. Sig. (2-tailed)	,001	,000	,007	,000	,009	,079

a Grouping Variable: стать

Додаток Ж.2

Відмінності середніх значень вираженості показників психоемоційного вигорання у досліджуваних різного віку

(за методикою діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко)

Means

Report

Вік		переживання психотравмуючих обставин	незадоволеність собою	«загнаність» у кут	тривога і депресія	неадекватне вибіркове емоційне реагування	емоційно-моральна дезорієнтація	розширення сфери економії емоцій
18-19 років	Mean	8,42	7,92	5,27	6,32	6,79	6,05	6,49
	Std. Deviation	4,086	2,139	2,066	1,757	2,423	2,370	2,177
20-21 років	Mean	7,98	7,18	5,64	6,21	6,26	5,52	6,89
	Std. Deviation	3,651	2,515	2,110	2,327	2,529	2,332	2,175
22-23 років	Mean	7,36	7,01	6,43	6,52	5,81	5,27	7,20
	Std. Deviation	3,723	2,364	1,823	2,068	2,545	2,104	2,159
24-25 років	Mean	7,20	6,73	5,58	7,18	5,73	4,90	8,00
	Std. Deviation	4,837	2,650	1,767	1,767	1,948	2,182	1,797
Total	Mean	7,89	7,34	5,69	6,43	6,27	5,57	6,96
	Std. Deviation	3,983	2,403	2,031	2,032	2,461	2,299	2,173

Report

Вік		редукція професійних обов'язків	емоційний дефіцит	емоційна відчуженість	особистісна відчуженість	психосоматичні і психовегетативні порушення	загальний рівень емоційного вигорання
18-19 років	Mean	4,58	6,91	6,95	6,37	6,74	78,82
	Std. Deviation	2,457	3,175	2,868	2,116	2,996	11,538
20-21 років	Mean	4,92	7,55	6,86	7,88	6,82	79,66
	Std. Deviation	2,571	2,820	2,486	2,697	2,940	9,082
22-23 років	Mean	5,64	7,94	8,23	7,91	7,79	83,12
	Std. Deviation	3,299	2,826	2,785	2,647	3,028	11,116
24-25 років	Mean	6,28	8,50	7,40	6,78	8,25	82,50
	Std. Deviation	3,194	2,801	2,818	1,968	3,209	9,685
Total	Mean	5,14	7,54	7,28	7,24	7,19	80,53
	Std. Deviation	2,849	2,980	2,776	2,514	3,053	10,645

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	переживання психотравмуючих обставин	незадоволеність собою	«загнаність» у кул	тривога і депресія	неадекватне вибіркове емоційне реагування	емоційно-моральна дезорієнтація	розширення сфери економії емоцій
Chi-Square	7,978	9,696	16,631	8,168	10,187	9,541	19,441
df	3	3	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,046	,021	,001	,043	,017	,023	,000

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: вік

Test Statistics^{a,b}

	редукція професійних обов'язків	емоційний дефіцит	емоційна відчуженість	особистісна відчуженість	психосоматичні і психовегетативні порушення	загальний рівень емоційного вигорання
Chi-Square	11,192	9,401	14,173	22,897	11,625	10,410
df	3	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,011	,024	,003	,000	,009	,015

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: вік

Додаток Ж.3

Відмінності середніх значень вираженості показників психоемоційного вигорання у досліджуваних з різним освітнім рівнем
(за методикою діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко)

Means

Report

Освіта		переживання психотравмуючих обставин	незадоволеність собою	«загнаність» у кут	тривога і депресія	неадекватне вибіркове емоційне реагування	емоційно-моральна дезорієнтація	розширення сфери економії емоцій
неповна середня	Mean	5,89	8,22	6,00	6,67	7,22	7,00	6,44
	Std. Deviation	3,180	1,302	2,646	2,000	2,863	2,291	2,351
середня	Mean	7,26	7,02	5,73	6,51	6,49	5,89	6,99
	Std. Deviation	3,759	2,389	2,046	1,903	2,676	2,441	2,241
середня спеціальна	Mean	8,51	7,33	5,31	6,42	6,19	5,50	7,06
	Std. Deviation	5,113	2,439	1,900	2,083	2,207	2,286	2,215
неповна вища	Mean	7,55	8,65	7,00	6,90	6,70	5,10	6,50
	Std. Deviation	2,012	1,954	1,919	1,447	2,296	2,125	2,395
вища	Mean	8,46	7,48	5,83	6,14	5,75	5,01	6,93
	Std. Deviation	2,311	2,483	2,022	2,328	2,373	1,944	1,904
Total	Mean	7,89	7,34	5,69	6,43	6,27	5,57	6,96
	Std. Deviation	3,983	2,403	2,031	2,032	2,461	2,299	2,173

Report

Освіта		редукція професійних об'єктів, язків	емоційний дефіцит	емоційна відчуженість	особистісна відчуженість	психосоматичні і психовегетативні порушення	загальний рівень емоційного вигорання
неповна середня	Mean	4,89	9,67	6,89	7,67	6,44	82,33
	Std. Deviation	3,180	2,500	2,848	3,041	3,005	11,990
середня	Mean	5,63	7,92	8,06	7,58	7,69	82,77
	Std. Deviation	2,920	2,965	2,847	2,587	3,167	11,117
середня спеціальна	Mean	4,58	6,99	6,79	6,75	7,28	78,72
	Std. Deviation	2,561	3,064	2,630	2,177	2,996	10,090
неповна вища	Mean	4,95	7,55	7,75	6,95	6,15	81,75
	Std. Deviation	3,000	3,034	3,127	3,069	2,852	12,674
вища	Mean	5,17	7,39	6,51	7,41	6,51	78,59
	Std. Deviation	2,975	2,756	2,405	2,574	2,842	9,075
Total	Mean	5,14	7,54	7,28	7,24	7,19	80,53
	Std. Deviation	2,849	2,980	2,776	2,514	3,053	10,645

NPar Tests

Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	переживання психотравмуючих обставин	незадоволеність собою	«загнаність» у кут	тривога і депресія	неадекватне вибіркоче емоційне реагування	емоційно-моральна дезорієнтація	розширення сфери економії емоцій
Chi-Square	14,990	10,069	10,982	3,069	6,592	9,521	2,353
df	4	4	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,005	,039	,027	,546	,159	,049	,671

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: освіта

Test Statistics^{a,b}

	редукція професійних обов'язків	емоційний дефіцит	емоційна відчуженість	особистісна відчуженість	психосоматичні і психовегетативні порушення	загальний рівень емоційного вигорання
Chi-Square	7,718	10,264	19,329	6,220	11,045	10,013
df	4	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,102	,036	,001	,183	,026	,040

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: освіта

Додаток Ж.4

Відмінності середніх значень вираженості показників психоемоційного вигорання у досліджуваних з різним місцем проживання
(за методикою діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко)

Means

Report

Місце проживання		переживання психотравмуючих обставин	незадоволеність собою	«загнаність» у кут	тривога і депресія	неадекватне вибіркоче емоційне реагування	емоційно-моральна дезорієнтація	розширення сфери економії емоцій
село	Mean	7,60	7,27	5,50	6,41	6,16	5,45	7,15
	Std. Deviation	3,727	2,326	1,985	1,969	2,522	2,273	2,058
сМТ	Mean	7,71	8,14	6,14	6,57	8,29	6,71	6,29
	Std. Deviation	2,870	1,215	2,854	2,070	2,059	2,498	2,215
місто	Mean	8,04	7,35	5,77	6,44	6,27	5,59	6,89
	Std. Deviation	4,138	2,470	2,028	2,070	2,425	2,306	2,227
Total	Mean	7,89	7,34	5,69	6,43	6,27	5,57	6,96
	Std. Deviation	3,983	2,403	2,031	2,032	2,461	2,299	2,173

Report

Місце проживання		редукція професійних обов'язків	емоційний дефіцит	емоційна відчуженість	особистісна відчуженість	психосоматичні і психовегетативні порушення	загальний рівень емоційного вигорання
село	Mean	5,04	7,35	7,45	7,23	7,50	80,10
	Std. Deviation	2,644	2,898	2,891	2,317	3,267	11,126
сМТ	Mean	5,00	9,71	8,86	7,86	8,43	88,86
	Std. Deviation	3,215	3,094	2,116	2,268	2,936	8,315
місто	Mean	5,19	7,56	7,15	7,23	7,00	80,49
	Std. Deviation	2,946	3,003	2,726	2,620	2,938	10,396
Total	Mean	5,14	7,54	7,28	7,24	7,19	80,53
	Std. Deviation	2,849	2,980	2,776	2,514	3,053	10,645

NPar Tests
Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	переживання психотравмуючих обставин	незадоволеність собою	«загнаність» у кут	тривога і депресія	неадекватне вибіркове емоційне реагування	емоційно-моральна дезорієнтація	розширення сфери економії емоцій
Chi-Square	1,011	1,768	1,942	,112	5,023	1,771	1,564
df	2	2	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,603	,413	,379	,945	,081	,413	,457

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: місце проживання

Test Statistics^{a,b}

	редукція професійних обов'язків	емоційний дефіцит	емоційна відчуженість	особистісна відчуженість	психосоматичні і психовегетативні порушення	загальний рівень емоційного вигорання
Chi-Square	,037	4,259	3,733	,848	2,657	5,016
df	2	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,982	,119	,155	,654	,265	,081

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: місце проживання

Додаток Ж.5

Відмінності середніх значень вираженості показників психоемоційного вигорання у досліджуваних з різним сімейним станом
(за методикою діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойко)

Means

Report

Сімейний стан		переживання психотравмуючих обставин	незадоволеність собою	«загнаність» у кул	тривога і депресія	неадекватне вибіркове емоційне реагування	емоційно-моральна дезорієнтація	розширення сфери економії емоцій
неодружений	Mean	7,93	7,46	5,42	6,44	6,73	6,02	7,02
	Std. Deviation	3,853	2,427	2,083	1,935	2,395	2,236	2,292
розлучений	Mean	9,30	8,00	5,65	6,07	5,79	5,05	6,21
	Std. Deviation	4,373	1,618	1,913	2,086	2,376	2,236	1,922
одружений	Mean	7,43	7,01	5,99	6,53	5,94	5,25	7,12
	Std. Deviation	3,923	2,531	1,981	2,115	2,490	2,313	2,081
Total	Mean	7,89	7,34	5,69	6,43	6,27	5,57	6,96
	Std. Deviation	3,983	2,403	2,031	2,032	2,461	2,299	2,173

Report

Місце проживання		редукція професійних обов'язків	емоційний дефіцит	емоційна відчуженість	особистісна відчуженість	психосоматичні і психовегетативні порушення	загальний рівень емоційного вигорання
неодружений	Mean	4,78	7,12	6,95	6,87	6,80	79,54
	Std. Deviation	2,537	2,929	2,757	2,295	2,961	11,25
розлучений	Mean	4,42	7,07	6,93	6,74	8,35	79,58
	Std. Deviation	2,353	2,971	2,832	2,601	2,935	9,145
одружений	Mean	5,72	8,12	7,74	7,78	7,26	81,87
	Std. Deviation	3,183	2,958	2,732	2,621	3,111	10,31
Total	Mean	5,14	7,54	7,28	7,24	7,19	80,53
	Std. Deviation	2,849	2,980	2,776	2,514	3,053	10,64

NPar Tests
Kruskal-Wallis Test

Test Statistics^{a,b}

	переживання психотравмуючих обставин	незадоволеність собою	«загнаність» у кут	тривога і депресія	неадекватне вибіркове емоційне реагування	емоційно-моральна дезорієнтація	розширення сфери економії емоцій
Chi-Square	7,569	6,655	6,849	2,141	8,742	12,492	6,819
df	2	2	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,023	,036	,033	,343	,013	,002	,033

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: сімейний стан

Test Statistics^{a,b}

	редукція професійних обов'язків	емоційний дефіцит	емоційна відчуженість	особистісна відчуженість	психосоматичні і психовегетативні порушення	загальний рівень емоційного вигорання
Chi-Square	8,322	10,118	7,638	11,427	9,255	4,403
df	2	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,016	,006	,022	,003	,010	,111

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: сімейний стан

Додаток 3

**Факторна модель змістовно-структурних компонентів незадоволеності
досліджуваних соціальними досягненнями в основних аспектах
життєдіяльності**

Factor Analysis**KMO and Bartlett's Test**

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		,801
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	2074,533
	df	190
	Sig.	,000

Rotated Component Matrix^a

	Component				
	1	2	3	4	5
обстановка у суспільстві і державі	0,814				
своє положення у суспільстві	0,795				
матеріальний стан	0,667				
можливість вибору місця роботи	0,664				
сфера послуг і побутового обслуговування	0,654				
взаємовідносини з керівництвом		0,739			
взаємовідносини з колегами по роботі		0,726			
взаємовідносини із суб'єктами своєї професійної діяльності		0,653			
зміст своєї роботи загалом		0,521			
умови професійної діяльності		0,518			
взаємини з батьками			0,723		
взаємини з дітьми			0,716		
взаємини з друзями, близькими знайомими			0,599		
проведення дозвілля				0,779	
можливість проводити відпустку				0,770	
сфера медичного обслуговування				0,551	
взаємини з подружжям					0,774
житлово-побутові умови					0,572

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 7 iterations.

Total Variance Explained

Component	Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %
1	3,388	16,938	16,938
2	2,550	12,748	29,686
3	2,347	11,737	41,423
4	2,024	10,118	51,541
5	1,400	7,000	58,541

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Component Transformation Matrix

Component	1	2	3	4	5
1	,652	,369	,505	,406	,133
2	-,612	,702	,254	-,056	,256
3	,386	,142	-,130	-,752	,499
4	,156	,434	-,814	,346	,066
5	-,163	-,403	-,018	,383	,815

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Додаток И.1

Модель множинної регресії для симптому психоемоційного вигорання «переживання психотравмуючих обставин»

Regression

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,190 ^a	,036	,022	3,940
4	,159 ^d	,025	,019	3,945

a Predictors: (Constant), factor 5, factor 4, factor 3, factor 2, factor 1

d Predictors: (Constant), factor 5, factor 3

ANOVA^e

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
4	Regression	134,762	2	67,381	4,330	,014 ^d
	Residual	5228,200	336	15,560		
	Total	5362,962	338			

d Predictors: (Constant), factor 5, factor 3

e Dependent Variable: «переживання психотравмуючих обставин»

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	7,891	,214		36,875	,000
	factor 1	-,029	,214	-,007	-,133	,894
	factor 2	,239	,214	,060	1,116	,265
	factor 3	,491	,214	,123	2,292	,023
	factor 4	,341	,214	,086	1,590	,113
	factor 5	,397	,214	,100	1,851	,065
4	(Constant)	7,891	,214		36,831	,000
	factor 3	,491	,215	,123	2,289	,023
	factor 5	,397	,215	,100	1,849	,065

a Dependent Variable: «переживання психотравмуючих обставин»

Додаток И.2

Модель множинної регресії для симптому психоемоційного вигорання «незадоволеність собою»

Regression

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,206 ^a	,042	,028	2,369
4	,192 ^d	,037	,031	2,365

a Predictors: (Constant), factor 5, factor 4, factor 3, factor 2, factor 1

d Predictors: (Constant), factor 3, factor 2

ANOVA^e

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
4	Regression	72,233	2	36,116	6,456	,002 ^d
	Residual	1879,755	336	5,595		
	Total	1951,988	338			

d Predictors: (Constant), factor 3, factor 2

e Dependent Variable: «незадоволеність собою»

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	7,339	,129		57,038	,000
	factor 1	,083	,129	,034	,641	,522
	factor 2	-,347	,129	-,144	-2,695	,007
	factor 3	,305	,129	,127	2,368	,018
	factor 4	,131	,129	,054	1,013	,312
	factor 5	-,088	,129	-,037	-,684	,494
4	(Constant)	7,339	,128		57,131	,000
	factor 2	-,347	,129	-,144	-2,699	,007
	factor 3	,305	,129	,127	2,372	,018

a Dependent Variable: «незадоволеність собою»

Додаток И.3

Модель множинної регресії для симптому психоемоційного вигорання «загнаність у кут»

Regression

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,074 ^a	,005	-,009	2,040
6	,000 ^f	,000	,000	2,031

a Predictors: (Constant), factor 5, factor 4, factor 3, factor 2, factor 1

f Predictor: (Constant)

ANOVA^g

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
6	Regression	,000	0	,000	.	^f
	Residual	1394,094	338	4,125		
	Total	1394,094	338			

f Predictor: (Constant)

g Dependent Variable: «загнаність у кут»

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	5,693	,111		51,372	,000
	factor 1	,099	,111	,049	,896	,371
	factor 2	,003	,111	,002	,030	,976
	factor 3	,083	,111	,041	,752	,453
	factor 4	,026	,111	,013	,231	,818
	factor 5	-,072	,111	-,035	-,646	,518
6	(Constant)	5,693	,110		51,614	,000

a Dependent Variable: «загнаність у кут»

Додаток И.4

Модель множинної регресії для симптому психоемоційного вигорання «тривога і депресія»

Regression

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,093 ^a	,009	-,006	2,038
6	,000 ^f	,000	,000	2,032

a Predictors: (Constant), factor 5, factor 4, factor 3, factor 2, factor 1

f Predictor: (Constant)

ANOVA^g

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
6	Regression	,000	0	,000	.	^f
	Residual	1395,257	338	4,128		
	Total	1395,257	338			

f Predictor: (Constant)

g Dependent Variable: «тривога і депресія»

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	6,434	,111		58,122	,000
	factor 1	-,151	,111	-,074	-1,362	,174
	factor 2	,044	,111	,022	,399	,690
	factor 3	,054	,111	,027	,490	,624
	factor 4	-,028	,111	-,014	-,248	,804
	factor 5	-,085	,111	-,042	-,771	,441
6	(Constant)	6,434	,110		58,302	,000

a Dependent Variable: «тривога і депресія»

Додаток И.5

Модель множинної регресії для симптому психоемоційного вигорання «неадекватне вибіркове емоційне реагування»

Regression

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,051 ^a	,003	-,012	2,476
6	,000 ^f	,000	,000	2,461

a Predictors: (Constant), factor 5, factor 4, factor 3, factor 2, factor 1

f Predictor: (Constant)

ANOVA^g

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
6	Regression	,000	0	,000	.	^f
	Residual	2047,487	338	6,058		
	Total	2047,487	338			

f Predictor: (Constant)

g Dependent Variable: «неадекватне вибіркове емоційне реагування»

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	6,274	,134		46,650	,000
	factor 1	,039	,135	,016	,290	,772
	factor 2	,004	,135	,001	,027	,979
	factor 3	,026	,135	,011	,194	,846
	factor 4	-,055	,135	-,022	-,407	,684
	factor 5	,104	,135	,042	,772	,441
6	(Constant)	6,274	,134		46,937	,000

a Dependent Variable: «неадекватне вибіркове емоційне реагування»

Додаток II.6

Модель множинної регресії для симптому психоемоційного вигорання «емоційно-моральна дезорієнтація»

Regression

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,139 ^a	,019	,005	2,294
6	,000 ^f	,000	,000	2,299

a Predictors: (Constant), factor 5, factor 4, factor 3, factor 2, factor 1

f Predictor: (Constant)

ANOVA^g

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
6	Regression	,000	0	,000	.	^f
	Residual	1787,121	338	5,287		
	Total	1787,121	338			

f Predictor: (Constant)

g Dependent Variable: «емоційно-моральна дезорієнтація»

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	5,569	,125		44,699	,000
	factor 1	,183	,125	,079	1,463	,144
	factor 2	-,143	,125	-,062	-1,143	,254
	factor 3	,150	,125	,065	1,204	,229
	factor 4	-,097	,125	-,042	-,774	,439
	factor 5	,130	,125	,057	1,043	,298
6	(Constant)	5,569	,125		44,595	,000

a Dependent Variable: «емоційно-моральна дезорієнтація»

Додаток И.7

Модель множинної регресії для симптому психоемоційного вигорання «розширення сфери економії емоцій»

Regression

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,135 ^a	,018	,003	2,169
5	,128 ^e	,016	,013	2,158

a Predictors: (Constant), factor 5, factor 4, factor 3, factor 2, factor 1

e Predictors: (Constant), factor 2

ANOVA^f

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
5	Regression	26,014	1	26,014	5,586	,019 ^e
	Residual	1569,408	337	4,657		
	Total	1595,422	338			

e Predictors: (Constant), factor 2

f Dependent Variable: «розширення сфери економії емоцій»

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	6,959	,118		59,073	,000
	factor 1	-,023	,118	-,011	-,199	,842
	factor 2	,277	,118	,128	2,352	,019
	factor 3	-,064	,118	-,030	-,545	,586
	factor 4	-,047	,118	-,022	-,400	,690
	factor 5	-,043	,118	-,020	-,361	,718
5	(Constant)	6,959	,117		59,371	,000
	factor 2	,277	,117	,128	2,363	,019

a Dependent Variable: «розширення сфери економії емоцій»

Додаток И.8

Модель множинної регресії для симптому психоемоційного вигорання «редукція професійних обов'язків»

Regression

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,151 ^a	,023	,008	2,838
5	,107 ^e	,011	,008	2,837

a Predictors: (Constant), factor 5, factor 4, factor 3, factor 2, factor 1

e Predictors: (Constant), factor 4

ANOVA^f

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
5	Regression	31,354	1	31,354	3,896	,049 ^e
	Residual	2712,404	337	8,049		
	Total	2743,758	338			

e Predictors: (Constant), factor 4

f Dependent Variable: «редукція професійних обов'язків»

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	5,136	,154		33,323	,000
	factor 1	,192	,154	,068	1,247	,213
	factor 2	,137	,154	,048	,890	,374
	factor 3	,142	,154	,050	,917	,360
	factor 4	-,305	,154	-,107	-1,973	,049
	factor 5	,125	,154	,044	,813	,417
5	(Constant)	5,136	,154		33,330	,000
	factor 4	-,305	,154	-,107	-1,974	,049

a Dependent Variable: «редукція професійних обов'язків»

Додаток И.9

Модель множинної регресії для симптому психоемоційного вигорання «емоційний дефіцит»

Regression

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,165 ^a	,027	,013	2,961
4	,159 ^d	,025	,019	2,951

a Predictors: (Constant), factor 5, factor 4, factor 3, factor 2, factor 1

d Predictors: (Constant), factor 5, factor 1

ANOVA^e

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
4	Regression	75,665	2	37,832	4,343	,014 ^d
	Residual	2926,624	336	8,710		
	Total	3002,289	338			

d Predictors: (Constant), factor 5, factor 1

e Dependent Variable: «емоційний дефіцит»

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	7,537	,161		46,859	,000
	factor 1	,385	,161	,129	2,393	,017
	factor 2	,003	,161	,001	,016	,987
	factor 3	-,041	,161	-,014	-,252	,801
	factor 4	-,130	,161	-,044	-,808	,419
	factor 5	-,274	,161	-,092	-1,703	,089
5	(Constant)	7,537	,160		47,019	,000
	factor 1	,385	,161	,129	2,401	,017
	factor 5	-,274	,161	-,092	-1,709	,088

a Dependent Variable: «емоційний дефіцит»

Додаток И.10

Модель множинної регресії для симптому психоемоційного вигорання «емоційна відчуженість»

Regression

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,202 ^a	,041	,026	2,739
3	,183 ^c	,034	,025	2,741

a Predictors: (Constant), factor 5, factor 4, factor 3, factor 2, factor 1

c Predictors: (Constant), factor 4, factor 2, factor 1

ANOVA^d

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
3	Regression	87,668	3	29,223	3,889	,009 ^c
	Residual	2517,146	335	7,514		
	Total	2604,814	338			

c Predictors: (Constant), factor 4, factor 2, factor 1

d Dependent Variable: «емоційна відчуженість»

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	7,283	,149		48,952	,000
	factor 1	,300	,149	,108	2,015	,045
	factor 2	,311	,149	,112	2,085	,038
	factor 3	-,168	,149	-,060	-1,124	,262
	factor 4	-,270	,149	-,097	-1,809	,071
	factor 5	,161	,149	,058	1,082	,280
3	(Constant)	7,283	,149		48,920	,000
	factor 1	,300	,149	,108	2,014	,045
	factor 2	,311	,149	,112	2,084	,038
	factor 4	-,270	,149	-,097	-1,808	,072

a Dependent Variable: «емоційна відчуженість»

Додаток И.11

Модель множинної регресії для симптому психоемоційного вигорання «особистісна відчуженість»

Regression

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,121 ^a	,015	,000	2,514
6	,000 ^f	,000	,000	2,514

a Predictors: (Constant), factor 5, factor 4, factor 3, factor 2, factor 1

f Predictor: (Constant)

ANOVA^g

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
6	Regression	,000	0	,000	.	^f
	Residual	2136,165	338	6,320		
	Total	2136,165	338			

f Predictor: (Constant)

g Dependent Variable: «особистісна відчуженість»

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	7,242	,137		53,033	,000
	factor 1	,075	,137	,030	,547	,585
	factor 2	,092	,137	,037	,676	,499
	factor 3	-,071	,137	-,028	-,522	,602
	factor 4	-,179	,137	-,071	-1,306	,193
	factor 5	,202	,137	,081	1,480	,140
6	(Constant)	7,242	,137		53,039	,000

a Dependent Variable: «особистісна відчуженість»

Додаток И.12

Модель множинної регресії для симптому психоемоційного вигорання «психосоматичні і психовегетативні порушення»

Regression

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,187 ^a	,035	,020	3,022
5	,154 ^e	,024	,021	3,021

a Predictors: (Constant), factor 5, factor 4, factor 3, factor 2, factor 1

e Predictors: (Constant), factor 1

ANOVA^f

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
5	Regression	74,963	1	74,963	8,212	,004 ^e
	Residual	3076,188	337	9,128		
	Total	3151,150	338			

e Predictors: (Constant), factor 1

f Dependent Variable: «психосоматичні і психовегетативні порушення»

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	7,195	,164		43,833	,000
	factor 1	,471	,164	,154	2,865	,004
	factor 2	,026	,164	,009	,161	,872
	factor 3	,061	,164	,020	,372	,710
	factor 4	-,200	,164	-,065	-1,215	,225
	factor 5	-,242	,164	-,079	-1,473	,142
5	(Constant)	7,195	,164		43,845	,000
	factor 1	,471	,164	,154	2,866	,004

a Dependent Variable: «психосоматичні і психовегетативні порушення»

Додаток И.13

**Модель множинної регресії для симптому психоемоційного вигорання
«загальний рівень емоційного вигорання»**

Regression**Model Summary**

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,205 ^a	,042	,028	10,497
4	,177 ^d	,031	,025	10,509

a Predictors: (Constant), factor 5, factor 4, factor 3, factor 2, factor 1

d Predictors: (Constant), factor 3, factor 1

ANOVA^e

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
4	Regression	1194,727	2	597,364	5,409	,005 ^d
	Residual	37105,633	336	110,433		
	Total	38300,360	338			

d Predictors: (Constant), factor 3, factor 1

e Dependent Variable: «загальний рівень емоційного вигорання»

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	80,534	,570		141,26	,000
	factor 1	1,613	,571	,151	2,825	,005
	factor 2	,674	,571	,063	1,180	,239
	factor 3	,966	,571	,091	1,693	,091
	factor 4	-,818	,571	-,077	-1,434	,153
	factor 5	,319	,571	,030	,558	,577
5	(Constant)	80,534	,571		141,10	,000
	factor 1	1,613	,572	,151	2,821	,005
	factor 3	,966	,572	,091	1,691	,092

a Dependent Variable: «загальний рівень емоційного вигорання»

Додаток К

Факторна структура симптомів психоемоційного вигорання досліджуваних

Factor Analysis

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		,784
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	159,538
	df	36
	Sig.	,000

Rotated Component Matrix^a

	Component			
	1	2	3	4
переживання психотравмуючих обставин	,815			
незадоволеність собою	,743			
розширення сфери економії емоцій	,628			
«загнаність» у кут		,727		
емоційний дефіцит		,689		
особистісна відчуженість		,519		
емоційно-моральна дезорієнтація			,724	
неадекватне вибіркоче емоційне реагування			,620	
тривога і депресія			,563	
психосоматичні і психовегетативні порушення				,745
емоційна відчуженість				,650
редукція професійних обов'язків				,535

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 6 iterations.

Total Variance Explained

Component	Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %
1	1,369	15,209	15,209
2	1,358	15,084	30,293
3	1,297	14,407	44,700
4	1,213	13,477	58,177

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Component Transformation Matrix

Component	1	2	3	4
1	-,609	,696	-,045	,378
2	,507	,451	,731	,072
3	,512	,019	-,440	,738
4	-,332	-,558	,520	,555

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Додаток Л

Кластерна структура індивідуальних факторних оцінок досліджуваних

Quick Cluster

Iteration History^a

Iteration	Change in Cluster Centers			
	1	2	3	4
1	1,876	2,163	1,965	1,948
2	,049	,270	,223	,102
3	,026	,113	,084	,053
4	,020	,102	,075	,064
5	,050	,098	,068	,081
6	,051	,076	,050	,075
7	,088	,144	,089	,116
8	,061	,084	,031	,153
9	,061	,134	,026	,134
10	,101	,158	,038	,195

a Iterations stopped because the maximum number of iterations was performed. Iterations failed to converge. The maximum absolute coordinate change for any center is ,138. The current iteration is 10. The minimum distance between initial centers is 4,335.

Final Cluster Centers

	Cluster			
	1	2	3	4
factor 1	-,44487	-,23828	-,39458	1,46496
factor 2	-,39713	1,59052	,21450	,17821
factor 3	1,38608	-,14509	,41447	,04999
factor 4	,16341	,40294	-,20903	-,42411

Number of Cases in each Cluster

Cluster	1	75,000
	2	72,000
	3	115,000
	4	76,000
Valid		338,000
Missing		,000

Додаток М.1

**Взаємозв'язок між емоційними, конативними і особистісними
критеріальними
змінними досліджуваних та провідним симптомокомплексом
«емоційно-моральної дезорієнтації»**

**Nonparametric Correlations
Kendall's tau_b Correlations**

емоційно-моральна дезорієнтація	Інтерес	Радість	Подив	Горе	Гнів	Відраза	Презирство	Страх	Сором	Провина
Correlation Coefficient (τ_b)	,117	,212	,027	,122	,095	,474	,146	,420	,132	,492
Sig. (2-tailed)	,487	,541	,904	,684	,709	,007	,511	,010	,642	,008

емоційно-моральна дезорієнтація	Нервово-психічна стійкість	Неврівноваженість	Спокій-тривожність	Енергійність-втома	Піднесеність-пригніченість	Почуття впевненості-почуття безпорадності	Емоційний підйом-емоційне виснаження	Адаптивність	Прийняття себе	Прийняття інших
Correlation Coefficient (τ_b)	,619	,586	,419	,246	,548	,324	,353	,488	,476	,193
Sig. (2-tailed)	,000	,000	,014	,098	,006	,032	,027	,007	,008	,327

емоційно-моральна дезорієнтація	Емоційна комфортність	Інтернальність	Прагнення до домінування	Ескапізм	Авторитарний тип ставлення	Егоїстичний тип ставлення	Агресивний тип ставлення	Підозрілий тип ставлення	Керований тип ставлення	Залежний тип ставлення
Correlation Coefficient (τ_b)	,608	,564	,009	,432	,012	,519	,018	,575	,117	,392

Sig. (2-tailed)	,001	,000	,842	,038	,835	,009	,829	,000	,734	,032
-----------------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

емоційно-моральна дезорієнтація	Добррозичливий тип ставлення	Альтруїстичний тип ставлення	Невротичність	Спонтанна агресивність	Депресивність	Дратівливість	Врівноваженість	Реактивна агресивність	Соромязливість	Відкритість
Correlation Coefficient (τ_b)	,128	,145	,615	,024	,552	,490	,482	,032	,011	,288
Sig. (2-tailed)	,721	,704	,000	,816	,000	,008	,007	,798	,837	,050

емоційно-моральна дезорієнтація	Екстраверсія-інтроверсія	Емоційна лабільність	Маскулінність-фемінність	Емоційна стійкість-нестійкість	Товариськість-замкнутість	Домінантність-підпорядкованість	Експресивність-стриманість	Нормативність поведінки	Сміливість-боязкість	Чутливість-жорсткість
Correlation Coefficient (τ_b)	,029	,116	,121	,502	,431	,138	,146	,179	,132	,347
Sig. (2-tailed)	,808	,746	,713	,009	,010	,694	,707	,642	,715	,078

емоційно-моральна дезорієнтація	Підозріливість-довірливість	Низький інтелект-високий інтелект	Мрійливість-практичність	Нонконформізм-конформізм	Напруженість-розслабленість	Самоконтроль	Радикалізм-консерватизм	Дипломатичність-прямолинійність	Тривожність-спокій
Correlation Coefficient (τ_b)	,347	,031	,248	,116	,327	,289	,182	,148	,311
Sig. (2-tailed)	,039	,803	,067	,734	,043	,050	,637	,692	,048

Додаток М.2

**Взаємозв'язок між емоційними, конативними і особистісними
критеріальними
змінними досліджуваних та провідним симптомокомплексом
«психологічної девальвації професійного вибору»**

**Nonparametric Correlations
Kendall's tau_b Correlations**

психологічна девальвація професійного вибору	Інтерес	Радість	Подив	Горе	Гнів	Відраза	Презирство	Страх	Сором	Провина
Correlation Coefficient (τ_b)	,036	,054	,097	,155	,677	,474	,497	,067	,116	,102
Sig. (2-tailed)	,792	,741	,548	,430	,000	,006	,005	,722	,487	,522

психологічна девальвація професійного вибору	Нервово-психічна стійкість	Неврівноваженість	Спокій-тривожність	Енергійність-втома	Піднесеність-пригніченість	Почуття впевненості-почуття безпорадності	Емоційний підйом-емоційне виснаження	Адаптивність	Прийняття себе	Прийняття інших
Correlation Coefficient (τ_b)	,682	,344	,115	,166	,237	,141	,536	,703	,135	,672
Sig. (2-tailed)	,000	,035	,498	,418	,041	,460	,002	,000	,472	,000

психологічна девальвація професійного вибору	Емоційна комфортність	Інтернальність	Прагнення до домінування	Ескапізм	Авторитарний тип ставлення	Егоїстичний тип ставлення	Агресивний тип ставлення	Підозрілий тип ставлення	Керований тип ставлення	Залежний тип ставлення
Correlation Coefficient (τ_b)	,490	,129	,478	,452	,174	,418	,182	,161	,075	,312

Sig. (2-tailed)	,00	,48	,00	,00	,33	,01	,26	,42	,69	,02
-----------------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

психологічна девальвація професійного вибору	Доброзичливий тип ставлення	Альтруїстичний тип ставлення	Невротичність	Спонтанна агресивність	Депресивність	Дратівливість	Врівноваженість	Реактивна агресивність	Соромязливість	Відкритість
Correlation Coefficient (τ_b)	,026	,061	,215	,674	,262	,419	,182	,417	,073	,119
Sig. (2-tailed)	,840	,802	,222	,000	,210	,000	,268	,000	,702	,504

психологічна девальвація професійного вибору	Екстраверсія-інтроверсія	Емоційна лабільність	Маскулінність-фемінність	Емоційна стійкість-нестійкість	Товариськість-замкнутість	Домінантність-підпорядкованість	Експресивність-стриманість	Нормативність поведінки	Сміливість-боязкість	Чутливість-жорсткість
Correlation Coefficient (τ_b)	,058	,092	,450	,157	,652	,424	,102	,064	,097	,402
Sig. (2-tailed)	,820	,657	,008	,438	,000	,010	,686	,805	,632	,010

психологічна девальвація професійного вибору	Підозріливість-довірливість	Низький інтелект-високий інтелект	Мрійливість-практичність	Нонконформізм-конформізм	Напруженість-розслабленість	Самоконтроль	Радикалізм-консерватизм	Дипломатичність-прямолинійність	Тривожність-спокій
Correlation Coefficient (τ_b)	,351	,024	,085	,109	,286	,101	,083	,069	,224
Sig. (2-tailed)	,028	,851	,670	,698	,044	,732	,676	,861	,050

Додаток М.3

**Взаємозв'язок між емоційними, конативними і особистісними
критеріальними
змінними досліджуваних та провідним симптомокомплексом
«переживання психотравмуючих обставин»**

**Nonparametric Correlations
Kendall's tau_b Correlations**

переживання психотравмуючих обставин	Інтерес	Радість	Подив	Горе	Гнів	Відраза	Презирство	Страх	Сором	Провина
Correlation Coefficient (τ_b)	,034	,060	,107	,103	,098	,437	,217	,422	,089	,339
Sig. (2-tailed)	,788	,731	,529	,479	,490	,009	,219	,010	,663	,030

переживання психотравмуючих обставин	Нервово-психічна стійкість	Неврівноваженість	Спокій-тривоженість	Енергійність-втома	Піднесеність-пригніченість	Почуття впевненості-почуття безпорадності	Емоційний підйом-емоційне виснаження	Адаптивність	Прийняття себе	Прийняття інших
Correlation Coefficient (τ_b)	,160	,130	,306	,198	,708	,451	,682	,188	,677	,059
Sig. (2-tailed)	,427	,483	,035	,047	,000	,008	,000	,246	,000	,826

переживання психотравмуючих обставин	Емоційна комфортність	Інтернальність	Прагнення до домінування	Ескапізм	Авторитарний тип ставлення	Егоїстичний тип ставлення	Агресивний тип ставлення	Підозрілий тип ставлення	Керований тип ставлення	Залежний тип ставлення
Correlation Coefficient (τ_b)	,584	,664	,030	,424	,118	,686	,129	,179	,320	,203

Sig. (2-tailed)	,000	,000	,799	,010	,731	,000	,728	,049	,081	,046
-----------------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

переживання психотравмуючих обставин	Доброзичливий тип ставлення	Альтруїстичний тип ставлення	Невротичність	Спонтанна агресивність	Депресивність	Дратівливість	Врівноваженість	Реактивна агресивність	Соромязливість	Відкритість
Correlation Coefficient (τ_b)	,135	,142	,575	,154	,569	,397	,112	,127	,186	,591
Sig. (2-tailed)	,706	,699	,000	,672	,000	,017	,759	,702	,047	,000

переживання психотравмуючих обставин	Екстраверсія- інтроверсія	Емоційна лабільність	Маскулінність- фемінність	Емоційна стійкість- нестійкість	Товариськість- замкнутість	Домінантність- підпорядкованість	Експресивність- стриманість	Нормативність поведінки	Сміливість- боязкість	Чутливість- жорсткість
Correlation Coefficient (τ_b)	,425	,098	,148	,116	,379	,702	,340	,038	,160	,168
Sig. (2-tailed)	,010	,543	,450	,487	,019	,000	,026	,786	,427	,419

переживання психотравмуючих обставин	Підозріливість- довірливість	Низький інтелект- високий інтелект	Мрійливість- практичність	Нонконформізм- конформізм	Напруженість- розслабленість	Самоконтроль	Радикалізм- консерватизм	Дипломатичність- прямолинійність	Тривожність- спокій
Correlation Coefficient (τ_b)	,211	,063	,165	-,053	,191	-,204	,082	,068	,442
Sig. (2-tailed)	,045	,716	,422	,743	,386	,355	,564	,719	,009

Додаток Н.1

**Середні значення вираженості критеріальних змінних досліджуваних
контрольної вибірки з провідним симптомокомплексом
«емоційно-моральної дезорієнтації»**

Means**Report**

етап діагностичного контролю		нерво-психічна нестійкість	неврівноваженість	пригніченість	відраза	страх	провина	тривожність
ввідний	Mean	8,28	8,45	8,06	4,18	3,87	4,07	8,23
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,47	1,43	1,29	1,27	1,06	1,43	1,48
контрольний	Mean	8,21	8,34	7,92	4,16	2,79	3,26	7,41
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,36	1,27	1,14	1,19	0,68	1,37	1,51

Report

етап діагностичного контролю		емоційне виснаження	почуття безпорадності	інтернальність	підозрілий тип ставлення	емоційний дискомфорт	дезадаптивність	неприйняття себе
ввідний	Mean	8,16	7,76	42,64	14,23	24,75	124,7	25,43
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,44	1,25	6,58	3,42	5,47	11,64	5,24
контрольний	Mean	8,15	7,71	42,52	14,15	24,53	123,9	25,20
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,38	1,18	6,88	3,25	5,32	11,77	5,16

Report

етап діагностичного контролю		егоїстичний тип ставлення	ескапізм	залежний тип ставлення	невротичність	емоційна нестійкість	депресивність	драгівливість
ввідний	Mean	14,46	17,39	14,59	7,24	7,18	7,54	7,12
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	3,69	3,68	3,82	2,16	2,23	2,47	2,19
контрольний	Mean	14,21	17,14	14,38	7,21	7,16	7,52	7,08
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	3,66	3,50	3,76	2,09	1,26	2,39	2,23

Report

етап діагностичного контролю		неврівноваженість	замкнутість	підозріливість	напруженість	тривожність	низький самоконтроль	закритість
ввідний	Mean	7,57	8,03	8,11	7,57	7,89	8,10	8,06
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	2,05	1,82	1,54	1,28	1,86	1,75	1,78
контрольний	Mean	7,54	8,01	8,07	7,54	7,85	8,07	8,03
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	2,01	1,87	1,48	1,23	1,72	1,68	1,66

**Середні значення вираженості критеріальних змінних досліджуваних
контрольної вибірки з провідним симптомокомплексом
«психологічної девальвації професійного вибору»**

Means

Report

етап діагностичного контролю		гнів	нервово-психічна нестійкість	емоційне виснаження	презирство	відраза	неврівноваженість
ввідний	Mean	4,38	8,27	8,15	4,65	4,17	8,23
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,26	1,45	1,42	1,34	1,27	1,37
контрольний	Mean	3,59	8,24	8,13	3,82	3,26	8,20
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,31	1,39	1,58	1,28	1,22	1,27

Report

етап діагностичного контролю		пригніченість	дезадаптивність	неприйняття інших	емоційний дискомфорт	прагнення до домінування	ескапізм
ввідний	Mean	8,10	124,5	25,41	24,62	9,44	17,35
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,24	10,72	5,09	5,37	2,38	3,56
контрольний	Mean	7,92	123,8	25,32	24,49	9,42	16,08
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,31	10,63	5,14	5,31	2,31	3,51

Report

етап діагностичного контролю		еґоїстичний тип ставлення	залежний тип ставлення	спонтанна агресивність	замкнутість	маскулінність	драгівливість
ввідний	Mean	14,43	14,52	7,22	8,04	8,02	7,55
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	3,47	3,67	2,19	1,87	1,79	2,09
контрольний	Mean	12,56	14,47	7,20	8,01	8,01	7,54
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	3,51	3,69	2,09	1,74	1,87	2,03

Report

етап діагностичного контролю		реактивна агресивність	жорсткість	домінантність	підозріливість	напруженість	тривожність
ввідний	Mean	8,06	7,24	8,12	8,17	7,59	7,90
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,68	2,29	1,78	1,54	1,44	1,82
контрольний	Mean	8,01	7,22	8,09	8,15	7,57	7,88
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,75	2,25	1,69	1,48	1,40	1,76

Додаток Н.3

**Середні значення вираженості критеріальних змінних досліджуваних
контрольної вибірки з провідним симптомокомплексом
«переживання психотравмуючих обставин»**

Means**Report**

етап діагностичного контролю		пригніченість	емоційне виснаження	почуття безпорадності	відраза	страх	провина	тривожність
ввідний	Mean	8,05	8,17	7,78	4,17	3,87	4,07	8,25
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,18	1,49	1,31	1,24	1,06	1,45	1,53
контрольний	Mean	7,64	8,16	7,75	3,49	3,25	4,02	8,22
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,14	1,55	1,20	1,17	0,68	1,42	1,50

Report

етап діагностичного контролю		втома	еґоїстичний тип ставлення	неприйняття себе	інтернальність	емоційний дискомфорт	ескапізм	залежний тип ставлення
ввідний	Mean	8,18	14,44	25,39	42,51	24,61	17,36	14,53
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,33	3,72	5,17	6,42	5,33	3,49	3,78
контрольний	Mean	8,15	14,32	25,30	42,45	22,37	17,29	14,46
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,45	3,58	5,13	6,50	5,28	3,52	3,72

Report

етап діагностичного контролю		підозрілий тип ставлення	підпорядкованість	закритість	невротичність	депресивність	драгівлівість
ввідний	Mean	14,22	8,07	8,11	7,35	7,53	7,56
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	3,41	1,81	1,73	2,02	2,46	2,11
контрольний	Mean	13,06	8,05	8,10	7,31	7,51	7,55
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	3,34	1,75	1,70	1,96	2,40	2,08

Report

етап діагностичного контролю		тривожність	інтроверсія	замкнутість	стриманість	підозрілівість	соромязливість
ввідний	Mean	7,89	7,19	8,05	7,23	8,16	7,14
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,84	2,28	1,90	2,19	1,52	2,25
контрольний	Mean	7,87	7,17	8,02	7,21	8,14	7,11
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,76	1,23	1,81	2,15	1,46	2,16

Додаток П.1

**Середні значення вираженості критеріальних змінних досліджуваних
експериментальної вибірки з провідним симптомокомплексом
«емоційно-моральної дезорієнтації»**

Means**Report**

етап діагностичного контролю		нерво-психічна нестійкість	неврівноваженість	пригніченість	відраза	страх	провина	тривожність
ввідний	Mean	8,27	8,46	8,05	4,17	3,86	4,07	8,23
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,45	1,44	1,30	1,23	1,07	1,42	1,47
контрольний	Mean	6,50	8,27	5,85	2,49	2,12	2,57	5,62
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,13	1,17	1,07	0,96	0,53	1,14	1,18

Report

етап діагностичного контролю		емоційне виснаження	почуття безпорадності	інтернальність	підозрілий тип ставлення	емоційний дискомфорт	дезадаптивність	неприйняття себе
ввідний	Mean	8,17	7,75	42,63	14,22	24,74	124,5	25,41
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,45	1,24	6,54	3,40	5,44	11,67	5,18
контрольний	Mean	6,96	5,86	40,74	12,07	22,36	116,9	19,04
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,28	1,03	6,21	2,34	4,65	10,82	4,06

Report

етап діагностичного контролю		егоїстичний тип ставлення	ескапізм	залежний тип ставлення	невротичність	емоційна нестійкість	депресивність	дратівливість
ввідний	Mean	14,45	17,40	14,59	7,25	7,19	7,55	7,11
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	3,65	3,71	3,81	2,18	2,24	2,48	2,16
контрольний	Mean	12,42	12,25	11,73	6,48	5,42	4,73	5,36
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	2,58	2,86	2,78	1,56	1,70	1,49	1,64

Report

етап діагностичного контролю		неврівноваженість	замкнутість	підозріливість	напруженість	тривожність	низький самоконтроль	закритість
ввідний	Mean	7,56	8,02	8,10	7,57	7,90	8,09	8,06
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	2,03	1,78	1,51	1,29	1,86	1,72	1,77
контрольний	Mean	5,89	6,98	6,36	4,83	4,94	7,68	6,18
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,84	1,24	1,28	1,42	1,63	1,65	1,26

Додаток П.2

Середні значення вираженості критеріальних змінних досліджуваних експериментальної вибірки з провідним симптомокомплексом «психологічної девальвації професійного вибору»

Means**Report**

етап діагностичного контролю		гнів	нервово-психічна нестійкість	емоційне виснаження	презирство	відраза	неврівноваженість
ввідний	Mean	4,37	8,26	8,16	4,66	4,17	8,22
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,25	1,43	1,46	1,35	1,26	1,34
контрольний	Mean	2,46	6,85	6,38	2,97	2,34	6,73
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	0,81	1,22	1,19	1,05	0,72	1,21

Report

етап діагностичного контролю		пригніченість	дезадаптивність	неприйняття інших	емоційний дискомфорт	прагнення до домінування	ескапізм
ввідний	Mean	8,09	124,5	25,40	24,60	9,43	17,34
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,22	10,68	5,07	5,34	2,35	3,54
контрольний	Mean	5,96	121,9	21,28	20,39	9,17	13,12
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,02	10,36	4,03	3,96	2,16	2,88

Report

етап діагностичного контролю		егоїстичний тип ставлення	залежний тип ставлення	спонтанна агресивність	замкнутість	маскулінність	дратівливість
ввідний	Mean	14,42	14,50	7,21	8,05	8,02	7,54
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	3,46	3,63	2,17	1,88	1,80	2,07
контрольний	Mean	12,36	12,26	5,24	6,86	7,52	5,98
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	3,07	2,75	1,75	1,54	1,37	1,76

Report

етап діагностичного контролю		реактивна агресивність	жорсткість	домінантність	підозріливість	напруженість	тривожність
ввідний	Mean	8,05	7,25	8,13	8,16	7,60	7,89
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,66	2,30	1,77	1,52	1,45	1,81
контрольний	Mean	5,76	6,42	7,35	6,47	5,35	5,14
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,24	2,06	1,38	1,29	1,32	1,23

Додаток П.3

**Середні значення вираженості критеріальних змінних досліджуваних
експериментальної вибірки з провідним симптомокомплексом
«переживання психотравмуючих обставин»**

Means**Report**

етап діагностичного контролю		пригніченість	емоційне виснаження	почуття безпорадності	відраза	страх	провина	тривожність
ввідний	Mean	8,06	8,16	7,79	4,16	3,86	4,06	8,24
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,20	1,39	1,34	1,22	1,05	1,43	1,52
контрольний	Mean	5,69	6,37	5,85	2,73	2,24	3,28	5,68
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	0,92	1,13	0,96	0,58	0,73	0,65	1,17

Report

етап діагностичного контролю		втома	еґоїстичний тип ставлення	неприйняття себе	інтернальність	емоційний дискомфорт	ескапізм	залежний тип ставлення
ввідний	Mean	8,19	14,42	25,40	42,50	24,59	17,37	14,55
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,35	3,69	5,15	6,40	5,01	3,50	3,63
контрольний	Mean	5,27	12,81	20,79	42,29	20,24	14,43	13,15
	N	18	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,06	2,57	4,28	5,96	4,16	2,84	2,42

Report

етап діагностичного контролю		підозрілий тип ставлення	підпорядкованість	закритість	невротичність	депресивність	драгівливість
ввідний	Mean	14,20	8,05	8,10	7,36	7,52	7,54
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	3,38	1,79	1,71	2,05	2,43	2,09
контрольний	Mean	11,45	7,87	5,58	6,59	6,74	4,72
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	2,72	1,58	1,08	1,68	2,05	1,37

Report

етап діагностичного контролю		тривожність	інтроверсія	замкнутість	стриманість	підозріливість	соромязливість
ввідний	Mean	7,90	7,20	8,04	7,22	8,15	7,12
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,85	2,31	1,91	2,17	1,50	2,23
контрольний	Mean	5,96	7,06	7,43	6,73	6,79	5,97
	N	18	18	18	18	18	18
	Std. Deviation	1,52	2,14	1,41	1,76	1,19	2,16

Додаток Р.1

Відмінності у середніх значеннях вираженості критеріальних змінних досліджуваних контрольної вибірки з провідним симптомокомплексом «емоційно-моральної дезорієнтації»

NPar Tests

Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	нервово-психічна нестійкість (ввідний етап) нервово-психічна нестійкість (контрольний етап)	неврівноваженість (ввідний етап) неврівноваженість (контрольний етап)	пригніченість (ввідний етап) пригніченість (контрольний етап)	відраза (ввідний етап) відраза (контрольний етап)	страх (ввідний етап) страх (контрольний етап)	провина (ввідний етап) провина (контрольний етап)	тривожність (ввідний етап) тривожність (контрольний етап)
Z	,418 ^a	,527 ^a	,734 ^a	,292 ^a	3,475 ^a	2,889 ^a	2,873 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,682	,639	,463	,824	,001	,008	,009

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	емоційне виснаження (ввідний етап) емоційне виснаження (контрольний етап)	почуття безпорадності (ввідний етап) почуття безпорадності (контрольний етап)	інтернальність (ввідний етап) інтернальність (контрольний етап)	підозрілий тип ставлення (ввідний етап) підозрілий тип ставлення (контрольний етап)	емоційний дискомфорт (ввідний етап) емоційний дискомфорт (контрольний етап)	дезадаптивність (ввідний етап) дезадаптивність (контрольний етап)	неприйняття себе (ввідний етап) неприйняття себе (контрольний етап)
Z	,112 ^a	,387 ^a	,089 ^a	,108 ^a	,326 ^a	,187 ^a	,138 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,923	,716	,973	,957	,784	,892	,918

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	егоїстичний тип ставлення (ввідний етап) егоїстичний тип ставлення (контрольний етап)	ескапізм (ввідний етап) ескапізм (контрольний етап)	залежний тип ставлення (ввідний етап) залежний тип ставлення (контрольний етап)	невротичність (ввідний етап) невротичність (контрольний етап)	емоційна нестійкість (ввідний етап) емоційна нестійкість (контрольний етап)	депресивність (ввідний етап) депресивність (контрольний етап)	дратівливість (ввідний етап) дратівливість (контрольний етап)
Z	,269 ^a	,215 ^a	,267 ^a	,174 ^a	,225 ^a	,232 ^a	,102 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,827	,879	,835	,903	,875	,869	,932

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	неврівноваженість (ввідний етап) неврівноваженість (контрольний етап)	замкнутість (ввідний етап) замкнутість (контрольний етап)	підозріливість (ввідний етап) підозріливість (контрольний етап)	напруженість (ввідний етап) напруженість (контрольний етап)	тривожність (ввідний етап) тривожність (контрольний етап)	низький самоконтроль (ввідний етап) низький самоконтроль (контрольний етап)	закритість (ввідний етап) закритість (контрольний етап)
Z	,165 ^a	,234 ^a	,132 ^a	,214 ^a	,116 ^a	,175 ^a	,193 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,904	,870	,930	,879	,940	,903	,897

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Додаток Р.2

Відмінності у середніх значеннях вираженості критеріальних змінних досліджуваних контрольної вибірки з провідним симптомокомплексом «психологічної девальвації професійного вибору»

NPar Tests

Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	гнів (ввідний етап) гнів (контрольний етап)	нервово-психічна нестійкість (ввідний етап) нервово-психічна нестійкість (контрольний етап)	емоційне виснаження (ввідний етап) емоційне виснаження (контрольний етап)	презирство (ввідний етап) презирство (контрольний етап)	відраза (ввідний етап) відраза (контрольний етап)	неврівноваженість (ввідний етап) неврівноваженість (контрольний етап)
Z	3,519 ^a	,203 ^a	,152 ^a	2,956 ^a	3,568 ^a	,249 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,882	,912	,006	,000	,861

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	пригніченість (ввідний етап) пригніченість (контрольний етап)	деадаптивність (ввідний етап) деадаптивність (контрольний етап)	непрійняття інших (ввідний етап) непрійняття інших (контрольний етап)	емоційний дискомфорт (ввідний етап) емоційний дискомфорт (контрольний етап)	прагнення до домінування (ввідний етап) прагнення до домінування (контрольний етап)	ескапізм (ввідний етап) ескапізм (контрольний етап)
Z	1,115 ^a	,110 ^a	,273 ^a	,298 ^a	,197 ^a	2,497 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,318	,924	,826	,796	,885	,032

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	егоїстичний тип ставлення (ввідний етап) егоїстичний тип ставлення (контрольний етап)	залежний тип ставлення (ввідний етап) залежний тип ставлення (контрольний етап)	спонтанна агресивність (ввідний етап) спонтанна агресивність (контрольний етап)	замкнутість (ввідний етап) замкнутість (контрольний етап)	маскулінність (ввідний етап) маскулінність (контрольний етап)	дратівливість (ввідний етап) дратівливість (контрольний етап)
Z	2,812 ^a	,186 ^a	,167 ^a	,214 ^a	,097 ^a	,112 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,010	,892	,902	,876	,964	,948

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	реактивна агресивність (ввідний етап) реактивна агресивність (контрольний етап)	жорсткість (ввідний етап) жорсткість (контрольний етап)	домінантність (ввідний етап) домінантність (контрольний етап)	підозріливість (ввідний етап) підозріливість (контрольний етап)	напруженість (ввідний етап) напруженість (контрольний етап)	тривожність (ввідний етап) тривожність (контрольний етап)
Z	,289 ^a	,179 ^a	,229 ^a	,124 ^a	,168 ^a	,174 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,798	,905	,873	,936	,901	,903

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Додаток Р.3

Відмінності у середніх значеннях вираженості критеріальних змінних досліджуваних контрольної вибірки з провідним симптомокомплексом «переживання психотравмуючих обставин»

NPar Tests

Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	пригніченість (ввідний етап) пригніченість (контрольний етап)	емоційне виснаження (ввідний етап) емоційне виснаження (контрольний етап)	почуття безпорадності (ввідний етап) почуття безпорадності (контрольний етап)	відраза (ввідний етап) відраза (контрольний етап)	страх (ввідний етап) страх (контрольний етап)	провина (ввідний етап) провина (контрольний етап)	тривожність (ввідний етап) тривожність (контрольний етап)
Z	2,813 ^a	,132 ^a	,261 ^a	2,875 ^a	3,126 ^a	,538 ^a	,274 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,010	,930	,836	,009	,004	,638	,857

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	втома (ввідний етап) втома (контрольний етап)	егоїстичний тип ставлення (ввідний етап) егоїстичний тип ставлення (контрольний етап)	неприйняття себе (ввідний етап) неприйняття себе (контрольний етап)	інтимальність (ввідний етап) інтимальність (контрольний етап)	емоційний дискомфорт (ввідний етап) емоційний дискомфорт (контрольний етап)	ескапізм (ввідний етап) ескапізм (контрольний етап)	залежний тип ставлення (ввідний етап) залежний тип ставлення (контрольний етап)
Z	,249 ^a	,179 ^a	,109 ^a	,121 ^a	2,814 ^a	,135 ^a	,118 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,842	,893	,924	,946	,010	,936	,947

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	підозрілий тип ставлення (ввідний етап) підозрілий тип ставлення (контрольний етап)	підпорядкованість (ввідний етап) підпорядкованість (контрольний етап)	закритість (ввідний етап) закритість (контрольний етап)	невротичність (ввідний етап) невротичність (контрольний етап)	депресивність (ввідний етап) депресивність (контрольний етап)	драгівливість (ввідний етап) драгівливість (контрольний етап)
Z	2,316 ^a	,229 ^a	,132 ^a	,273 ^a	,242 ^a	,104 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,046	,873	,930	,826	,870	,952

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	тривожність (ввідний етап) тривожність (контрольний етап)	інтроверсія (ввідний етап) інтроверсія (контрольний етап)	замкнутість (ввідний етап) замкнутість (контрольний етап)	стриманість (ввідний етап) стриманість (контрольний етап)	підозріливість (ввідний етап) підозріливість (контрольний етап)	соромязливість (ввідний етап) соромязливість (контрольний етап)
Z	,237 ^a	,223 ^a	,210 ^a	,249 ^a	,170 ^a	,259 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,871	,874	,877	,869	,906	,828

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Додаток С.1

**Відмінності у середніх значеннях вираженості критеріальних змінних
досліджуваних експериментальної вибірки з провідним
симптомокомплексом «емоційно-моральної дезорієнтації»**

NPar Tests**Wilcoxon Signed Ranks Test****Test Statistics^b**

	нервово-психічна нестійкість (ввідний етап) нервово-психічна нестійкість (контрольний етап)	неврівноваженість (ввідний етап) неврівноваженість (контрольний етап)	пригніченість (ввідний етап) пригніченість (контрольний етап)	відраза (ввідний етап) відраза (контрольний етап)	страх (ввідний етап) страх (контрольний етап)	провина (ввідний етап) провина (контрольний етап)	тривожність (ввідний етап) тривожність (контрольний етап)
Z	2,890 ^a	1,016 ^a	3,586 ^a	3,542 ^a	3,552 ^a	3,515 ^a	3,528 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,008	0,374	,000	,000	,000	,000	,000

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	емоційне виснаження (ввідний етап) емоційне виснаження (контрольний етап)	почуття безпорадності (ввідний етап) почуття безпорадності (контрольний етап)	інтернальність (ввідний етап) інтернальність (контрольний етап)	підозрілий тип ставлення (ввідний етап) підозрілий тип ставлення (контрольний етап)	емоційний дискомфорт (ввідний етап) емоційний дискомфорт (контрольний етап)	дезадаптивність (ввідний етап) дезадаптивність (контрольний етап)	неприйняття себе (ввідний етап) неприйняття себе (контрольний етап)
Z	2,892 ^a	3,128 ^a	,730 ^a	2,956 ^a	2,815 ^a	2,564 ^a	3,548 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,008	,004	,464	,006	,010	,027	,000

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	егоїстичний тип ставлення (ввідний етап) егоїстичний тип ставлення (контрольний етап)	ескапізм (ввідний етап) ескапізм (контрольний етап)	залежний тип ставлення (ввідний етап) залежний тип ставлення (контрольний етап)	невротичність (ввідний етап) невротичність (контрольний етап)	емоційна нестійкість (ввідний етап) емоційна нестійкість (контрольний етап)	депресивність (ввідний етап) депресивність (контрольний етап)	дратівливість (ввідний етап) дратівливість (контрольний етап)
Z	3,476 ^a	3,541 ^a	3,512 ^a	2,294 ^a	3,469 ^a	3,562 ^a	3,478 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,001	,000	,000	,048	,001	,000	,001

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	неврівноваженість (ввідний етап) неврівноваженість (контрольний етап)	замкнутість (ввідний етап) замкнутість (контрольний етап)	підозріливість (ввідний етап) підозріливість (контрольний етап)	напруженість (ввідний етап) напруженість (контрольний етап)	тривожність (ввідний етап) тривожність (контрольний етап)	низький самоконтроль (ввідний етап) низький самоконтроль (контрольний етап)	закритість (ввідний етап) закритість (контрольний етап)
Z	2,890 ^a	2,476 ^a	3,117 ^a	3,558 ^a	3,546 ^a	2,038 ^a	3,453 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,008	,037	,005	,000	,000	,076	,002

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Додаток С.2

Відмінності у середніх значеннях вираженості критеріальних змінних досліджуваних експериментальної вибірки з провідним симптомокомплексом «психологічної девальвації професійного вибору»

NPar Tests

Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	гнів (ввідний етап) гнів (контрольний етап)	нервово-психічна нестійкість (ввідний етап) нервово-психічна нестійкість (контрольний етап)	емоційне виснаження (ввідний етап) емоційне виснаження (контрольний етап)	презирство (ввідний етап) презирство (контрольний етап)	відраза (ввідний етап) відраза (контрольний етап)	неврівноваженість (ввідний етап) неврівноваженість (контрольний етап)
Z	3,536 ^a	2,817 ^a	3,445 ^a	3,458 ^a	3,574 ^a	2,936 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,010	,001	,001	,000	,007

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	пригніченість (ввідний етап) пригніченість (контрольний етап)	дезадаптивність (ввідний етап) дезадаптивність (контрольний етап)	непрійняття інших (ввідний етап) непрійняття інших (контрольний етап)	емоційний дискомфорт (ввідний етап) емоційний дискомфорт (контрольний етап)	прагнення до домінування (ввідний етап) прагнення до домінування (контрольний етап)	ескапізм (ввідний етап) ескапізм (контрольний етап)
Z	3,518 ^a	2,295 ^a	3,538 ^a	3,474 ^a	1,912 ^a	2,957 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,048	,000	,001	,094	,006

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	егоїстичний тип ставлення (ввідний етап) егоїстичний тип ставлення (контрольний етап)	залежний тип ставлення (ввідний етап) залежний тип ставлення (контрольний етап)	спонтанна агресивність (ввідний етап) спонтанна агресивність (контрольний етап)	замкнутість (ввідний етап) замкнутість (контрольний етап)	маскулінність (ввідний етап) маскулінність (контрольний етап)	дратівливість (ввідний етап) дратівливість (контрольний етап)
Z	3,471 ^a	2,818 ^a	3,465 ^a	2,582 ^a	,716 ^a	2,952 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,001	,010	,001	,029	,468	,006

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	реактивна агресивність (ввідний етап) реактивна агресивність (контрольний етап)	жорсткість (ввідний етап) жорсткість (контрольний етап)	домінантність (ввідний етап) домінантність (контрольний етап)	підозріливість (ввідний етап) підозріливість (контрольний етап)	напруженість (ввідний етап) напруженість (контрольний етап)	тривожність (ввідний етап) тривожність (контрольний етап)
Z	3,459 ^a	2,324 ^a	1,285 ^a	2,812 ^a	3,559 ^a	3,568 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,001	,045	,263	,010	,000	,000

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Додаток С.3

**Відмінності у середніх значеннях вираженості критеріальних змінних
досліджуваних експериментальної вибірки з провідним
симптомокомплексом «переживання психотравмуючих обставин»**

NPar Tests

Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	пригніченість (ввідний етап) пригніченість (контрольний етап)	емоційне виснаження (ввідний етап) емоційне виснаження (контрольний етап)	почуття безпорадності (ввідний етап) почуття безпорадності (контрольний етап)	відраза (ввідний етап) відраза (контрольний етап)	страх (ввідний етап) страх (контрольний етап)	провина (ввідний етап) провина (контрольний етап)	тривожність (ввідний етап) тривожність (контрольний етап)
Z	3,457 ^a	2,816 ^a	2,950 ^a	3,465 ^a	3,562 ^a	2,287 ^a	3,549 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,001	,010	,006	,001	,000	,049	,000

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	втома (ввідний етап) втома (контрольний етап)	егоїстичний тип ставлення (ввідний етап) егоїстичний тип ставлення (контрольний етап)	неприйняття себе (ввідний етап) неприйняття себе (контрольний етап)	інтимальність (ввідний етап) інтимальність (контрольний етап)	емоційний дискомфорт (ввідний етап) емоційний дискомфорт (контрольний етап)	ескапізм (ввідний етап) ескапізм (контрольний етап)	залежний тип ставлення (ввідний етап) залежний тип ставлення (контрольний етап)
Z	3,568 ^a	2,967 ^a	3,553 ^a	,683 ^a	3,546 ^a	3,462 ^a	2,484 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,005	,000	,574	,000	,001	,036

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	підозрілий тип ставлення (ввідний етап) підозрілий тип ставлення (контрольний етап)	підпорядкованість (ввідний етап) підпорядкованість (контрольний етап)	закритість (ввідний етап) закритість (контрольний етап)	невротичність (ввідний етап) невротичність (контрольний етап)	депресивність (ввідний етап) депресивність (контрольний етап)	драгівливість (ввідний етап) драгівливість (контрольний етап)
Z	3,539 ^a	,794 ^a	3,552 ^a	2,605 ^a	2,817 ^a	3,561 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,462	,000	,019	,010	,000

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics^b

	тривожність (ввідний етап) тривожність (контрольний етап)	інтроверсія (ввідний етап) інтроверсія (контрольний етап)	замкнутість (ввідний етап) замкнутість (контрольний етап)	стриманість (ввідний етап) стриманість (контрольний етап)	підозріливість (ввідний етап) підозріливість (контрольний етап)	соромязливість (ввідний етап) соромязливість (контрольний етап)
Z	3,475 ^a	,730 ^a	2,397 ^a	2,278 ^a	3,442 ^a	2,923 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,001	0,517	,042	,050	,003	,008

a Based on positive ranks

b Wilcoxon Signed Ranks Test

ДОВІДКИ ТА АКТИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор Волинського національного
університету імені Лесі Українки
проф. А.В.Цьось
2023

05

АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційної роботи аспіранта освітнього ступеню здобувача вищої освіти третього освітньо-наукового рівня за спеціальністю 053 «Психологія» Волинського національного університету імені Лесі Українки Мушкевича Валентина Олеговича за темою «Фрустрація як чинник психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку-учасників бойових дій»

Комісія у складі: декана факультету психології, кандидата психологічних наук, доцента Дучимінської Т.І, кандидата психологічних наук Кульчицької А.В., доцента кафедри педагогічної та вікової психології Коця М.О. склали цей акт про те, що результати дисертаційної роботи здобувача вищої освіти третього освітньо-наукового рівня за спеціальністю 053 Психологія Волинського національного університету імені Лесі Українки Мушкевича Валентина Олеговича за темою «Фрустрація як чинник психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку-учасників бойових дій» впроваджені в навчальний процес університету

Матеріали дисертаційного дослідження Мушкевича Валентина Олеговича були впроваджені у навчальний процес підготовки бакалаврів та магістрів усіх спеціальностей при проведенні лекційних та практичних занять у рамках вивчення дисциплін професійної підготовки «Вікова психологія», «Спеціальна психологія та методика корекційно-реабілітаційного тренінгу», «Психологія особистісної події» та вибіркового дисциплін «Ресурсні та поведінкові психотренінгові технології», «Психологія криз особистості», «Психологія опанувальної поведінки», «Вікова психодіагностика та психокорекція»

Комісія вважає, що розроблена дисертантом тренінгова програма подолання фрустрації як чинника психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку-учасників бойових дій є ефективною та значимою для роботи в наданні психологічної допомоги.

Декан факультету психології
Доцент кафедри педагогічної
та вікової психології
Доцент кафедри педагогічної
та вікової психології

Тамара **ДУЧИМІНСЬКА**

Анна **КУЛЬЧИЦЬКА**

Михайло **КОЦЬ**

Підписи: Т.І. Дучимінської, А.В. Кульчицької, М.О. Коця
ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар університету
« 22 » 05 2023 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з навчальної роботи

КПІ ім. Гетьмана Сікорського

А.А. Мельниченко А.А. МЕЛЬНИЧЕНКО

« 17 » *листопада* 2023 р.

АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційної роботи здобувача вищої освіти третього освітньо-наукового рівня за спеціальністю 053 Психологія Волинського національного університету імені Лесі Українки Мушкевича Валентина Олеговича за темою «Фрустрація як чинник психоемоційного вигорання юнаків-учасників бойових дій»

Комісія у складі: декана факультету соціології і права к.філос.н., доцента Акімової О.А., завідувачки кафедри психології та педагогіки д.психол.н., професора Воляннюк Н.Ю., професора кафедри психології та педагогіки д.психол.н., професора Ложкіна Г.В. склали цей акт про те, що результати дисертаційної роботи здобувача вищої освіти третього освітньо-наукового рівня за спеціальністю 053 Психологія Волинського національного університету імені Лесі Українки Мушкевича Валентина Олеговича за темою «Фрустрація як чинник психоемоційного вигорання юнаків-учасників бойових дій» впроваджені в навчальний процес університету.

Матеріали дисертаційного дослідження Мушкевича Валентина Олеговича були впроваджені у навчальний процес підготовки бакалаврів усіх спеціальностей при проведенні лекційних та практичних занять у рамках вивчення вибіркокових дисциплін «Психологія», «Соціальна психологія», «Психологія здоров'я та здорового способу життя».

Комісія вважає, що розроблена дисертантом програма зниження наслідків стану фрустрації у учасників бойових дій є науково обґрунтованою, актуальною, має практичну значимість і доцільність використання.

Декан факультету соціології і права

Олена Акімова Олена АКИМОВА

Завідувачка кафедри психології та педагогіки

Наталія Воляннюк Наталія ВОЛЯНЬЮК

Професор кафедри психології та педагогіки

Георгій Ложкін Георгій ЛОЖКІН

УКРАЇНА
 МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
 ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**
 вул. М.Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027,
 тел. (0352)43-58-80, факс (0352)43-60-02
 e-mail: info@tnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125544

UKRAINE
 MINISTRY OF EDUCATION AND
 SCIENCE OF UKRAINE
**TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK
 NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY**
 2 M. Kryvonosa st., Ternopil, 46027, Ukraine
 tel. +38 0352 43 60 67, fax: +38 0352 43 60 02
 e-mail: info@tnpu.edu.ua

Від " 24 " 04 2023 р. № 362/33 - 23 На № _____ від " _____ " _____ 20__ р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
 аспіранта освітнього ступеня «Доктор філософії» 053 «Психологія»
 Волинського національного університету імені Лесі Українки

Мушкевича Валентина Олеговича

за темою «**Фрустрація як чинник психоемоційного вигорання юнаків-
 учасників бойових дій**»

Результати дисертаційного дослідження Мушкевича В.О. «Фрустрація як чинник психоемоційного вигорання юнаків-учасників бойових дій» впроваджувалися в освітній процес Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка у 2021-2023 роках.

Положення дисертаційної роботи щодо фрустрації, як чинника психоемоційного вигорання військовослужбовців інтегровано в зміст лекційних та семінарських занять з навчальних дисциплін «Психологічна діагностика», «Соціальна психологія», «Основи психологічного консультування», «Психологічна допомога в кризових ситуаціях» та «Військова психологія».

Укладений дисертантом пакет валідних психодіагностичних методик для отримання об'єктивної інформації про феноменологію психоемоційного вигорання юнаків-учасників бойових дій, а також програма протидії їх фрустрації активно застосовуються на заняттях, під час проходження студентами практики й написання курсових та дипломних робіт.

Зав. кафедри психології
 розвитку та консультування

Проректор з наукової роботи та
 міжнародного співробітництва

Галина РАДЧУК

Ірина ЗАДОРОЖНА

**КОМУНАЛЬНЕ ПІДПРИЄМСТВО
«ВОЛИНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ГОСПІТАЛЬ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ»
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ**

43001, Волинська обл., м. Луцьк, вул. Стефаніка 3, А, тел./ факс : 721 443
E-mail: hospital.iv@gmail.com код ЄДРПОУ 03398888

15.12.2020 № 1474/2-9.20

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи аспіранта освітнього ступеня «Доктор філософії» 053 «Психологія» Волинського національного університету імені Лесі Українки **Мушкевича Валентина Олеговича** за темою **«Фрустрація як чинник психоемоційного вигорання юнаків-учасників бойових дій»**

Протягом 2017-2020 років на базі Волинського обласного госпіталю ветеранів війни Мушкевич В.О. проводив дослідження, присвячене актуальній темі сьогодення, а саме вивченню особливостей фрустрації як чинника психоемоційного вигорання юнаків-учасників бойових дій. Ключові концептуальні узагальнення й отримані емпіричні результати дисертації запроваджені в психодіагностичну, психоконсультативну, тренінгову роботу з учасниками бойових дій. Укладений дисертантом пакет валідних психодіагностичних методик для отримання об'єктивної інформації про феноменологію фрустрації, як чинника психоемоційного вигорання учасників бойових дій, так само як і тренінгова програма супроводу, а також результати проведеного дисертаційного дослідження знайшли своє відображення й підтвердили результативність в наданні психологічної допомоги юнакам-учасникам бойових дій з вираженим рівнем фрустрованості та емоційного вигорання.

У ході наукового дослідження встановлено, що результати мають важливе практичне значення, дозволяють істотно підвищити рівень адаптованості учасників бойових дій до мирного життя та можуть бути рекомендовані для впровадження у практику психологічної роботи з військовослужбовцями.

Директор,

Заслужений лікар України

Т.О. МАСІКОВА

УКРАЇНА

УПРАВЛІННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНЕ ПІДПРИЄМСТВО
«ВОЛИНСЬКА ОБЛАСНА ПСИХІАТРИЧНА ЛІКАРНЯ М.ЛУЦЬКА»
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

вул.Теремнівська, 98, село Липини, Луцький район, Волинська область, 45601, тел./факс (0332) 774 903
e-mail vopll@ukr.net, код ЄДРПОУ 05384318

12. 10. 2022 № 4838/2-45.22 На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи аспіранта освітнього ступеня «Доктор філософії»053 «Психологія» Волинського національного університету імені Лесі Українки **Мушкевича Валентина Олеговича** за темою «**Фрустрація як чинник психоемоційного вигорання юнаків-учасників бойових дій**»

В умовах сучасного життя України, коли на її території відбуваються військові дії, тема наукового дослідження Мушкевича Валентина Олеговича є актуальною та доцільною. Упродовж 2018-2022 років у процес роботи комунального підприємства «Волинська обласна психіатрична лікарня м.Луцька» Волинської обласної ради впроваджувалися результати дисертаційного дослідження «Фрустрація як чинник психоемоційного вигорання юнаків - учасників бойових дій», що дає змогу вчасно виявляти та попереджати такі психологічні феномени як фрустрація та емоційне вигорання у військовослужбовців - учасників бойових дій.

Розроблені науково-методологічні положення та практичні результати дисертації доцільно рекомендувати до практичного використання при здійсненні психологічної допомоги військовослужбовцям, учасникам бойових дій для забезпечення перспективності позитивного адаптаційного процесу до мирного життя. Представлені пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного дисертаційного дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є надзвичайно актуальними та використані для вдосконалення діяльності психологічної служби лікарні в роботі з учасниками бойових дій.

Т.в.о.директор

Людмила ЮРКО